

Statisztikai Szemle

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

DR. BAGÓ ESZTER, DR. BELYÓ PÁL (a Szerkesztőbizottság elnöke),
DR. FAZEKAS KÁROLY, DR. HARCZA ISTVÁN, DR. JÓZAN PÉTER, DR. KARSAI GÁBOR,
DR. LAKATOS MIKLÓS (főszerkesztő), NYITRAI FERENCNÉ DR., DR. OBLATH GÁBOR,
DR. RAPPAI GÁBOR, DR. ROÓZ JÓZSEF, DR. SPÉDER ZSOLT,
DR. SZÉP KATALIN, DR. SZILÁGYI GYÖRGY

88. ÉVFOLYAM 9. SZÁM

2010. SZEPTEMBER

*A Statisztikai Szemlében megjelenő tanulmányok
kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképp egybe
a KSH vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.*

Utánnnyomás csak a forrás megjelölésével!

ISSN 0039 0690

Megjelenik havonta egyszer
Főszerkesztő: dr. Lakatos Miklós
Osztályvezető: Dobokayné Szabó Orsolya
Kiadja: a Központi Statisztikai Hivatal
A kiadásért felel: dr. Vukovich Gabriella
2010.147 – Xerox Magyarország Kft.

Szakreferensek: Farkas János (társadalomstatisztika),
dr. Hajdu Ottó (módszertan), Laczka Sándorné dr. (gazdaságstatisztika)
Szerkesztők: Bartha Éva, dr. Kondora Cosette, Visi Lakatos Mária
Tördelőszerkesztők: Bartha Éva, Simonné Káli Ágnes
Internet szerkesztése: Bada Ilona Csilla

Szerkesztőség: Budapest II., Keleti Károly utca 5–7. Postacím: Budapest, 1525. Postafiók 51.

Telefón: 345-6908, 345-6546 Telefax: 345-6594

Internet: www.ksh.hu/statszemle

E-mail: statszemle@ksh.hu

Kiadó: Központi Statisztikai Hivatal, Budapest II., Keleti Károly utca 5–7.

Postacím: Postafiók 51. Budapest, 1525. Telefon: 345-6000

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág (1008 Budapest, Orczy tér 1).

Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
valamint e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu) és faxon (303-3440).

További információ: 06-80-444-444

Előfizetési díj: fél évre 6000 Ft, egy évre 10 800 Ft

Beszerezhető a KSH Könyvesboltban. Budapest II., Fényes Elek u. 14–18. Telefon: 345-6789

Tartalom

Tanulmányok

A kelet-közép-európai országok első öt éve az Európai Unióban – <i>Kelemen Nóra</i>	913
A kínai direkt tőkeexport legújabb fejleményei – <i>Artner Annamária</i>	931
Magyarországon élő külföldiek területi elhelyezkedése 2001 és 2008 között – <i>Kincses Áron – Dr. Tóth Géza</i>	951
A CMS-modellek összefüggései és alkalmazásuk – <i>Poór Judit</i>	967

Műhely

A regiszter alapú népszámlálás feltételei Magyarországon – <i>Kodaj Katalin</i>	990
---	-----

Fórum

Százötven éve alakult az MTA Statisztikai Bizottsága – <i>Nádudvari Zoltán</i>	1002
„Családpolitika a kutatások tükrében” – műhelykonferencia – <i>Kovács Marcell – Sebők Csilla</i>	1010
Az adatvédelmi biztos 2009. évi beszámolója – <i>Dr. Lakatos Miklós</i>	1014
Hírek, események	1020

Szakirodalom

Folyóiratszemle

Greenlees, J. S. – McClelland, R.: Újabb viták a CPI (fogyasztói árindex) módszereiről – <i>Marton Ádám</i>	1022
Szmirnov, V.: Az orosz gazdaság erőforrásigénye a statisztika tükrében – <i>Ifj. Simon György</i>	1024
Sturm, R. – Tümmel, T. – Opfermann, R.: Vállalati kapcsolatok a statisztikai vállalatregiszterben – <i>Tűű Lászlóné</i>	1028

Florczak, W.: A tudásalapú gazdaság mérése a nemzetközi kutatásokban – <i>Németh Tamás</i>	1031
Kiadók ajánlata	1034
Társfolyóiratok	1036

A kelet-közép-európai országok első öt éve az Európai Unióban*

Kelemen Nóra,
a KSH tanácsosa
E-mail: Nora.Kelemen@ksh.hu

2004. május 1-jén Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia teljes jogú tagjává vált az Európai Uniónak. Az azóta eltelt évek mind gazdasági, mind társadalmi értelemben változások sorát eredményezte. Jelen cikk a legfontosabbnak tartott mutatókon keresztül szemlélteti a tagság első öt évének folyamatait. Ezen kívül a tanulmány nagy figyelmet szentel a vizsgált országok helyzetének a maastrichti kritériumok tükrében. Hiszen ezen országok egyik célja az euróövezeti csatlakozás, a közös pénz bevezetése és használata.

TÁRGYSZÓ:
EU-integráció.
Nemzetközi összehasonlítás.
Maastrichti kritériumok.

* Az MST 2009. évi Keleti Károly-pályázatán II. helyezést elért pályamunka rövidített változata.

2004. május 1-jén tíz európai ország vált teljes jogú tagjává az Európai Uniónak. Ezek közül Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia, vagyis a kelet-közép-európai országok állnak az elemzés középpontjában. A térség országai hasonló történelmi előzményeket követően számos tekintetben azonos utat jártak be a nyolcvanas évek végén, illetve a kilencvenes években, hiszen a korábban évtizedekig működő gazdasági és társadalmi rendszer működőképessége kérdőjeleződött meg. A kialakult vákuumban nyújtott megoldást az új alapokon nyugvó gazdasági, társadalmi és politikai rendszer kiépítése, mely magában foglalta a régi keretek lebontását és egy új, Európa nyugati országait mintának tekintő államszervezet és gazdasági környezet kiépítését. Ezt az időszakát szokták úgy nevezni, mint a magántulajdon és a piaci viszonyok térnyerését, a többpártrendszer és a politikai demokrácia kiépülését, a jogállamiság helyreállítását. A térség országainak általános jellemzőkkel történő leírásán túl azonban megmutatkozik, hogy a korábbi döntések, a meglévő adottságok vagy a múlt nagymértékben befolyásolták az államok helyzetét. A kelet-közép-európai országok esetében a nyugati minták követése abban a szándékban nyilvánult meg, hogy a gazdasági, társadalmi és politikai átalakulás során elsődleges volt az Európai Unióhoz történő csatlakozás, vagyis a taggá válás feltételeinek teljesítése és a teljes jogú tagság megszerzése.

Az európai integráció történetében példa nélkül álló volt ezeknek az országoknak a tagfelvétele. A térség országainak uniós taggá válása egyfajta szimbolikus tettként is értelmezhető, mely Európa kettéosztottságának végét jelentette. Abból a szempontból is különlegesnek tekinthető ez a csatlakozás, hogy ennyi jelentkező egyszerre még nem csatlakozott. Nem szabad azonban megfeledkezni arról sem, hogy a térség országai nem alkottak homogén egységet, a csoporton belül is nagyfokú különbségek alakultak ki.

2004. május 1-jén Athénban mindenki nagy reményekkel tekintett a csatlakozás elé. De vajon hogyan alakult az akkor csatlakozott nyolc ország helyzete a legfőbb mutatók (népesség, munkaerőpiac, gazdasági növekedés, fogyasztói árak, illetve a maastrichti kritériumok) tükrében az elmúlt öt évben?

Az összkép kialakításánál érdemes figyelembe venni, hogy a vizsgált országokban a korábbi években lezajlott folyamatokat és elért eredményeket nagymértékben befolyásolta a gazdasági világválság. Ha az elmúlt ötven év világgazdasági történéseit figyeljük, azt láthatjuk, hogy 1975, 1980 és 1992 után 2008 végén negyedszere került a világgazdaság olyan recesszióba, amelynek során a fejlett térségeket egyidejűleg jellemezte a gazdasági teljesítmény mérséklődése. 2008-ban az amerikai másodlagos jelzálogpiacról kiindult folyamatok globális pénzügyi válságot idéztek elő,

amelynek reálgazdasági hatása a világ fejlett és fejletlenebb térségeinek országait recesszióba süllyesztette. A vizsgált országokat kisebb vagy nagyobb mértékben sújtotta a világgazdasági válság, ezáltal is formálva a 2004 és 2009 közötti folyamatokat.

1. Emberi tényező

A XX. század utolsó évtizede mélyreható fordulatot hozott a népesedés és a munkaerőpiac területén. A változások érintették többek között a természetes demográfiai folyamatokat, a népesség országok közötti vándorlását, illetve a foglalkoztatottság és munkanélküliség helyzetét. A kilencvenes évek elején a népesség gazdasági aktivitása jelentős mértékben csökkent, miközben szélesedett a gazdaságilag inaktív réteg. A foglalkoztatottság valamennyi országban visszaesett, míg a munkanélküliség robbanásszerűen növekedett. A kedvezőtlen folyamatok mélysége és időbeli hossza országtól függően eltérően alakultak, amit a munkaerőpiac stabilizálódása követett, növekvő foglalkoztatottsági szinttel és csökkenő munkanélküliséggel. A csatlakozás a vizsgált országoktól ezeknek a javuló folyamatoknak a továbbvitelét kívánta meg, mivel a régebbi tagországokhoz képest elmaradás volt tapasztalható.

1.1. Népesség

Az Európai Unió 27 tagországában 2009. január elsején fél milliárd ember élt 4,3 millió négyzetkilométernyi területen. Ebből a vizsgált nyolc ország területe 729 ezer négyzetkilométer, ahol valamivel több mint 73 millióan éltek.

A térség nyolc országát terület és népesség alapján vizsgálva – uniós mércével mérve – Lengyelország nagyobb, Csehország és Magyarország közepes, a többi kis-méretű tagállam. Lengyelországban éltek a legtöbben, 38 millióan, míg Észtországban a legkevesebben, 1,3 millióan. A térség országaiban 2004. január 1. és 2009. január 1. között a népességszám gyakorlatilag nem változott. Az unió 27 tagállamához viszonyított népességarány azonban valamelyest csökkent, mivel 2004-ben a nyolc ország lakosság száma az unió állampolgárainak 14,9 százalékát adta, ami 2009-re 14,6 százalékra mérséklődött. Az egyes országokat tekintve abszolút számban kifejezve leginkább Litvániában és Magyarországon csökkent a népesség, arányaiban pedig Lettországon és Litvániában. Magyarországon 2009. január 1-jén 10 millió 31 ezren éltek, 0,8 százalékkal, 86 ezerrel kevesebben, mint 2004. január 1-jén. Ezzel szemben három államban: Csehországban, Szlovákiában és Szlovéniában emelkedett a lakosság szám, összességében 324 ezer fővel.

1. táblázat

Főbb népesedési mutatók, 2009. január 1.

Ország	Népesség (millió fő)	Népsűrűség (fő/km ²)	Népességszám-változás 2004–2009 között	
			ezer fő	százalék
Csehország	10,5	133	+256,1	+2,5
Észtország	1,3	30	–10,7	–0,8
Lengyelország	38,1	122	–54,7	–0,1
Lettország	2,3	35	–57,9	–2,5
Litvánia	3,4	51	–96,0	–2,8
<i>Magyarország</i>	<i>10,0</i>	<i>108</i>	<i>–85,8</i>	<i>–0,8</i>
Szlovákia	5,4	110	+32,2	+0,6
Szlovénia	2,0	101	+35,9	+1,8
Nyolc ország együtt	73,0	100	+19,2	+0,0
EU27 összesen	499,7	115	+10 923,9	+2,2

Forrás: Eurostat [2010].

1.2. Foglalkoztatottság

A világ gazdaságai között éles verseny folyik, melyben mindenki arra törekszik, hogy – gazdasági és társadalmi téren egyaránt – minél jobb pozíciót foglaljon el. Az Európai Uniót – a világ többi térségéhez képest – alacsonyabb gazdasági, fejlődési ütem és a versenyképesség visszafogottabb színvonala jellemezte. A munkaerőpiacon ennek hatása a foglalkoztatottság alacsonyabb és a munkanélküliség magasabb mutatóiban érhető tetten.

Az elmúlt évtizedekben az unióban a munkaerőpiac terén felhalmozódott problémákra elsősorban politikai választ adtak. A Maastrichti Szerződésben (1993), valamint az Amszterdami Szerződésben (1999) megteremtették a foglalkoztatáspolitikai intézményrendszer hatékonyabb, közösségi szintű kiépülésének lehetőségét, illetve rögzítették a munkaerőpiac strukturális átalakulásának szükségességét. 2000-ben Lisszabonban nem kisebb célt fogalmaztak meg, mint hogy az Uniónak 2010-ig a világ legversenyképesebb, legdinamikusabban fejlődő, tudásalapú gazdaságává kell válnia. E stratégia megvalósulásában kiemelt szerepe van a foglalkoztatás növelésének, mivel 2010-ig a foglalkoztatási arány 70 százalékos elérését tűzték célul, ezzel párhuzamosan pedig a munkanélküliség mérséklődését. Az uniós országokban mindezek következtében egyszerre törekednek arra, hogy a foglalkoztatás szintjét növeljék, míg a munkanélküliséget minél alacsonyabb szinten tartásák. Ezek a versenyképesség megőrzésének, illetve a gazdaság fejlődésének sarkalatos pontjai.

A csatlakozás óta eltelt éveket alapvetően két részre lehet bontani. 2004 és 2008 között növekedési trend valósult meg a foglalkoztatottság területén. A 2. táblázat adataiból kiderül, hogy ebben az időszakban Észtország, Lengyelország, Lettország és Szlovákia esetében számottevő, 5,6–7,8 százalékpontos foglalkoztatásiarány-növekedés következett be. Hazánk kivételével a többi országban is kedvező folyamatok zajlottak le, itt az emelkedés 2,5 és 3,0 százalékpont közötti volt. Magyarországon az unióhoz történő csatlakozás nem jelentett korszakhatárt, a foglalkoztatás szintje gyakorlatilag nem változott 2004 és 2008 között. A 2008 őszi kibontakozó globális pénzügyi és gazdasági válság alapvetően befolyásolta a munkaerő-piaci folyamatok alakulását, és egy új szakaszt nyitott, aminek legfőbb jellemzője a foglalkoztatási arány csökkenése volt. A vizsgált országokban, Lengyelország kivételével kisebb vagy nagyobb mértékű visszaesés következett be, leginkább a balti államokban mérséklődött a foglalkoztatási arány.

2. táblázat

A foglalkoztatási arány
(a 15–64 éves népességben belül)

Ország	2009.	Változás az előző évhez képest					Változás 2004–2009 között
		2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	
	évben						
	százalék	százalékpont					
Csehország	65,4	+0,7	+0,5	+0,8	+0,5	–1,2	+1,3
Észtország	63,5	+1,5	+3,7	+1,3	+0,4	–6,3	+0,6
Lengyelország	59,3	+1,4	+1,7	+2,5	+2,2	+0,1	+7,9
Lettország	60,9	+1,1	+3,0	+2,0	+0,3	–7,7	–1,3
Litvánia	60,1	+1,2	+1,0	+1,3	–0,6	–4,2	–1,3
<i>Magyarország</i>	<i>55,4</i>	<i>+0,3</i>	<i>+0,4</i>	<i>0,0</i>	<i>–0,6</i>	<i>–1,3</i>	<i>–1,2</i>
Szlovákia	60,2	+1,0	+1,7	+1,3	+1,6	–2,1	+3,5
Szlovénia	67,5	+0,4	+0,6	+1,2	+0,8	–1,1	+1,9
EU27 átlaga	64,6	+0,8	+0,9	+0,9	+0,5	–1,3	+1,8

Forrás: Eurostat [2010].

A csatlakozás óta eltelt öt évben Lengyelországban jelentős mértékű és kedvező irányú változás következett be. A gazdasági válság negatív munkaerő-piaci hatásától függetlenül a – korábban alacsony – lengyel foglalkoztatás színvonala 2004 és 2009 között 7,9 százalékponttal, 59,3 százalékra emelkedett. Emellett Csehországban, Észtországban, Szlovákiában és Szlovéniában is emelkedés jellemezte a foglalkozta-

tási arányt. Magyarország, Lettország és Litvánia esetében – döntően a gazdasági válság következtében – 1,2–1,3 százalékpontos aránycsökkenés következett be.

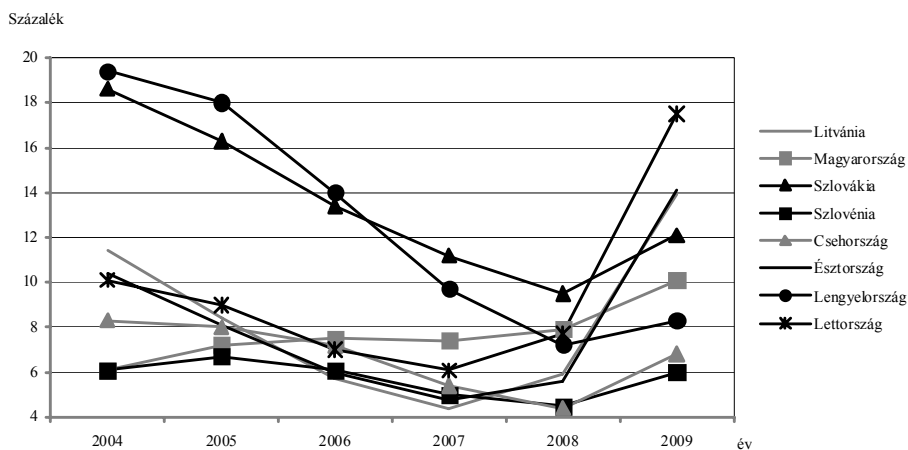
A 2009. évi adatok alapján – a Lisszabonban megfogalmazott – 70 százalékos foglalkoztatási végcél elérésére a vizsgált országok közül Szlovéniának van némi esélye. Itt a – nemzetközi összehasonlítás során használt – 15–64 éves népességén belül a foglalkoztatási arány megközelítette a 68 százalékot. A többi államban ez a mutató 55,4–65,4 százalékot tett ki. Előbbi hazánkat, utóbbi pedig Csehországot jellemezte. (2009-ben a magyar foglalkoztatási arány az unión belül a máltait követően a legalacsonyabb volt.)

1.3. Munkanélküliség

Hangsúlyos helyen szerepel az Európai Unió belül a munkanélküliség elleni küzdelem, ennek érdekében a tagországok is jelentős erőfeszítéseket tettek.

A globális válság a munkanélküliség jelentős mértékű növekedését eredményezte, így a 2009. évi adatok a 2004 és 2008 közötti időszak kedvező tendenciáit negatívan befolyásolták. Leginkább a balti államokban következett be a munkanélküliségi ráta jelentős emelkedése, itt 2009-ben – az előző évhez viszonyítva – 8,0–8,5 százalékpontos növekedés történt, az állásnélküliek aránya pedig 14–18%-ra nőtt. A többi országban is emelkedett a munkanélküliségi ráta, ennek mértéke 1,1–2,6 százalékpontot tett ki. Magyarországon 10,1 százalék volt ez a mutató, szemben a 2008. évi 7,9 százalékkal.

1. ábra. A munkanélküliségi ráta
(a 15–64 éves népességén belül)

Forrás: Eurostat [2010].

Mindent összevetve a csatlakozás óta eltelt öt évben Lengyelország és Szlovákia esetében számottevő mértékű javulás következett be, és az időszak elején jellemző 19 százalékos munkanélküliségi ráta¹ 8–12 százalékra csökkent. (A lengyel munkanélküliségi ráta csökkenésében szerepet játszhatott a nagyszámú külföldi munkavállalás.) Csehországban és Szlovéniában is mérséklődött ez a mutató. A balti államok és Magyarország esetében 2004 és 2009 között 2,5–7,4 százalékpontos emelkedés következett be.

2. Fejlődési pálya

A vizsgált országokban a kilencvenes évek elején elemi erővel törtek felszínre a korábbi gazdasági struktúra hibái. A hatékonysági és strukturális problémák nyomán a gazdasági visszaesés gyorsan és nagy erővel következett be. A vizsgált országokban mindenhol lezajlott a gazdaságban tapasztalható hanyatlás, bár mértéke és időbeli lefolyása eltérő volt. A kilencvenes évek közepére a nyolc ország gazdasága javarészt maga mögött hagyta a válság legnehezebb éveit, amit növekedés és stabilitás követett.

Az unióhoz történő mielőbbi csatlakozás a vizsgált országoktól a régebbi tagországokhoz képest lényegesen gyorsabb gazdasági növekedést kívánt meg, amiben számottevő szerepet játszott a nemzetközi konjunktúra alakulása is.²

Az egyes országok gazdasági fejlettségét és fejlődését legáltalánosabban a bruttó hazai termék (GDP) mutatószáma fejezi ki.

2.1. A bruttó hazai termék

A nyolc ország gazdasága az európai és a világgazdasági konjunktúraciklusokkal szorosan összekapcsolódva fejlődött.

A rendszerváltozás negatív gazdasági következményeit a kilencvenes évek végén és az új évezred elején magas szintű növekedés követte. 2000 és 2004 között az

¹ A 15–64 éves népességen belül.

² A gazdasági növekedésre nézve kedvezőtlen hatással volt a régióban, leginkább Észtország és Litvánia esetében, az 1998-as orosz válság. Ettől függetlenül a kilencvenes évek végén megfelelő külső körülmények alakultak ki, mivel mind a tengerentúlon, mind az Európai Unióban magas növekedés volt tapasztalható, amit a 2001–2003 közötti években dekonjunktúra követett. 2004–2007-ben a világgazdaság növekedési üteme ismét magasabb szintet ért el és a nemzetközi élénkülés újabb lendületet adott a kelet-közép-európai országok gazdaságának. 2008-ban azonban ismét erőteljesen éreztette hatását a nemzetközi szinten tapasztalható számottevő mérséklődés, ami napjainkban világméretű vált. A globális GDP volumene 2008-ban 3 százalékkal bővült, (2 százalékponttal kisebb mértékben, mint az azt megelőző évben), 2009-ben pedig 0,6 százalékkal csökkent.

egyres országok gazdasága dinamikus, stabil gyarapodást produkált. A balti államok 7–10 százalékos gazdasági növekedést értek el, miközben Csehországban, Lengyelországban, Magyarországon, Szlovákiában és Szlovéniában a bruttó hazai termék 1–5 százalékkal bővült. Összességében a fejlődés üteme 2002 és 2007 között valamennyi országban meghaladta az EU27 átlagát.

3. táblázat

A bruttó hazai termék (GDP) volumenének változása az előző évhez képest

Ország	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	Változás 2004–2009 között (százalékpont)
	évben (százalék)					
Csehország	6,3	6,8	6,1	2,5	–4,2	18,3
Észtország	9,4	10,0	7,2	–3,6	–14,1	6,8
Lengyelország	3,6	6,2	6,8	5,0	1,7	25,5
Lettország	10,6	12,2	10,0	–4,6	–18,0	6,8
Litvánia	7,8	7,8	9,8	2,8	–14,8	11,8
Magyarország	3,5	4,0	1,0	0,6	–6,3	2,5
Szlovákia	6,7	8,5	10,6	6,2	–4,7	29,6
Szlovénia	4,5	5,8	6,8	3,5	–7,8	12,7
EU27 átlaga	2,0	3,2	2,9	0,8	–4,2	4,6

Forrás: KSH [2010].

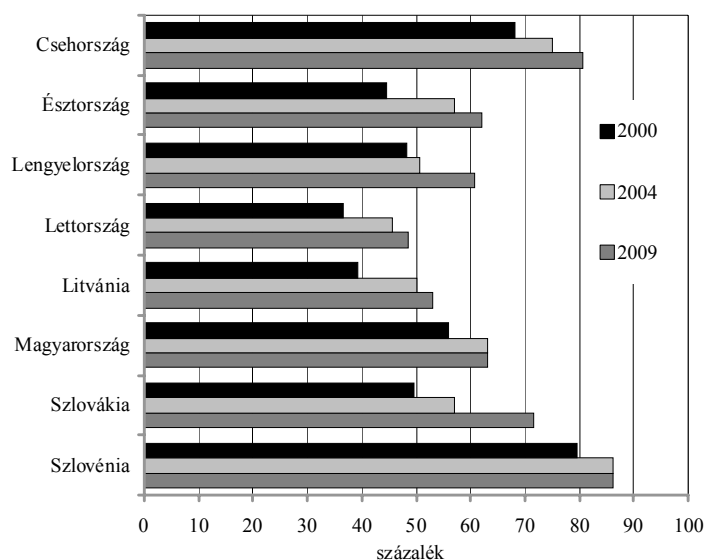
Az unióhoz történő csatlakozás után a gazdasági növekedés tovább emelkedett: üteme 2004 és 2007 között – Magyarország kivételével – folyamatosan 4–12 százalék közötti volt. Ebben az időszakban leginkább a balti államokban és Szlovákiában élénkült a gazdaság teljesítménye, amiben közrejátszott a kedvező világgazdasági környezet. Hazánkban a költségvetési egyensúlyjavító intézkedések következtében 2007-ben éves szinten 1,0 százalékkal emelkedett a bruttó hazai termék, az azt megelőző hat évben azonban évi 4–5 százalékos növekedés ment végbe.

A 2008-as évet, főként az év második felében a globális méretűvé vált pénzügyi és gazdasági világválság befolyásolta. A romló nemzetközi konjunktúra hatására a vizsgált országok mindegyikében eltérő mértékben ugyan, de jelentős ütemcsökkenés következett be. Ez leglátványosabban Észtországban és Lettországon mutatkozott meg, ahol a korábbi 10–12 százalékos gazdasági növekedést 2008-ban 4–5, 2009-ben 14–18 százalékos visszaesés jellemezte. Csehországban, Litvániában, Szlovákiában és Szlovéniában 2008-ban a gazdasági növekedés üteme csökkent, 2009-ben azonban 4, 15, 5 és 8 százalékos visszaesés volt tapasztalható. Lengyelország az egyedüli uniós tagország, ahol a 2008. évi mérsékelt ütemcsökkenést, 2009-

ben nem visszaesés követte. A lengyel gazdaság teljesítménye az elmúlt évben is bővült, közel 2 százalékkal. Hazánkban a 2008. évi, szerény mértékű, 0,6 százalékos gazdasági növekedést, 2009-ben jelentős, 6,3 százalékos mérséklődés követte. Az Európai Unióban 0,8 százalékos gazdasági növekedés következett be 2008-ban, ami jelentősen elmaradt a korábbi évek átlagos 2–3 százalékos bővülésétől, míg az elmúlt évben a bruttó hazai termék volumene 4,2 százalékkal csökkent.

A gazdasági fejlettség nemzetközi összehasonlításban legáltalánosabban használt mérőszáma az egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson (Purchasing Power Standard – PPS), ami kiszűri az egyes országok eltérő árszínvonalának hatását.

2. ábra. Az egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson
(EU27 = 100 százalék)

Forrás: Eurostat [2010].

A csatlakozás előtt a vizsgált országok és az uniós átlag között a legnagyobb különbség a balti államokat, valamint Lengyelországot jellemezte, miközben a legkedvezőbb helyzetben Csehország és Szlovénia volt. (Előbbiek az uniós átlag 37–54, utóbbiak pedig 68–83 százalékaival rendelkeztek.)

A vizsgált országokban 2004 és 2009 között nőtt a fejlettségi szint, vagyis az uniós átlaghoz képest mérséklődött a lemaradás. Hazánk az egyedüli kivétel ez alól, mivel Magyarországon ez a mutató 2004 és 2009 között a 27 tagállam átlagához képest érdemben nem változott, továbbra is 63–64 százalék. A csatlakozás óta eltelt öt év-

ben Lengyelország és Szlovákia gazdasági fejlettsége közelített leginkább az uniós átlaghoz, előbbi 10 százalékponttal, utóbbi pedig 15 százalékponttal lett magasabb. Szlovénia fejlettsége lényegében az uniós átlagával megegyezően változott, és annak 86 százalékát tette ki (2004-ben és 2009-ben egyaránt), vagyis a térség legfejlettebb állama maradt. A többi országban 3–5 százalékpontot közelített a gazdasági fejlettség az uniós átlaghoz. A vizsgált országokban az egy főre jutó GDP az EU27 átlagos szintjének 49–86 százaléka volt 2009-ben. A csatlakozás évében hazánk a szlovén és a cseh gazdaság mögött a harmadik legfejlettebb államnak számított, öt évvel később egy helyet veszített pozíciójából, Szlovénia, Csehország és Szlovákia mögött a nyolcadik helyet foglalta el a nyolc ország rangsorában.

2.2. Fogyasztói árak

A rendszerváltozás előtti állapotokhoz képest nagy fordulatok következtek be a vizsgált országok árpolitikájában és áralakulásában. A korábban jelentősen központosított tervszerű árképzés sok termék és szolgáltatás árát kisebb vagy nagyobb mértékben torzította, ami így számottevően eltért a valós piaci értéktől és ártól. A kilencvenes években az átmeneti gazdaságok viszonylag rövid idő alatt megteremtették a valós piaci árakat és arányokat. Ennek legszembetűnőbb sajátossága, a minden országra jellemző gyorsuló infláció volt.

A csatlakozást követő években mindegyik ország érdeke azt diktálta, hogy törekedjen a fogyasztói áremelkedés mérséklésére, mivel a közös pénz bevezetésének egyik feltétele az alacsony infláció megléte volt. A vizsgált időszakban Szlovákiának és Szlovéniának sikerült teljesíteni a közös pénz bevezetéséhez szükséges valamenynyi feltételt. Ez egyben azt is jelenti, hogy ez a két ország szigorú inflációs politikát folytatott és folyamatosan alacsony szinten tartotta az árak emelkedésének mértékét.

2004 és 2009 között Csehországban, Észtországban, Lettországban és Magyarországon a fogyasztóiár-emelkedés jelentős csökkenése következett be. A vizsgált időszak azonban nem volt egyenletes, mivel egyik évről a másikra növekedés és csökkenés egyaránt előfordult. A balti államokban 2004 és 2008 között folyamatos gyorsulás volt jellemző, ez utóbbi évben az infláció szintje 10,6–15,3 százalék közötti volt, ami az unióban a legmagasabb mutatónak számított. 2009-ben a gazdasági válsággal összefüggő meredek fogyasztóiár-csökkenés következett be, aminek hatására a balti államokban a korábbi év magas szintjéről 0,2–4,2 százalékra mérséklődött az infláció. Csehország esetében – a balti államokhoz hasonlóan – a 2008. évi kiugró áremelkedést 2009-ben erőteljes csökkenés követte és a fogyasztóiár-emelkedés mértéke 6,3-ról 0,6 százalékra visszaesett. Magyarországon 2004 és 2006 között az infláció mértéke 6,8-ről 4,0 százalékra csökkent, amit 2007-ben – a gazdasági egyensúly helyreállítására hozott intézkedések következtében – a fogyasztói árindex gyors

suló emelkedése váltott fel, és 7,9 százalékra nőtt a mutató. Ezután ismét lassult az infláció, és hazánk volt az egyedüli ország, ahol 2008-ban az előző évhez képest mérséklődött az árnövekedés üteme, 7,9-ről 6,0 százalékra.³ Az elmúlt évet szintén az infláció ütemének lassulása jellemezte hazánkban, amiben nagy szerepe volt a világgazdasági válságnak, a kereslet csökkenésének, így 2009-ben a fogyasztói árak 4,0 százalékkal nőttek. Lengyelországban a vizsgált időszak alatt végig viszonylag alacsony szintű volt az áremelkedés mértéke, és nem jellemezte egyik évről a másikra kiugróan magas növekedés, illetve csökkenés. Összességében 2004 és 2009 között a lengyel infláció 3,6-ről 4,0 százalékra emelkedett.

4. táblázat

A fogyasztói árak változása az előző évhez képest, 2004–2009

Ország	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.
	évben (százalék)					
Csehország	2,6	1,6	2,1	3,0	6,3	0,6
Észtország	3,0	4,1	4,4	6,7	10,6	0,2
Lengyelország	3,6	2,1	1,3	2,6	4,2	4,0
Lettország	6,2	6,9	6,6	10,1	15,3	3,3
Litvánia	1,2	2,7	3,8	5,8	11,1	4,2
Magyarország	6,8	3,5	4,0	7,9	6,0	4,0
Szlovákia	7,5	2,8	4,3	1,9	3,9	0,9
Szlovénia	3,7	2,5	2,5	3,8	5,5	0,9
EU27 átlaga	2,3	2,3	2,3	2,4	3,7	1,0

Forrás: KSH [2010].

3. Maastrichti kritériumok

Az európai integráció egyik legfontosabb vetülete napjainkban a közös európai pénzhez, az euróhoz és annak bevezetését jelentő maastrichti kritériumokhoz kapcsos-

³ A jelentős ütemcsökkenésben közrejátszottak a különféle gazdaságpolitikai intézkedések (például adóztatási intézkedések) vagy az időjárás, ez utóbbi 2008-ban kedvezőnek minősíthető. Meg kell azonban említeni, hogy ezzel ellenkező, vagyis növelő hatást gyakorolt az élelmiszerárak nagy súlyú és az átlagnál jóval dinamikusabb emelkedése, illetve az energiahordozók árainak növekedése. (2008-ban előbbi esetében az infláció 10,2, utóbbinál pedig 13,0 százalékos volt.)

lódik. 1992. február 7-én írták alá a Maastrichti Szerződést, melyben meghatározták, hogy a közös pénz övezetéhez csak azon tagállam csatlakozhat, amely gazdasága teljesíti a feltételként szabott szigorú követelményeket, vagyis gazdasága stabil, és bizonyítja, hogy monetáris eredményei alapján minden szempontból alkalmas a valutaunióba való belépésre. A közös pénz bevezetéséhez szükséges konvergencia-kritériumokat a szerződés 121.1-es szakasza tartalmazza. Ezek elsősorban a pénzügyi stabilitásra koncentrálnak, azaz kielégítően alacsony inflációs rátát és hosszú távú kamatszintet, viszonylag stabil valutaárfolyamot, illetve fenntartható költségvetési politikát irányoznak elő.

A vizsgált országok közül elsőként Szlovénia, később pedig Szlovákia is teljesítette a maastrichti konvergencia-kritériumokat, ennek megfelelően ők csatlakozhattak (2007. január 1-jén, illetve 2009. január 1-jén) a jelenleg eurót használó uniós tagállamok táborához.

3.1. Az inflációs kritériumok

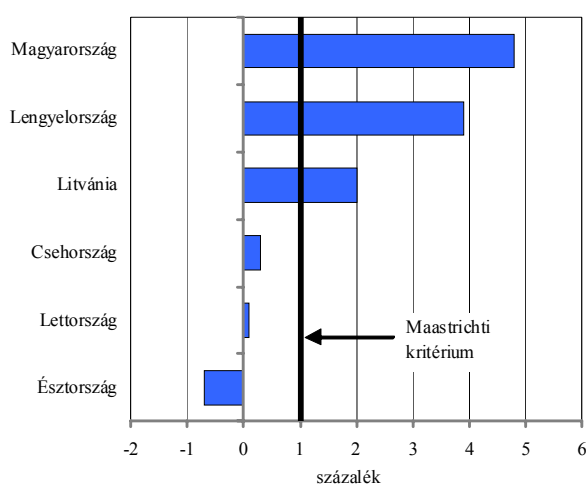
Az inflációs kritérium az árstabilitás magas fokának elérését jelenti, vagyis azt, hogy a tagállam a vizsgálatot megelőző egy éves időszakon keresztül a legjobb eredményt felmutató (legfeljebb) három tagállam átlagos inflációs rátáját legfeljebb 1,5 százalékponttal meghaladó értékkel rendelkezik. Ennek megfelelően az árstabilitásra vonatkozó referenciaérték 1,0 százalékot tett ki. (Az árstabilitási kritérium meghatározásának forrása a 2010 májusában megjelent Európai Központi Bank konvergenciajelentése. Az adatok 2009 áprilisa és 2010 márciusa közötti 12 hónapos referencia-időszak átlagos HICP-inflációs (harmonised index of consumer prices – harmonizált fogyasztói árindex) rátáját jelentik.) Ezt az értéket Portugália, Észtország és Belgium HICP-inflációjának súlyozatlan számtani közepének másfél százalékponttal megnövelt értéke adja.⁴ A referencia-időszakban Csehország, Észtország és Lettország átlagos HICP-inflációja maradt alatta a referenciaértéknek. Magyarországon és Lengyelországban ennél a figyelembe vett értéknél jelentősen magasabb fogyasztóiárindex-emelkedést regisztráltak.

A nagy nemzetközi intézmények előrejelzése szerint az elkövetkező években az infláció a legtöbb országban elmarad a válság előtti évek átlagos szintjétől. Egyes tényezők (például a belföldi kereslet visszafogottabb alakulása) várhatóan mérsékli az árszintre nehezedő nyomást, ugyanakkor vannak felfelé irányuló inflációs kockázatok (például a nyersanyagok világpiaci árának emelkedése, a közvetett adók és a szabályozott árak növekedése). A vizsgált országokban ezért az árstabilitást elősegítő

⁴ Írországban az áralakulás számos sajátos tényező felhalmozódása következtében kiugróan tekinthető, ezért az ír inflációs adat – a torzítások elkerülése érdekében – kikerült a referenciaérték számításából.

környezet kialakításához stabilitásorientált monetáris politikát kell folytatni. Emellett további fiskális politikai erőfeszítések megtétele szükséges, ezek közül kiemelkedik a hiteles fiskális konszolidáció véghezvitele.

3. ábra. Az infláció átlagos, éves változása a referencia-időszakban

Forrás: EKB [2010].

3.2. A kamatlábra vonatkozó kritérium

A Maastrichti Szerződés előírja a „tagállam által elért konvergenciának és a tagállamnak az Európai Monetáris Rendszer árfolyam-mechanizmusában való részvételének tartósságát, ami a hosszú távú kamatszintben tükröződik.” Mindez tulajdonképpen azt jelenti, hogy „egy tagállam a vizsgálatot megelőző egyéves időszakon keresztül az árstabilitást illetően legjobb eredményt felmutató legfeljebb három tagállam átlagos nominális hosszú lejáratú kamatát legfeljebb 2 százalékponttal meghaladó kamattal rendelkezett”.⁵ Az inflációhoz hasonlóan a hosszú távú (tízéves államkötvényre fennálló⁶) kamatszintet kell kiinduló értéknek tekinteni, mégpedig az előző tizenkét hónap átlagában. Ezt a mutatót három tényező befolyásolja: a reálkamat,

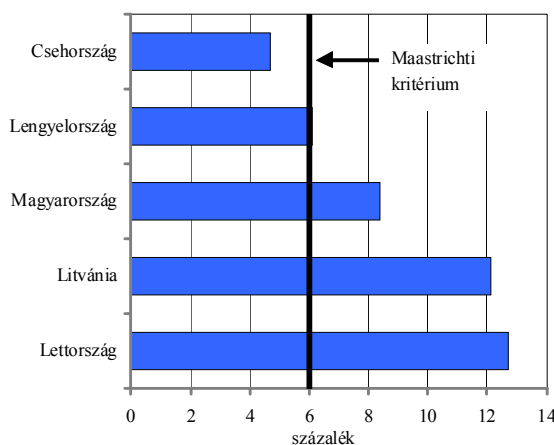
⁵ KSH [2006] 96. old.

⁶ A tízéves államkötvény kibocsátása már önmagában feltételez bizonyos mértékű stabilitást, hiszen bizonytalan környezetben a piac nem hajlandó ilyen hosszú távra finanszírozni az adott ország államháztartását. Mindez közrejátszhatott abban, hogy ezen kötvények kibocsátása Kelet-Közép-Európában csak az ezredforduló után terjedt el.

a várt inflációs ráta, illetve a kockázati prémiumok.⁷ A referencia-időszakban a hosszú lejáratú kamatlábra vonatkozó kritérium értéke 6,0 százalékot tett ki. Ennek kiszámítása során Belgium és Portugália hosszú lejáratú kamatlábainak súlyozatlan számtani átlagához 2 százalékpont hozzáadására került sor.

A referencia-időszak – az inflációs adatokhoz hasonlóan a rendelkezésre álló legfrissebb – a 2009 áprilisa és 2010 márciusa közötti 12 hónapos időintervallumra vonatkozik. Ekkor a még euróövezeten kívüli hat⁸ vizsgált ország közül egyedül Csehország hosszú lejáratú kamatlábra vonatkozó mutató maradt alatta a referenciaértéknek. Lengyelországban a hosszú lejáratú kamatláb értéke 6,1 százalék volt, a mutató háttérben a fiskális problémák megjelenése húzódik. A magyarországi hosszú lejáratú kamatláb 8,4 százalékos értéke jelentősen meghaladta a referenciaértéket, és ebben a fiskális politika fenntarthatóságát övező bizonytalanság jelentős szerepet játszott. Lettországot és Litvániát az elmúlt években jelentős makrogazdasági egyensúlyi problémák kialakulása jellemezte, emellett a nemzetközi pénzügyi piacok mozgása kedvezőtlenül érintette, ami megmutatkozott a hosszú távú kamatlábak meredek emelkedésében. Mindezek következtében Lettországból és Litvániából a hosszú távú kamatláb átlagos szintje 12,7, illetve 12,1 százalékot tett ki a referencia-időszakban.

4. ábra. A hosszú távú kamatláb átlaga a referencia-időszakban

Forrás: EKB [2010].

⁷ A kockázati prémiumok a vissza nem fizetés kockázataival és az árfolyam, valamint az infláció körüli bizonytalanságokkal vannak kapcsolatban.

⁸ Észtország esetében az észt koronában kibocsátott hosszú lejáratú államkötvényeknek nincs fejlett piaca, valamint az alacsony államadósággal is összefüggésben nem áll rendelkezésre hosszú lejáratú kamat.

3.3. Fiskális kritériumok

Az Európai Unió a költségvetési kritériumok meghatározásakor az államháztartás pénzügyi helyzetének stabilitását vizsgálja. A Maastrichti Szerződés ezzel kapcsolatban két elérendő célt fogalmaz meg a tagállamok számára: az államháztartás hiánya ne haladja meg a GDP 3 százalékát, és az államadósság a GDP 60 százalékát.

Az államháztartás⁹ egyenlegére vonatkozó kritérium teljesítése jelentős erőfeszítések megtételére sarkalja a csatlakozni kívánó országokat. A vizsgált országok mindegyike határozottan törekszik arra, hogy a hiány mértéke ne haladja meg a kívánt GDP-arányos 3 százalékot. Jól példázza ezt Szlovákia esete, ahol 2000-ben a hiány 12,2 százalékot tett ki, ezt követően azonban jelentős mérséklődés következett be, aminek eredményeképpen északi szomszédunk teljesíteni tudta az unió eme szigorú feltételét. A balti államokban hosszú évekig a legalacsonyabb volt a költségvetés hiánya, Észtországban pedig nem volt ritka, hogy az államháztartás egyenlege többletet tudott felmutatni, vagyis szufficites volt. Azonban a 2008-as világgazdasági válsággal összefüggésben¹⁰ – Magyarország kivételével – a vizsgált országok mindegyikében a korábbinál kedvezőtlenebbé vált az államháztartás egyenlege. Hazánkban következett be az összes uniós tagállam közül a legnagyobb mértékű javulás 2008-ban, a hiány 5,0-ről 3,8 százalékra mérséklődött, ám hozzá kell tenni, hogy a korábbi években rekordmértékű deficit jellemezte Magyarországot.

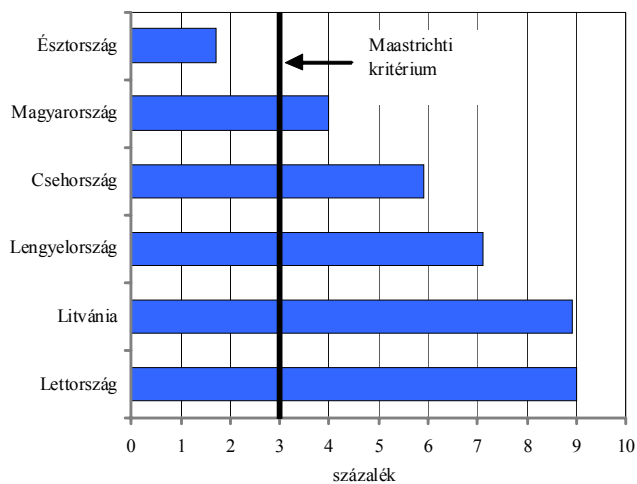
2009-ben a cseh, a lengyel, a lett, a litván és a magyar államháztartás hiánya egyaránt a 3 százalékos referenciaértéket meghaladó – 4,0–9,0 százalék közötti – volt. (A két szélsőérték Magyarországot és Lettországot jellemezte.) A vizsgált országok közül egyedül Észtország államháztartási hiánya maradt alatta a kívánt szintnek. (Az EU Tanácsának határozata értelmében Észtország kivételével az itt vizsgált öt tagállam mindegyikének túlzott hiánya van. Magyarországnak 2011-ig, Lengyelországnak, Lettországnak és Litvániának 2012-ig, Csehországnak pedig 2013-ig kell felszámolnia a túlzott hiányt.) Az egyes országok 2009. évi fiskális politikája eltérően reagált a pénzügyi és gazdasági válságra. „Lettországban és Magyarországon a vonatkozó kiigazítási programok szigorú fiskális konszolidációt írtak elő, Észtországban és Litvániában a költségvetési helyzet gyors romlásának feltartóztatása érdekében átfogó konszolidációs intézkedéseket hajtottak végre. Lengyelországban az automatikus stabilizátorok megengedett működésének hatását részben kiadáscsökkentő

⁹ A meghatározáshoz az EU egységes eredményszemléletű (ESA95), a Maastrichti Szerződésben megfogalmazott előírással összhangban levő mutatót alkalmazták.

¹⁰ A gazdasági világválsággal összefüggésben a gazdaság élénkítésére tett intézkedések kiadásnövelő hatásúak voltak, illetve az előző évitől GDP-arányosan valamelyest elmaradó bevételek egyaránt magyarázhatják a kedvezőtlenebbé váló költségvetési egyenleget.

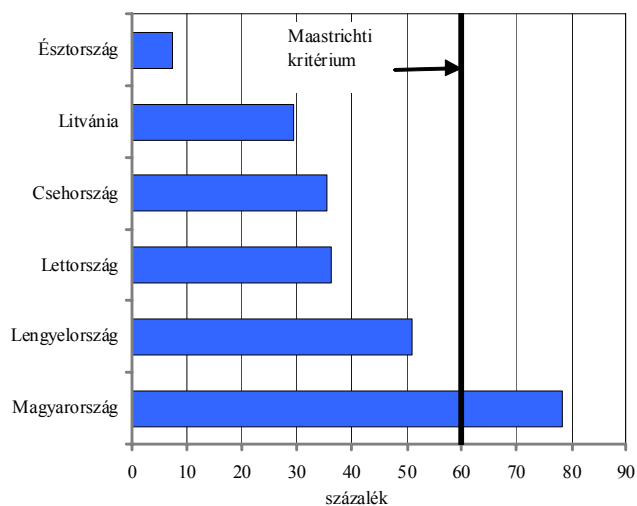
intézkedésekkel ellensúlyozták. Csehországban ... lehetővé tették az automatikus stabilizátorok működését, valamint kormányzati élénkítő intézkedéseket hoztak.”¹¹

5. ábra. Az államháztartás hiánya a GDP százalékában, 2009

Forrás: KSH [2010].

6. ábra. Az államháztartás bruttó adóssága a GDP százalékában, 2009

Forrás: KSH [2010].

¹¹ EKB [2010] 33. old.

A GDP-arányos államadósság a vizsgált hat ország mindegyikében megnőtt az elmúlt évben, Lettország vagy Litvánia esetében jelentősen. Ez többek között a nagy költségvetési hiánynak, a romló makrogazdasági környezetnek és a pénzügyi intézményeket támogató beavatkozásnak tudható be. Az államháztartás bruttó adóssága 2009-ben a vizsgált országok közül Magyarországon volt a legmagasabb, a GDP arányában kifejezve 78 százalékot tett ki. Ez számottevő mértékben meghaladta az unió által előírt értéket. A magyar államadósság 2004-ben maradt alatta utoljára a maastrichti kritérium GDP-arányos 60 százalékának, azóta folyamatosan magasabb. A többi országban ennél jelentősen alacsonyabb volt 2009-ben az államadósság, 7,2–51,0 százalék közötti. A két szélsőérték Észtországot és Lengyelországot jellemezte. Mindez azt is jelenti, hogy a vizsgált országok közül egyedül hazánk nem teljesítette az államadósságra vonatkozó maastrichti kritériumot.

Összességében megállapítható, hogy a vizsgált országok közül Szlovénia és Szlovákia a korábbi években már teljesítette a konvergenciakritériumokat, így az euróövezet tagjává válhatott. 2010 júliusának közepén az Európai Unió tagországainak pénzügyminiszterei jóváhagyták, hogy 2011 januárjától Észtország az euróövezet tagjává válhasson és bevezethesse az eurót, mivel az ország teljesíti az euróövezeti tagsághoz szükséges kritériumokat. A balti állam így az euróövezet 17. országa lesz, és egyben a harmadik a volt szocialista országok közül, amely csatlakozhat az Európai Unió közös pénzét használó tagállamokhoz.

A vizsgált időszakban Csehország egyedül az államháztartás hiányára vonatkozó maastrichti kritériumot nem teljesítette, a többi mutató esetében az elvárt értéken belül maradt. Lettország az inflációs és az államadósság szintjére vonatkozó elvárást teljesítette, miközben Lengyelország és Litvánia csupán ez utóbbit. Magyarországon a vizsgált időszakban a referencia-értékek egyike sem teljesült.

Irodalom

- EKB (EURÓPAI KÖZPONTI BANK) [2010]: *Konvergenciajelentés 2010. május*. Frankfurt am Main. <http://www.ecb.int/pub/pdf/conrep/cr201005hu.pdf>
- KELEMEN N. [2009]: A kelet-közép-európai országok népesedési jellemzői. *Európai Tükör*. XIV. évf. 6. sz. 113–124. old. <http://www.mfa.gov.hu/NR/rdonlyres/BD2B9FDC-26FF-423C-A88F-B4B9936CBC09/0/EUtukor2009junius.pdf>
- KSH (KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL) [2006]: *Mérlegben Kelet-Közép-Európa 15 éve*. Budapest.
- KSH (KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL) [2007]: *Barangolás az Európai Unióban*. Budapest.
- KSH (KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL) [2009]: *Magyarország, 2008*. Budapest.
- KSH (KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL) [2009]: *Magyarország számokban, 2008*. Budapest. <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/mosz/mosz08.pdf>
- PUPEK E. [2008]: *Az Európai Unió integrációtörténete és szakpolitikái*. Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola. Budapest.

Summary

The Czech Republic, Estonia, Poland, Latvia, Lithuania, Hungary, Slovakia and Slovenia became a full member of the European Union in May, 2004. Since then, the EU has had substantial impact on their economic and social structures. The article presents the most important macro-economic and social indicators of these new member states and their adjustment process of the last five years. In addition, it pays specific attention to their situation examined in the light of the Maastricht criteria, since one of the aims of these eight countries is the accession to the eurozone, as well as the introduction and use of the common currency.

A kínai direkt tőkeexport legújabb fejleményei

Artner Annamária,
az MTA Közgazdasági
Kutatóintézetének tudományos
főmunkatársa
E-mail: aartner@vki.hu

Kína gazdasága a világgazdasági válság idején is szárnyal, tőkekivitele pedig egyre nagyobb jelentőségre tesz szert. A tanulmány a kínai tőkekivitel trendjeit és ösztönzőit vizsgálja. A tőkekivitelben meghatározó az állami vállalatok szerepe, de a magántőke (kis- és középvállalatok) külpiazi befektetései is növekednek. A kínai tőkekivitel a tudatos állami politika irányítja, amely egyfelől a nemzetgazdasági érdekeket, másfelől a vállalatok világpiazi térnyerését szolgálja. Ez a kormánypolitika egyszerre gát és támasz a vállalatok számára. A kínai magánbefektetők ezért inkább a nagy és nyitott gazdaságokat célozzák meg, ahol ellensúlyozhatják a hazai intézményi megkötéseket, ugyanakkor nagyobb súlyt helyeznek a külföldön működő kínai gazdálkodók hálózati kapcsolataira. Ezzel szemben a kínai állami vállalatok úgy tudják kihasználni intézményspecifikus előnyeiket (institutional specific advantages), ha az állami fejlesztési célokat követve a természeti erőforrásokat és szabadalmaztatott technológiákat igyekeznek megszerezni.

TÁRGYSZÓ:
Kína.
Közvetlen külföldi beruházás.
Tőkeexport.

A külföldre irányuló kínai közvetlen befektetések (Outward Foreign Direct Investment – OFDI) globális részesedésüket tekintve még igen kicsik, de roppant dinamikusan nőnek. Ez olyan fejlemény, mellyel az uralkodó (piaci szemléletű) közgazdasági eszmerendszer egyelőre nem tud mit kezdeni. Egy erős állami, sőt egypárti irányítás alatt álló ország tartós növekedés mellett hatalmas megtakarítások és devizatartalékok birtokában nagy sebességgel hódítja meg előbb a világ áru-, majd pedig tőkepiacát.

Ezt a helyzetet a nagyszámú népességgel, az óriási gazdasági potenciálokkal és a lenyűgöző történelmi kultúrával rendelkező Kína megismerésével lehet csak megérteni, amely feladat méltó is az ország méreteihez. Tudván, hogy a számtalan kérdés egyetlen tanulmányban nem válaszolható meg, jelen munkám egy igen kiterjedt kérdéskör feltárásához kíván hozzájárulni, nevezetesen ahhoz, hogy miként alakul a kínai működőtőke-export, a -felvásárlások és -fúziók a világgazdasági válság éveiben, melyek ennek ágazati és regionális preferenciái, a tőkekivitel motivációi vállalati és állami szinten, valamint a mindebből kínálkozó tanulságok Magyarország számára.

1. Kína offenzívája a világ tőkepiacán

A világ országainak működőtőke-kivitele a 2008-ban kirobbant pénzügyi válság hatására jelentősen visszaesett. A csökkenés már 2008 második negyedévében megkezdődött és 2008-ról 2009-re 39 százalékot tett ki (ugyanakkor a fejlett országokba áramló tőke mennyisége 41 százalékkal volt kisebb). Így a teljes működőtőke-kivitel 2008-ban 1,9 billió, 2009-ben pedig – az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (United Nations Conference on Trade and Development – UNCTAD) előzetes adatai szerint – 1,1 billió dollárt tett ki (*UNCTAD WIR* [2010]). A visszaesés a befektetések minden formáját érintette, leginkább a részvényvásárlást, de a profit-újrabefektetést és a vállalaton belüli tőkeáramlást is. A zöldmezős beruházások 23 százalékkal, a nemzetközi fúziók és felvásárlások (cross border mergers and acquisitions – CBMA) viszont még ennél is jobban, 66 százalékkal zsugorodtak (*UNCTAD* [2010]).

1.1. Működőtőke-kivitel

A globális trenddel ellentétben, a világgazdasági válság beköszöntével a kínai tőkekivitel nemhogy visszaesett volna, hanem soha nem látott ütemben megugrott. A

kínai tőke kivitel a Lehman Brothers 2008-as összeomlása után is folytatódott, sőt gyorsult: az azt követő 10 hónapban, amikor a piacok bénultak és romokban heverték, a kínai állami vállalatok körülbelül 50 milliárd dollárnyi befektetést jelentettek be (*Wyc* [2009]). Itt jegyezzük meg, hogy az UNCTAD és a kínai hatóságok működőtőke-kivitelről szóló adatai jelentős eltérést mutatnak. Ennek oka a számbavétel különbözőségében rejlik. Az UNCTAD a már (pénzügyi értelemben) megvalósult beruházásokat emeli be a statisztikába, míg a kínai számbavétel a bejelentett beruházásokkal dolgozik.

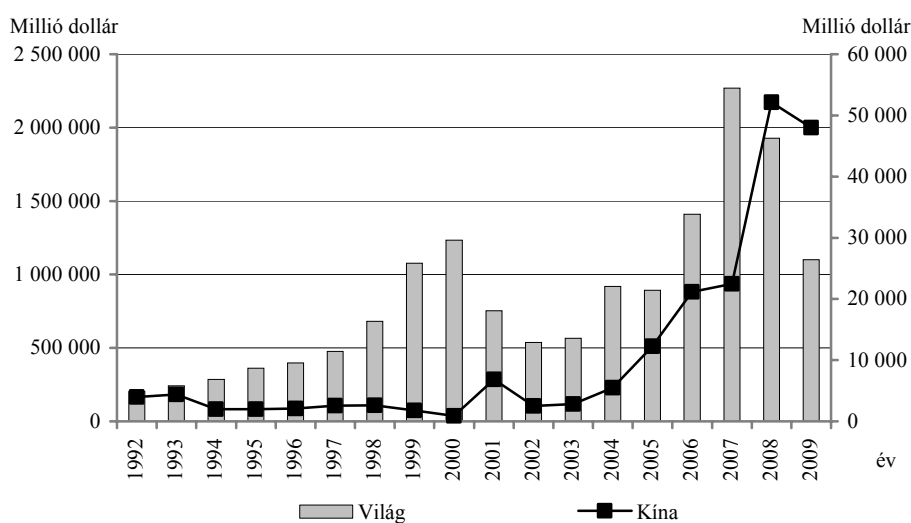
Az UNCTAD adatai alapján 2008-ban az ország 52,15 milliárd, a Kínai Kereskedelmi Minisztérium adatai szerint 55,91 milliárd dollárnyi működőtőkét exportált, (ennek több mint egyötöde pénzügyi befektetés volt), ami több mint kétszerese a 2007-es szintnek. A teljes külföldön levő állomány 2008-ban az UNCTAD szerint 148, a kínai Kereskedelmi Minisztérium szerint 183,97 milliárd dollárt ért el (*MOFCOM* [2008]). 2009-ben mindenütt visszaesés következett be, de a kínai kivitel kevésbé csökkent, mint a világ összes kivitele. A Kínai Statisztikai Hivatal adatai szerint a kínai vállalatok 43,3 milliárd dollárt fektettek a nem pénzügyi szektorba, ami 6,5 százalékkal volt több, mint 2008-ban (*NBSC* [2010]). Az összes kínai kivitel viszont valamelyest csökkent (az *UNCTAD WIR* [2010] adatai alapján 8 százalékkal, 48 milliárd dollárra), amiből azt állapíthatjuk meg, hogy a visszaesés a pénzügyi befektetések terén történt.

Kína a világ működőtőke-kivitelének összállományából ugyan továbbra is kicsivel részesedik, de ez az arány 1990 óta majdnem hatszorosára emelkedett, 2009-ben meghaladta az 1,2 százalékot. Míg 2007 és 2009 között a globális működőtőke-kivitel kevesebb mint felére csökkent, a kínai több mint kétszeresére nőtt. Más mértékű, de hasonlóan ellentétes tendencia rajzolódott 2001-ben és 2005-ben, és több olyan évet is megfigyelhetünk, amikor a világ működőtőke-áramlásának fellendülése idején a kínai külföldi tőkeberuházások alig nőttek, stagnáltak vagy egyenesen csökkentek. Ilyen év volt például az 1999, a 2000 vagy a 2007. (Lásd az 1. ábrát.) Bár e mozgásokat természetesen több tényező is magyarázza, a kínai tőke kivitelnek ez a „tükrös” jellege, legalábbis részben tudatos stratégiát takar: a világpiaci dekonjunkcióra időszakában olcsóbban lehet részvényekhez jutni, beruházásokba fogni, amihez a kínai gazdaságban (állami és magánkézben is) bőségesen áll rendelkezésre mobil tőke. A kínai kommunista párt főtitkára és az államfő is több alkalommal beszélt még a válság előtt (2007-ben és 2008-ban) annak lehetőségéről, ami arra utal, hogy a kínai vezetés megfelelő forgatókönyvvel rendelkezhetett az ajánlatos teendőkről.

Jelenleg a 2009-es kínai működőtőke-kivitelről még nincsenek részletesebb adatok. A 2008-ról viszont tudható, hogy a kínai OFDI-nak az egy évvel korábbi 40 százalék helyett immár 50,7 százaléka volt részvényvásárlás, így kevesebb rész jutott a profit-újrabefektetésre (2007-ben 37, 2008-ban 17,7 százalék volt a megfelelő arány), a többi pedig az „egyéb” kategóriába esik. Mindezt 8500 beruházó adja, ame-

lyek összesen 1,03 millió főt foglalkoztatnak, akikből 455 ezer külföldön dolgozik. A kínai tőke eddig mintegy 12 000 leányvállalatot alapított 174 országban, 71 százalékban Ázsiában és Európában. Az összes külföldi kínai érdekeltség aktívainak összértéke meghaladja az 1 billió dollárt (MOFCOM [2008]).

1. ábra. A világ (bal tengely) és Kína (jobb tengely) éves működőtőke-kivitele 1992 és 2009 között

Forrás: UNCTAD WIR [2010].

1.2. Fúziók, felvásárlások

Még ennél is többet mond a nemzetközi fúziók és felvásárlások (CBMA) alakulása: miközben a világ CBMA-i kétharmaddal visszaestek, a kínai vállalatokat érintő CBMA-k értéke 2009 folyamán 108,5 százalékkal nőtt.

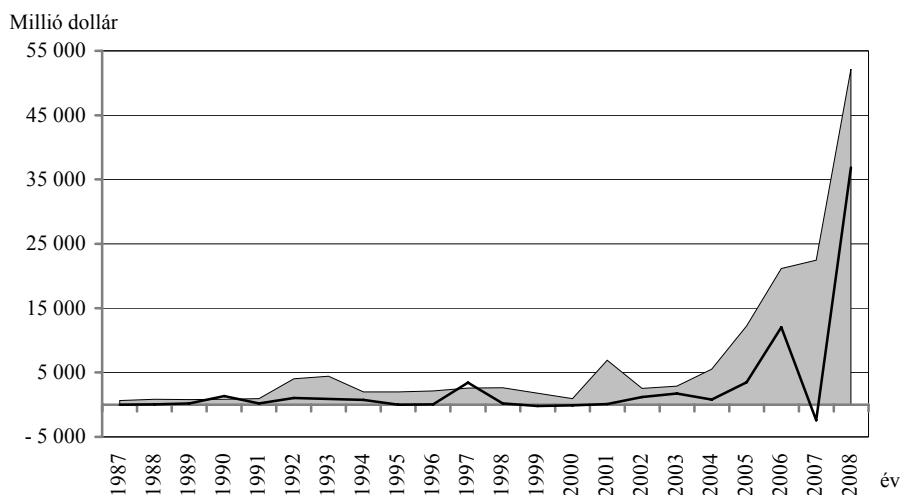
Előre kell azonban bocsátani, hogy az UNCTAD 2009 óta a határokon átnyúló fúziókat és felvásárlásokat is fizetésimérleg szemlélettel, vagyis nettó értéken veszi számba. (Ezt a számítási módot eddig csak a közvetlen működőtőke-beruházásoknál alkalmazták.) Ez azt jelenti, hogy

- ha egy kínai vállalat felvásárol egy idegen országban levő céget, akkor az Kína szempontjából pozitív vásárlásnak számít,
- ha egy másik ország vállalata vásárol meg egy külföldön lévő kínai leányvállalatot, akkor az Kína szempontjából negatív vásárlásként kerül be a statisztikába,

- ha egy „A” országban működő kínai vállalat felvásárol egy szintén „A” országban lévő, harmadik ország tulajdonát képező vállalatot, akkor azt pozitív vásárlásként,
- ha pedig éppen őt (az „A” országban működő kínai vállalatot) vásárolja fel az „A” országban működő külföldi leányvállalat, akkor azt Kína szempontjából negatív vásárlásként veszi számba az UNCTAD.

Hasonló szemlélettel kezelik a CBMA-eladásokat is. A tranzakciókat az üzlet végleges megkötésének évében (nem a bejelentés évében) veszik figyelembe (*UNCTAD WIR* [2009b] 245–246. old.) Ezúton sokkal érzékenyebb képet kaphatunk Kína külföldi terjeszkedéséről is, mint a korábban alkalmazott „bruttó” módszerrel.

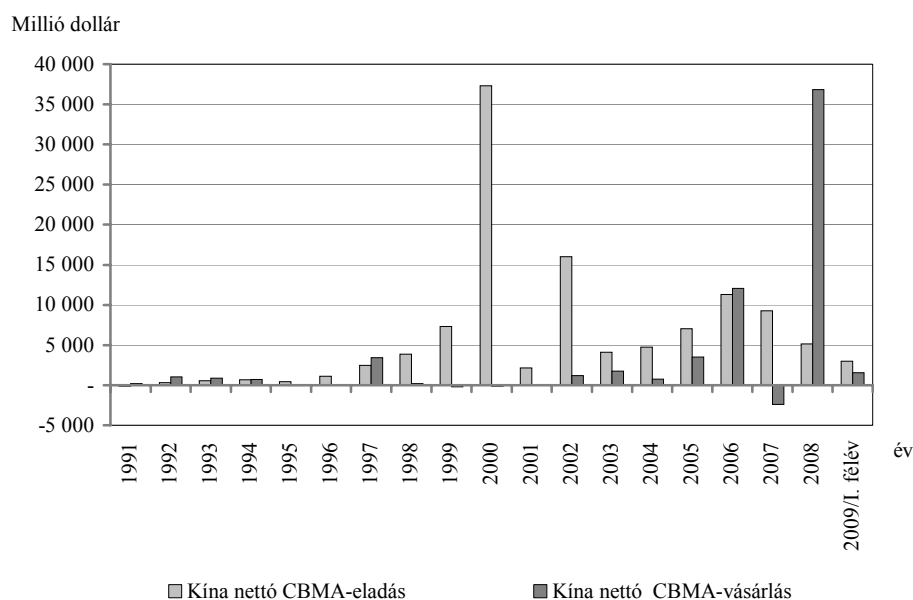
2. ábra. Kína éves működőtőke-kivitele és nettó felvásárlásai, fúziói (CBMA) 1987 és 2008 között

Forrás: UNCTAD WIR [2010].

A 2. ábra együtt mutatja a kínai OFDI-kat, valamint a fúziók és felvásárlások alakulását. Látható, hogy a 2000-es évek elejéig ez utóbbiak elmaradtak a tőke kivitelétől, 2004 után azonban egyértelműen együtt mozognak azzal, és egyre nagyobb részt tesznek ki belőle. A „Go global”-stratégia, a kínai szuverén állami tőkealapok aktivitásának (lásd később), az ezekkel konform állami politika a kibontakozó válság adta lehetőségekkel együtt oda vezetett, hogy a világpiaci terjeszkedés mindinkább vállalati tulajdonszerzésben (nem zöldmezős beruházásokban) nyilvánul meg a kínai tőke részéről.

3. ábra. Kínai fúziók és felvásárlások (nettó vételek és eladások) 1987 és 2009 között

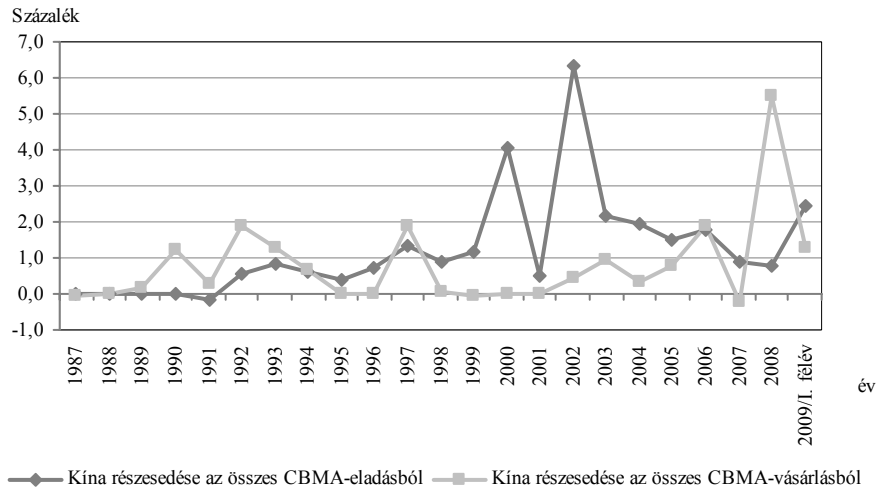

Forrás: UNCTAD WIR [2010].

A 3. ábrából pedig az tűnik ki, hogy míg a 2000-ben kulminálódott globális tőkekoncentrációs hullámban a kínai vállalatok megszerzése volt a domináns, addig a globális válság első évében, 2008-ban a kínai CBMA-vásárlások törtek előre az eladásokkal szemben. 2002 után a „Go global” stratégia meghirdetésével lendültek fel a kínai felvásárlások és fúziók, és ezek a „szerzések”, bár nagy kilengésekkel (2007-ben például visszaeséssel), mégis viszonylag gyorsan átvették a vezetést a kínai vállalatok eladását jelentő akciókkal szemben. A 2006. év volt az első, amikor a kínai tőke külföldi felvásárlásai meghaladták a kínai vállalatok értékesítését.

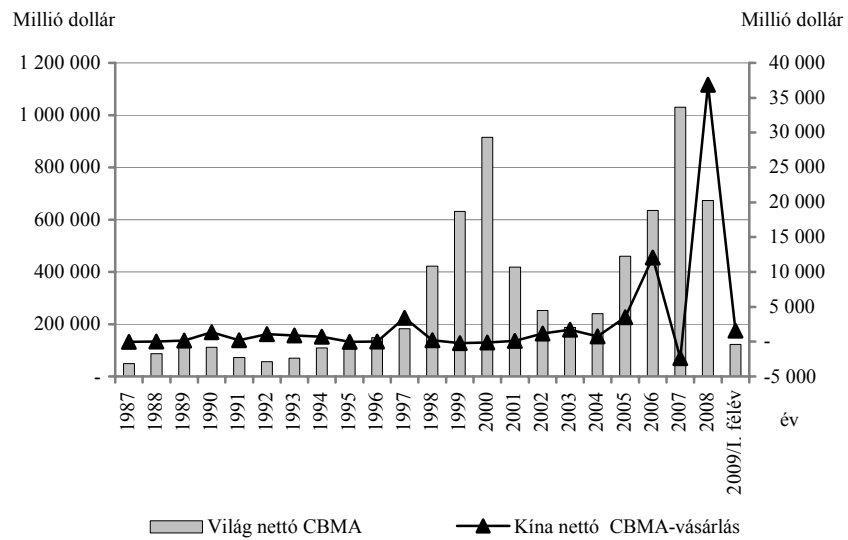
A kínai vállalatokat az 1990-es évek óta előszeretettel szerzik meg külföldi cégek, és ezen akciók összegétől – a 90-es évek elejének első, de mint kiderült félresikerült kínai próbálkozásaitól eltekintve – a kínai vásárlások többnyire jelentősen elmaradtak. Ezért is szembeszökő a 2004 utáni lendület, amit a kínai tranzakciók relatív (világ-)súlyát tükröző 4. ábrán látunk: a kínai vállalatok eladását jelentő összeolvadások és fúziók arányának csökkenő trendjéhez a kínai vállalatok által végrehajtott felvásárlások offenzívája járult. 2008-ban a kínai vállalatok mint vásárlók által végrehajtott fúziók és felvásárlások a világ összes ilyen ügyletének értékéből a korábbiakhoz képest kiugróan magas arányt, 5,5 százalékot értek el.

4. ábra. A kínai felvásárlások és fúziók (nettó eladások és vásárlások) részesedése a világoösszesből, 1990–2009 I. félév

Forrás: UNCTAD WIR [2010].

5. ábra. Fúziók és felvásárlások nettó értéke a világon és Kínában 1987 és 2009 első fele között (vásárlók szerint)

Forrás: UNCTAD WIR [2010].

Az 5. ábra tanulsága szerint nemcsak a tőke kivételénél, de a fúziók és felvásárlások értékénél is megfigyelhetünk egy bizonyos kontraciklikusságot a kínai és a világtrend viszonylatában, különösen az utóbbi években, amikor a kínai felvásárlások aktivizálódtak. 2008-ban például az Industrial & Commercial Bank of China több milliárd dolláros beruházással megszerezte a Standard Bank Group Ltd-t, amivel a 3 milliárd dolláron felüli szerzések kategóriájába került (*UNCTAD–WIR* [2009a]).

A kínai tőke kiviteli, vállalatszerzési offenzívával kapcsolatban megemlíthető az állami szuverén tőke alapok szerepe. Az utóbbi évtizedben létrehozott kínai állami befektetési alapok közül több igen előkelő (4., 5., 9.) helyet foglal el a világ ilyen alapjai között (*SWF* [s.a.]). Ezek sorában a 2007-ben alapított Kínai Beruházási Vállalat (China Investment Corporation – CIC) kapta a legtöbb figyelmet, pedig nem ez a legnagyobb és még csak nem is az első ilyen intézménye Kínának. Nála hamarabb alakult és nagyobb is a SAFE Investment Company. Ez az 1997 óta létező, mára 347 milliárd dolláros alap elsősorban az Egyesült Királyság részvénytőzsdéjére specializálódik. A SAFE olyan jelentős vállalatokban szerzett részesedést, mint a Royal Dutch Shell, a Rio Tinto, a BG Group, a Tesco, a BHP Billiton és Barclays Bank. Ezek együtt 6 milliárd dollár részvényértéket képviselnek a SAFE kezében. De jelentős még a China-Africa Development Fund (2007-ben alakult, 5 milliárd dollárral, elsősorban pénzügyi jellegű befektetésekre Afrikában) és a 2000-ben alapított 146 milliárd dollár felett rendelkező Nemzeti Szociális Biztonsági Alap (National Social Security Fund – NSSF) is (*SWF* [s.a.]).

A már említett és három éve létrehozott CIC szuverén tőke alap már az első évben óriási üzleteket jelentett be, elsősorban a pénzügyi szektorban (ezek csak 2008-ban kerültek be a statisztikába), ellentmondva a kibontakozó pénzügyi válságnak, pontosabban kihasználva azt. A CIC mindjárt indulása után bevásárolt a British Barclays Bankba, s ezzel a pénztőke koncentrációjának sűrűjébe került. A Barclays konzorciumot alkotva európai bankokkal (a Royal Bank Scotland Group PLC-vel az élen) megszerezte a dán ABN Amro Holding HV-t. Ezt követően a kínai állami Ipari és Kereskedelmi Bank (Kína és egyben a világ egyik legtőkeerősebb bankja) 5,5 milliárd dollárral 20 százalékos részesedést vásárolt Afrika legnagyobb kereskedelmi bankjában, a Standard Bankban.

A CIC-t a kínai állam újabb pénzekkel kívánja feltölteni az óriási valutatartalékokból (ezek összege 2400 milliárd dollár – a világ valutatartalékainak körülbelül 28 százaléka), amelyeket jelenleg az állami valutaügynökség, a SAFE kezel. Újabb 200 milliárd dollárt tennének be a CIC-be, amely így 500 milliárd dollárral gazdálkodhat (*Reuters* [2010]), s ezzel a második legnagyobb szuverén tőke alappá válna a világon.

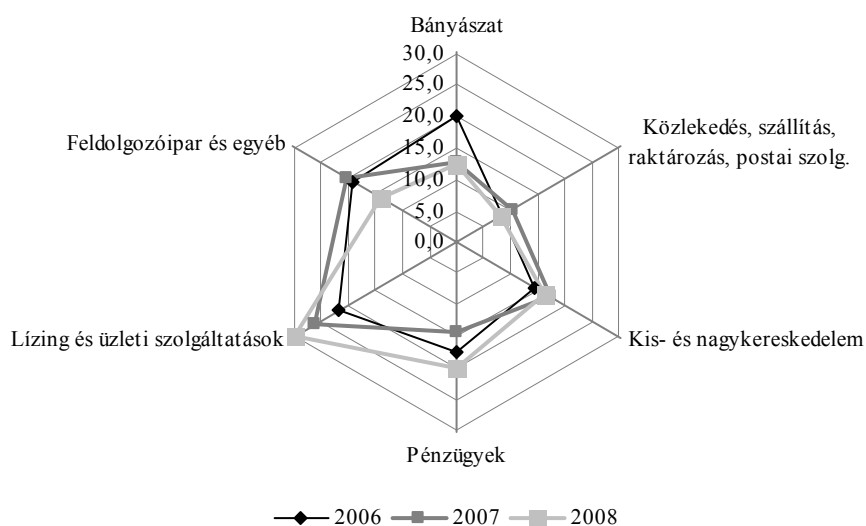
A kínai állami vállalatok igen jelentős üzleteket kötnek a fejlődő országok nem pénzügyi szolgáltató és ipari szektoraiban is. A China Mobile Pakisztán ötödik leg-

nagyobb mobilszolgáltatóját, a Paktelt vásárolta fel, és mára az Államtanács alapította áramszolgáltató, a State Grid Corporation of China (amely a Fortune 500 listáján is szerepel) kezében tartja a Fülöp-szigeteki energiahálózatot. Az utóbbi években azonban a világ tőkepiacára már jelentős kínai magántőkék is kiléptek. Így például 2007 végén a *Ping An* nevű privát pénzügyi holding 4,18 százalékot vett át a belga Fortisban, és ezzel annak legnagyobb egyéni részvényesévé vált (majd a hitelválság miatt e befektetésen 3 milliárd dollárt bukott).

2. A kínai tőkeexport ágazati szerkezete

A kínai tőkeexport-állomány ágazati szerkezetének változását a táblázat és a 6. ábra 2008-ig mutatja (az adatok csak 2006-tól összehasonlíthatók, mert akkortól veszik figyelembe a pénzügyeket). A 6. ábrán különösen jól látható, hogy a bányászat (12,4%) és a feldolgozóipar (5,3%) rovására 2006 és 2008 között előre tört a pénzügyi szféra (2008-ban 19,9 százalék), valamint a lízing és üzleti szolgáltatások (29,7%). Kis mértékben növelte még részesedését a kereskedelem is (16,2%).

6. ábra. A kínai OFDI ágazati szerkezete 2006 és 2008 között

Forrás: MOFCOM [2008].

A kínai működőtőke-export állományának ágazati megoszlása 2004 és 2008 között

Ágazat	2004	2005	2006	2007	2008	2004	2005	2006	2007	2008
	millió dollár					megoszlás (százalék)				
Mezőgazdaság, erdőszet, halászat	834	512	817	1 206	1 468	1,9	0,9	0,9	1,0	0,8
Bányászat	5 951	8 652	17 902	15 014	22 868	13,3	15,1	19,8	12,7	12,4
Feldolgozóipar	4 538	5 770	7 530	9 544	9 662	10,1	10,1	8,3	8,1	5,3
Energia, egyéb közmű	220	287	446	595	1 847	0,5	0,5	0,5	0,5	1,0
Építőipar	817	1 204	1 570	1 634	2 681	1,8	2,1	1,7	1,4	1,5
Közlekedés, szállítás, raktározás, postai szolgáltatás	4 581	7 083	7 568	12 059	14 520	10,2	12,4	8,4	10,2	7,9
Információs technológiák	1 192	1 324	1 450	1 901	1 667	2,7	2,3	1,6	1,6	0,9
Kis- és nagykereskedelem	7 843	11 418	12 955	20 233	29 859	17,5	20,0	14,3	17,2	16,2
Lakás és vendéglátóipar	21	46	61	121	137	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1
Pénzügyek	–	–	15 605	16 720	36 694	–	–	17,2	14,2	19,9
Ingatlan	203	1 495	2 019	4 514	4 098	0,5	2,6	2,2	3,8	2,2
Lízing és üzleti szolgáltatások	16 428	16 554	19 464	30 515	54 583	36,7	28,9	21,5	25,9	29,7
Tudományos kutatás, felmérés	124	604	1 121	1 521	1 982	0,3	1,1	1,2	1,3	1,1
Víz-, környezet-, középületmenedzsment	911	910	918	921	1 063	2,0	1,6	1,0	0,8	0,6
Lakossági és egyéb szolgáltatás	1 093	1 323	1 174	1 299	715	2,4	2,3	1,3	1,1	0,4
Oktatás	–	–	2	17	17	–	–	0,0	0,0	0,0
Egészségügy, szociális ellátás	0	0	3	4	4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Kultúra, sport, szórakozás	6	5	26	92	107	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1
Közigazgatás, társadalmi szervezetek	14	18	–	–	–	0,0	0,0	–	–	–
<i>Összesen</i>	<i>44 777</i>	<i>57 206</i>	<i>90 631</i>	<i>117 911</i>	<i>183 971</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: MOFCOM [2008].

Bár a pénzügyi szektort csak 2006 óta mérik a kínai statisztikában, még így is szembevetendő a tőkeexport-expanzió irányváltása, elfordulása a pénzügyi szektor felé, ami nagyrészt a pénzügyi válság hatásával (bankcsődök, olcsón megszerezhető bankok) magyarázható. 2007-ben az új kínai külföldi direktberuházásoknak mindössze 6, állományának mindössze 14 százaléka a volt pénzügyi befektetés, ezek kétharmada a bankszektorban történt, 33 állami bank által. A 2008-as kínai működőtőke-

kivitelnek azonban már 25 százaléka (14 milliárd dollár) áramlott a pénzügyi szektorba, ezen belül 94 százalékban a bankszektorba. Ez utóbbi 13,2 milliárd dollárt jelent, ami a 2008-as teljes kínai tőkekivitel növekményének az egyharmada. Így a pénzügyi szférában külföldön felhalmozott kínai tőkeberuházás 37 milliárd dollárra nőtt. Az állományon belül 27 milliárd dollár (73%) jut a bankokra, 510 millió dollár a biztosítási szektorra, 530 millió dollár az értékpapírokra és közel 9 milliárd az egyéb pénzügyi intézményekre. Ez gyakorlatilag mind állami tőke. 2008-ban a kínai állami kereskedelmi bankok 43 fióktelephellyel és további 20 leányvállalattal rendelkeztek a világ 28 országában, köztük az Egyesült Államokban, Japánban és az Egyesült Királyságban is. Ami a biztosítási szektort illeti, itt 2008 folyamán 12 új kínai vállalat alakult külföldön (MOFCOM [2008]).

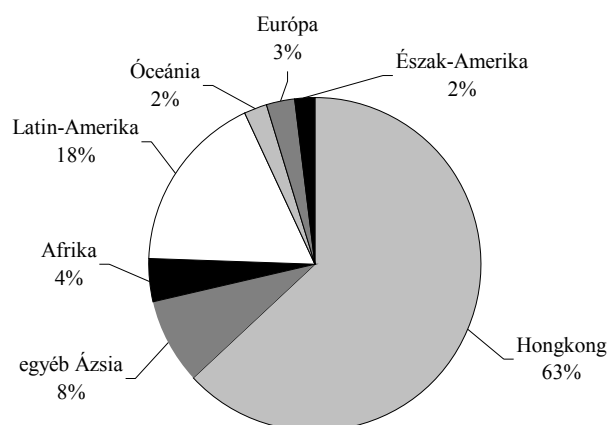
Jelentős, bár a kínai tőke pénzügyi expanziójától elmarad a termelőberuházások dinamikája. A nempénzügyi szférára irányuló befektetések 2008-ban 68,5 százalékkal nőttek az egy évvel korábbihoz képest. A kínai vállalatok 534,3 milliárd dollár forgalmat bonyolítottak le, ami 58,3 százalékkal több, mint 2007-ben, exportjuk 29,4 százalékkal 179,2 milliárd dollárra nőtt (MOFCOM [2008]).

Az állami tőkealap, a CIC, rendületlenül és módszeresen halad előre a nemzetgazdasági fejlődéshez szükséges pozíciók megszerzésért. Élénken érdeklődik az infrastrukturális és környezetvédelmi beruházások iránt is. 2009 novemberében szerződést kötött az erőműveket építő és áramszolgáltatást is nyújtó, 5 kontinens 29 országában jelenlévő virginiai villamosági vállalattal, az AES Corporation of Arlington-nal, 1,6 milliárd dollár értékű részvényvásárlásra. Ezzel a CIC kisebbségi részesedést szerez az óriásban. A CIC elnöke, *Gao Xiqing* szerint „a technológia kulcsfontosságú a gazdasági és társadalmi fejlődéshez”, ezért, az újgenerációs technológiák „azonosítása” érdekében működnek együtt az Intel globális befektetéseket menedzselő tőkealapjával, az Intel Capitallal. A CIC és az Intel Capital 2010 februárjában hozta nyilvánosságra együttműködési megállapodását, melynek célja a globális technológiai befektetések közös kivitelezése. A tőkeerőt a CIC, a technológiai tudást az Intel adja. Egyfajta kockázati tőkealapról van szó, amely ígéretes vállalatokba fektet a világ bármely pontján, például a szoftver- és információtechnológiai szolgáltatások, a digitális otthon, vagy a környezetkímélő technológiák terén (SWF [2010]).

Relációk

A kínai beruházások elsősorban Hongkongba, illetve azon keresztül áramlanak. Számottevően torzítják a számbavételt az adóparadicsomokban elszámolt tőkék is. Ezért a statisztikák a valóságosnál alacsonyabbnak tüntetik fel az Európába és az Egyesült Államokba áramló tőke nagyságát, és például a Latin-Amerikába áramló tőke szinte egészét a Virgin- és Kaymán-szigetekre áramló tőkeként regisztrálják.

7. ábra. Kína közvetlen külföldi befektetésállományának regionális megoszlása, 2008

Forrás: MOFCOM [2008].

Míg a fejlett régiókban (Európa, Egyesült Államok) a technológia megszerzése a cél, a fejlődő országokba, különösen Afrikába a még kiaknázatlan és bőséges ásványkincsekért költöznek a kínai vállalatok. A kontinenssel egy évtizede kiterjedt kapcsolatokat ápol a kínai vezetés, és kettős adóztatást elkerülő egyezményekkel, kedvezményes hitelekkel ösztönzi mind az állami, mind a magánvállalatokat, hogy Afrikába települjenek. (Lásd részletesebben *Kiss-Tétényi* [2009].) Már 2006-ban 800 kínai vállalatot tartottak számon Afrikában, és bár ezeknek csak kis részük volt állami, a legnagyobb értékű beruházásokat az utóbbiak hajtották végre.

Afrika mellett Ausztrália is növekvő fontosságú célország, és maga is igyekszik becsalogatni a kínai tőkét energia- és nyersanyagsektorába. A *MOFCOM* [2008] adatai – valószínűleg a fent említett közvetítettségek miatt – nem támasztják alá, de egyes ausztrál adatokra támaszkodó források szerint Kína, 2007 végén, 6,83 milliárd dolláros befektetésével Ausztrália 13. legnagyobb külföldi beruházójának számított (*Newman* [2009]).

3. A kínai tőkeexport fellendülésének okai és stratégiai céljai

Felmerül a kérdés, mi motiválja a kínai működőtőke-kivitelt, ha egyszer magánvállalati és állami érdekek is beleszólnak a gazdasági folyamatokba. Vajon mások-e

a kínai magántőke indítékai, mint a piacgazdaságokban általában, és vajon mi készíti a kínai állami tőkét külföldi terjeszkedésre?

3.1. Vállalati szempontok

A kínai vállalatoknál kezdetben négy indokot véltek találni a vállalati szempontokban gondolkodó elemzők a kínai termelés külföldi terjeszkedésére: az exportpiacok kiterjesztését, a kereskedelmi korlátok semlegesítését, az erőforrások (nyersanyag, energia) megszerzését (Ausztrália, Latin-Amerika, Afrika) és a fejlett technológiákhoz való hozzáférést (Európa, Észak-Amerika). A költségkímélő tőkeallokációt nem említették, és ma is sokszor elhagyják, holott az ma már nem lényegtelen szempont a kínai beruházásoknál. A válság hatásainak ismeretében, a szakirodalom mára a következő tényezőket látja a kínai tőkeexport és annak meghatározó irányai mögött (*Artnér [2008], Davies [2009], Kolstad–Wiig [2009]*).

1. Továbbra is első helyen szerepel, hogy az iparosodás szakaszát járó Kínának szüksége van nyersanyagokra és energiahordozókra a gyors fejlődéshez. A gyorsaságot a munkaerő-piaci kínálat felszívásának kényszere, a kínai vezetés által felvállalt szociális felemelkedés szükségszerűsége indokolja.

2. A kínai exportőr nagyvállalatoknak szükségük van exportpiacokon a szolgáltatásokra (szállítás, hajózás, biztosítás), illetve az ezek fölötti rendelkezés megszerzésére.

3. A feltörő kínai vállalatok igyekeznek márkákat megszerezni (lásd a Lenovo bevásárlását az IBM személyiszámítógép-ágazatába, vagy az MG Rover megszerzését a SAIC (Science Application International Corporation) és a Nanjing által).

4. A nagy kínai állami vállalatok belpiaci visszaszorulásukat a külföldi terjeszkedéssel igyekeznek kompenzálni: kapacitásaik bővítése, az egységköltségek csökkentése, a bevétel növelése végett diverzifikálnak, külföldi piacokra törnek be. Ezt támasztja alá az is, hogy a tőke kivitt nagy részben a nemzetközi kereskedelembe ágyazott part menti provinciák adják. 2008-ban például a kínai működőtőke-import legnagyobb befogadójából, Guangdong tartományból származott a kínai közvetlen tőke kivitel 20 százaléka, ezt követte Zhejiang és Shandong tartományok 8-8 százalékkal (*Davies [2009]*).

5. A vállalatok még olcsóbb munkaerőpiacokat keresnek (Vietnam, Afrika).

6. A gyenge intézményekkel ellátott országok a kínai befektetők nagy részének vonzóbbak, mint az erős intézményekkel bírók. (Például Afrikában „jobban kizsákmányolható” a munkaerő, mint mondjuk Kelet-Európában).

A kínai tőkeexport vállalati motivációival kapcsolatban *Kolstad* és *Wiig* [2009] felhívja a figyelmet, hogy az empirikus elemzések a jóváhagyott beruházásokból indulnak ki, ekképpen nem a privátbefektetők szándékait, mint inkább a kínai állami preferenciákat tükrözik. Újabb adatokra támaszkodó ökonometriai elemzés alapján ugyanakkor megállapítják, hogy helyes a korábbi vizsgálatok azon tanulása, miszerint Kína a gyenge intézményi struktúrával bíró és ugyanakkor természeti kincsekben gazdag országokban fektet be. Ebben azonban közrejátszhat az is, hogy a fejlettebb piacokra kevésbé képes betörni egy olyan „későn jövő” ország, mint Kína. Ugyanezt a vizsgálatot elvégezve az összes, valamint az OECD-ből induló külföldi közvetlen beruházásokra a szerzőpáros, nem talált szignifikáns összefüggést sem a telephelyek és a kiaknázatlan természeti kincsek, sem pedig a gyenge intézmények között: ezekben az esetekben éppen az erős intézmények jelentek meg a tőkebefektetést legerősebb magyarázó tényezőként. A kínai tőkeexportot azonban annál inkább csábítja egy ország nyersanyag- és energiakészlete, minél gyengébbek ennek az országnak az intézményei. Ez az interakció egyébként a természeti kincsekkel való rablógazdálkodást, a környezeti károk nagyobb előfordulásának veszélyét is jelenti. Mivel azonban aggregált adatok vizsgálatáról van szó, lehetséges, hogy a szektorális elemzés már nem találna ilyen különbséget: az olajszektorba történő beruházásoknál valószínűleg mind a kínai, mind a más régiókból érkező befektetők hasonló szempontok szerint (kiaknázatlan nyersanyagkincs és gyenge intézmények) mérlegelnek (*Kolstad–Wiig* [2009] 15. old.)

Kolstad és *Wiig* [2009] eredményeit azonban gyengíteni látszanak a legújabb fejlemények: a kínai tőke újabban fokozott mértékben a szolgáltatásokba áramlik. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a kínai kifelé irányuló tőkeberuházás csak része egy komplexebb képnek. Az OFDI-statisztikák ugyanis nem tartalmazzák a hitelleket, a lízingelést, a hosszú távú ellátási szerződéseket, a kapcsolt segélyeket, sőt, még a 10 százalék alatti részvényt szerzést sem (*Enright et al.* [2010]).

Az elemzés nehézségét az adja, hogy a divatos közgazdaságtan mindenáron piaci logikával akarja magyarázni a kínai állami és magánvállalatok külpiazi tevékenységét. Ezért jórészt figyelmen kívül hagyják, de legalábbis félreteszik azt a szempontot, hogy itt olyan „félpiaci” gazdaságról van szó, amelyet tudatos állami politikával irányítanak, annak rendelik alá az ösztönzőket és korlátokat, és közvetlenül az állami vállalatok tevékenységét. (Megjegyzendő, hogy az állami vállalatoknak ez a szerepe nem volt ismeretlen a fejlett piacgazdaságokban sem, például Franciaországban *Mitterand* elnök idején.) A kínai állami fejlesztési politika a Kommunista Párt vezetésé-

vel felhasználja a profitszerzés hajtóerejét a termelőbázis fejlesztésére és növelésére, a világgpiaci lehetőségeket a szükséges anyagi és szellemi inputok, piacok megszerzésére. Nemcsak magánvállalati szempontokról van tehát szó, sőt, ezek csak olyan mértékben érvényesülhetnek, amilyen mértékben az állam a maga szabályozó és a szabályok betartását kikényszeríteni tudó hatalmával ennek teret enged.

A két szempontrendszer (piaci-vállalati versus állami-stratégiai) összebékítését kísérli meg, bár még mindig a vállalati logika talaján marad *Alon* [2010], aki a tőke-kivitel szektorspecifikus ösztönzőit kutató empirikus vizsgálatainak konklúziójaként a következőket állapítja meg.

1. A kínai állami szabályozás egyfelől gát, másfelől támasz a vállalatok számára. Ebből adódik az állami és magánbefektetők némiképpen eltérő stratégiája.

2. A kínai állami vállalatokhoz képest a kínai magánbefektetők inkább orientálódnak a nagy és nyitott gazdaságok felé, ahol ellensúlyozhatják a hazai intézményi megkötéseket, ugyanakkor ezek a magánbefektetők nagyobb súlyt helyeznek a külföldön működő kínai gazdálkodók hálózati kapcsolataira is, amellyel az ottani ismereteik és az állami támogatás hiányát igyekeznek pótolni.

3. A kínai állami vállalatok ezzel szemben úgy tudják kihasználni intézményspecifikus előnyeiket (institutional specific advantages), ha komplex és költséges fejlesztési célokat követve a természeti erőforrásokat és szabadalmaztatott technológiákat igyekeznek megszerezni.

Alon mindezek alapján megerősíti a tőke-kivitel elméletével foglalkozó szakirodalomban újabban egyre nagyobb hangsúlyt kapó törekvést, miszerint Kína tőkeexportjának elemzéséhez elengedhetetlen az intézmény alapú tőkeexport-elmélet (institutional based theory of FDI) (*Alon* [2010] 24. old.).

3.2. Állami szinten

Kínában sajátos vegyes gazdaság van, ahol az egypárti állam szabályozói határozzák meg a piaci viszonyok hatókörét is. Ezért az állami célok és eszközök adják az alapot a vállalati célokhoz, eszközökhöz, illetve ezek érvényesítésének határaihoz is. Ezért, túllépve a vállalati elemzés szintjén, a kínai működőtőke, a világgpiaci trendekkel nemegyszer éppen ellentétes, de kétségtelenül dinamikus, és a válság hatására tovább erősödő terjeszkedését két okkal magyarázhatjuk. Az egyik és közvetlen ok az objektív helyzet, hogy a válság miatt sok vállalat részvénye esett. Ez jó alkalmat kínál a kínai országvezetés számára, hogy a korábbiaknál olcsóbban és kevesebb versenytárs nélkül

szerezzen meg termelőalapokat, piaci pozíciókat. A lehetőség kihasználható, mert a kínai magán- és főleg állami alapokban kellő pénz áll rendelkezésre.

A válság alatt is növekvő tőke kivitel ténye nem független attól, hogy a válság kezelésének részeként a kínai állam hitelexpanziót indított, amivel megtámogatta a gazdasági növekedést. A Kínai Nemzeti Statisztikai Hivatal (NBSC) közleményei szerint 2009-ben éves szinten 5,7 százalékos, 2010 első negyedében 11,9 százalék, második negyedében 11,1 százalékos volt a növekedés az előző év hasonló időszakához képest. A kínai nyersanyagigény tehát továbbra is nő, miközben a lakosság megtakarításai jelentősek, a kereskedelmi mérlegtöbbletből (amely 2009-ben is megközelítette a GDP 12 százalékát) felhalmozott devizatartalékok meghaladják a 2 billió dollárt.

Ez utóbbi ráadásul nem heverhet paragon, értékállandósága csak termelő (hasznosító) beruházásokkal biztosítható. Ez az oka szerte a világon az állami szuverén alapok létrejöttének. Kína esetében a növekedési (munkahely-teremtési) szükséglet miatt az ipar ellátását is biztosítani kell nyersanyagokkal, technológiákkal. Mindezzel azonban már át is tértünk a hosszabb távú okokra.

A tőkeexport felfutásának másik, mélyebben gyökerező oka ugyanis a kínai állam, a kínai kommunista párt politikája, a hazai gazdasági fellendülés, technológiai fejlődés és munkahelyteremtés érdekében az utóbbi három évtizedben fokozatosan, de gyorsuló ütemben történő nyitás, a kihasználható lehetőségek felismerése és megragadása. A nyitást felpörgető kurzus a 2002-es „Go global!” jelszóval (illetve tulajdonképpen már jóval előbb, 1978-ban, *Teng Hsziao-pinggel*) indult, de a tőkefelhalmozás bátorítása már ekkor sem volt új dolog. Az Összkínai Ipari és Kereskedelmi Kamara Fúziók és Felvásárlások Szövetségének (China Mergers and Acquisitions Association– CMAA, <http://www.ma-china.com/index1.asp>), a Globális Fúziók és Felvásárlások Kutatóközpontjának, valamint www.merger-china.com internetes portálnak 2000-ben elindított közös értékelő kampánya évente megvizsgálja a tíz legnagyobb vállalat-összeolvadást (felvásárlás és fúzió) mind a kínai vásárlások és eladások, mind a bel- és külföldi ügyletek csoportjában. Ez a tevékenységük ráirányította a vállalatok figyelmét a növekedés ilyen lehetőségére, és egyben a mai napig a kormánypolitikai elvárások közvetítője is. Az értékelés szempontjai közé tartozik ugyanis az első körben az ügylet úttörő jellege, felelősségteljesége, befolyásgyakorló képessége, hajtóereje, átláthatósága, a második körben pedig innovativitása, társadalmi felelősségteljesége, hatása, iparfejlesztő, értéktermelő képessége stb. Ezeket az értékelési szempontokat szakmai-társadalmi ajánlások alapján állították össze, és nemcsak ösztönzik a kínai tőkekoncentrációt, a külpiaci terjeszkedést, hanem egyfajta standardizáló hatással is bírnak, ami segíti a vállalatokat a hasonló ügyletek lebonyolításában.

A kínai tőke kivitel, a vállalati részvényszerzések stb. tehát nem spontán piaci mechanizmusok terméke, hanem a tudatos állami stratégia része és ösztönzött eszköze, amely stratégia maga is egy még általánosabb célt, a hatalmas népességű és jövedel-

mi értelemben nagyon mélyről induló ország gazdasági és társadalmi felemelkedésének programját hivatott szolgálni. Annak ellenére, hogy a kínai kormány és kommunista párt politikáját éppen a munkaerő-piaci viszonyok felől sokan jogosan bírálják a rossz munkakörülmények, alacsony bérek, és az ezeket tükröző spontán lázadások nagy száma miatt (*Chakrapani* [2008]), a tőke kivitel (és bármely más gazdasági-társadalmi vonatkozás) megértése a kínai állam céljainak és eszközeinek elemzése nélkül, pusztán az európai piacgazdaságokra jellemző vállalati logika alapján legalábbis nehézségekbe ütközik.

4. Következtetések Magyarország számára

A kínai OFDI még csak kevesebb mint 1 százaléka a világ összes működőtőke-exportjának, de dinamikus növekedése és a még rendelkezésre álló tartalékok miatt kevés kétség lehet afelől, hogy hamarosan a nemzetközi tőkepiac egyik meghatározó tényezőjévé fog válni. A kínai tőke kiáramlása a világ fejlett régiói és vállalatai, valamint nyersanyagpiacai felé folytatódni fog, nagyrészt az állami politika és állami vállalatok által közvetített érdekeknek megfelelően. A kínai kormány hangosan tiltakozik a sokszor bújtatott formában jelentkező beruházási protekcionizmus ellen, ami leginkább a fejlettebb országokban gátolja terjeszkedését. Eltekintve néhány (főleg afrikai) országtól, ahol igen szívesen látják a kínai befektetőket, illetve a velük (előttük) érkező feltétel nélküli segélyeket a kínai államtól, a kínai tőkével szembeni bizalmatlanság még általánosnak mondható.

Ebben a helyzetben a kínai magántőke, valamint a kis- és középvállalati szféra nemzetköziesedésének erősödése kínálózó lehetőséget, a magyar-kínai kapcsolatok elmúlt években megfigyelhető örömteli fejlődése pedig jó alapot teremthet a mainál nagyobb mértékű kínai működőtőke-beáramlás számára.

Ehhez kedvező feltételeket kínálnak a következők (*Artner* [2009]):

– A már meglévő magyar-kínai kapcsolatok (a Bank of China Budapesten, hazánkban működő kínai vállalatok, a 2007-2008-ai „Magyar évad” Kínában, az informatikai iroda Shenzenben, a miniszterelnöki látogatás, a több mint kéttucat államközi együttműködési egyezmény, a becslések szerinti 11 és 20 ezer közé tehető kínai állampolgár Magyarországon, az oktatási rendszerbe integrált kéttannyelvű, kínai iskola Budapesten stb.).

– A kínai kereskedelmi központ (China Brand Trade Center) 2008-ban történt megnyitása, ami immár nemcsak a pénzügyekben (a Bank of China budapesti részlege egyedülálló régióinkban), hanem a kereskede-

lemben is „hub”-pozícióba emeli Magyarországot. (A China Brand Trade Center a második ilyen a világon, az első Dubaiban található.)

- A közvetlen repülőjárat Peking és Budapest között.
- A magyarországi kutatás-fejlesztési potenciál.
- A Magyarországról kereskedelmi korlátozások nélkül elérhető hatalmas EU-piac és a kelet-európai régió közelsége.

Egyelőre azonban a kínai tőke magyarországi jelenléte (az összes hazai működőtőke-import kevesebb mint fél ezreléke), valamint külstratégiánkban a Kínának juttatott szerep még minimális. Befektetésösztönzési politikánk (ITDH) nem bizonyul kifejezetten „kínabarátnak” azzal, hogy nem támogatja a kisebb értékű (10 millió euró alatti) beruházásokat, amilyenekre a kínai kis- és középvállalatok nagy részétől számítani lehet.

A kutatások alapján érdemes figyelni arra, hogy az állami szintű kapcsolatok további építése mellett a kínai magánvállalatok a nagy nyitott gazdaságokat keresik külföldi befektetéseikhez (Magyarország legalábbis ilyen környezetben van), valamint arra, hogy különösen vonzó számukra azok a hálózati kapcsolatok, melyekre támaszkodva hazájuktól és államuktól távol könnyebben eligazodnak. Ez azt jelenti, hogy az az ország nyerhet több kínai befektetést, amelyik az első „fecskék” közül a legtöbbet vonzza magához.

Ezért figyelemreméltó, hogy Magyarországon 2008-ig 88,75 millió dollárnyi kínai tőkeállomány halmozódott fel, ami azt jelenti, hogy a Kelet-Közép-Európában levő kínai működőtőke-állomány 26,6 százaléka Magyarországon volt található. Ezzel a régióban a második célpontnak számítunk Lengyelország után, de szorosán követ minket Csehország, ahova 2008-ban hatszor annyi kínai tőke áramlott, mint hazánkba (MOFCOM [2008]). Már csak a Magyarországon levő külföldi tőke földrajzi diverzifikálása érdekében is érdemes megőrizni, sőt javítani pozíciónkat nemcsak a kínai áruk, hanem a kínai befektetők számára is.

A sikeres kapcsolatépítésnek, a kínai tőke bevonásának szükséges feltétele a megbízható, kiszámítható és egyben befogadó gazdasági-politikai környezet, elégséges feltétele pedig egy ugyanilyen stabil és kiegyensúlyozott, belső politikai vitákkal nem szabdalt Kína-stratégia, a hozzá tartozó (tárgyalási) taktikával együtt. Kellő szakmai háttérrel reálisan ki lehet jelölni a súlypontokat Ázsia-stratégiánkban belül, amelyen belül Kínának nyilvánvalóan előkelő helyet kell elfoglalnia.

Irodalom

ALON, T. M. [2010]: Institutional Analysis and the Determinants of Chinese Outward FDI. *Multinational Business Review*. 18. évf. 3. sz. 1–33. old. <http://ssrn.com/abstract=1562087>

- ARTNER A. [2008]: A kínai működőtőke offenzívája. *Statisztikai Szemle*. 86. évf. 9. sz. 850–874. old. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2008/2008_09/2008_09_850.pdf
- ARTNER A. [2009]: A kínai működőtőke-kivitel és Kelet-Európa. *Közgazdasági Szemle*. LVI. évf. 11. sz. 1041–1056. old.
- CHAKRAPANI, G. [2008]: Communist China is on Siege of ‘Capital’. In: *Parallax Visions. Anthology of Writings by India China Fellows 2006–2008*. India China Institute. The New School. New York.
- DAVIES, K. [2009]: On China’s Rapid Growth in Outward FDI. *China Daily*. 2009. augusztus 3. http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/2009-08/03/content_8507784.htm
- ENRIGHT, M. J. – HOFFMANN, W. J. – WOOD, P. [2010]: *What China’s Overseas Direct Investment Means*. Januar 13. AmCham-China News American Chamber of Commerce in the People’s Republic of China. <http://www.amchamchina.org/article/5478>
- KISS J. – TÉTÉNYI A. [2009]: Kína politikai és gazdasági érdekei Fekete-Afrikában. In.: *Inotai A. – Juhász O. (szerk.): A változó Kína – II. Kína a nemzetközi politikai érdektérben*. MTA VKI. MEH. Budapest. 264–291. old.
- KOLSTAD, I. – WIIG, A. [2009]: *What Determines Chinese Outward FDI?* CMI Michelsen Institute WP. Bergen.
- Li, X. [2010]: *Further Expanding Momentum of China’s Economic Recovery in the First Quarter of 2010*. National Bureau of Statistics of China. Április 15. http://www.stats.gov.cn/english/newsandcomingevents/t20100415_402634799.htm
- MOFCOM [2008]: *Statistical Bulletin of China’s Outward Foreign Direct Investments 2008*. Ministry of Commerce of People’s Republic of China, National Bureau of Statistics of China, State Administration of Foreign Exchange. Beijing.
- NBSC [2009]: *Communiqué on Major Data of the Second National Economic Census (No.1)* National Bureau of Statistics of China. Office of the Leading Group of the State Council for the Second National Economic Census, National Bureau of Statistics of China. December 25. Beijing.
- NBSC [2010]: *Statistical Communiqué of the People’s Republic of China on the 2009 National Economic and Social Development*. National Bureau of Statistics of China. Február 25. Beijing. http://www.stats.gov.cn/was40/gjtjj_en_detail.jsp?searchword=foreign+direct+investment&channelid=9528&record=1
- NEWMAN, B. [2009]: *Update on China’s OFDI: Interest in US and Australia May be Related to Stimulus Package*. Szeptember 15. A Sullivan & Worcester tanácsadó cég honlapja <http://www.usainbounddeals.com/2009/09/articles/news-commentary/update-on-chinas-ofdi-interest-in-us-and-australia-may-be-related-to-stimulus-package/>
- REUTERS [2010]: *China Still Studying New CIC Capital Injection*. Március 8. <http://www.reuters.com/article/idUSBJC00251320100309>
- SWF [2010]: *Intel Capital and China Investment Corporation Announce Collaboration Agreement* Február 12. <http://www.swfinstitute.org/>
- SWF [s.a.]: *Largest Sovereign Wealth Funds by Assets Under Management*. Sovereign Wealth Funds Institute. List of SWF. <http://www.swfinstitute.org/fund-rankings/>
- UNCTAD [2010]: *Global Investment Trends Monitor*. No. 2. *Global and Regional FDI Trends in 2009*. Geneva. Január 19. http://www.unctad.org/en/docs/webdiaeia20101_en.pdf

- UNCTAD WIR [2009a]: *World Investment Report*. Annex tables online. <http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=3277&lang=1>
- UNCTAD WIR [2009b]: *Transnational Corporations, Agricultural Production and Development*. UN. New York, Geneva.
- UNCTAD WIR [2010]: *World Investment Report 2010. Investing in a Low-Carbon Economy*. Annex tables online. <http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=5545&lang=1>
- WYK, B. VAN [2009]: *Why, Who & Where? Chinese OFDI on the World Stage*. Szeptember 23. Beijing Axis. http://www.thebeijingaxis.com/news_detail.php?id=172-cid=42-cname=knowledge.html

Summary

China's economy is experiencing a rapid growth in the midst of the global financial and economic crisis, and its outward foreign direct investments (OFDI) gain more and more significance. The article addresses the trends and motivations of the latter ones. State owned enterprises play decisive role in capital exports but the OFDI of private capital (small- and medium-sized enterprises) are also growing. Chinese OFDI are governed by conscious state policy which serves the interest of the national economy on the one hand and the market penetration of Chinese companies on the other. This state policy is both an obstacle and a backup for the companies at the same time. Therefore, Chinese private investors aim at the large and open markets where they can counterbalance their national institutional restrictions and place great emphasis on the network connections of the Chinese enterprises operating abroad. However, state-owned companies may benefit from their institutional specific advantages if they endeavor to acquire national resources and patented technologies abroad, following the development goals of the Chinese government.

Magyarországon élő külföldiek területi elhelyezkedése 2001 és 2008 között*

Kincses Áron,

a KSH vezető tanácsosa

E-mail: Aron.Kincses@ksh.hu

Dr. Tóth Géza,

a KSH vezető tanácsosa

E-mail: Geza.Toth@ksh.hu

Az utóbbi három évtizedekben Európa migrációs szerepe felértékelődött. Napjainkra a nyugat- és dél-európai államok többségének sokmillió külföldön született lakossága van. A nemzetközi vándorlás témája a fogó nyugati társadalmak fenntarthatóságával, a gazdasági globalizációval vagy a klímaváltozással (környezeti migráció) kapcsolatosan is egyre többször előtérbe kerül.

A magyar migrációs folyamatok aktualitásnak is számos oka van. A kelet-közép-európai országok az 1990-es évek rendszerváltozásai után a gazdasági felzárkózásnak és az integrációnak köszönhetően rendre befogadó térségekké váltak. Magyarország és a szomszéd országok életében ez a jelenség merőben új helyzetet teremtett, mivel addig inkább az elvándorlások voltak jellemzők. Így a migráció magyarországi kutatása, a befogadó helyzet biztonsági, haszonelvű továbbgondolása nem tekint vissza hosszú múltra, főként nem földrajzi szempontból.

A nemzetközi vándorlás témájának stratégiai fontosságát mutatja az Európai Unió bel- és igazságügyi célkitűzései között formálódó közös menekültügyi, bevándorlási politika, a Schengeni Egyezmény (elsősorban a belső határőrizet megszüntetése, valamint a külső határok közös ellenőrzése) és a kettős állampolgárság intézményének bevezetése is. A hazai célok és az uniós közös politikák megalapozásához, hatékonyságának növeléséhez szükséges áttekinteni a magyar migrációs helyzetet, melyben a földrajzi, területi szemlélet kihagyhatatlan elem.

TÁRGYSZÓ:

Nemzetközi vándorlás.

Területi különbségek.

Koncentráció.

* Az MST 2009.évi Keleti Károly-pályázatán II. helyezést elért pályamunka rövidített változata.

Felhívjuk Olvasóink figyelmét, hogy a *Statisztikai Szemle* tematikus (2009. évi 7–8.) száma többféle megközelítésben tárgyalja a migrációt. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2009/2009_07-08/2009_07-08_001.pdf

A II. világháború óta eltelt több mint fél évszázadban három markáns változás figyelhető meg a nemzetközi migráció alakulásában. Az első és legnagyobb eltolódás a vándorlások forrásország-összetételében mutatkozott meg az ázsiai, afrikai, közel-keleti, latin-amerikai és a karibi bevándorlók számának és súlyának növekedésével (akik nemcsak a tradicionális nagy befogadó országokba tartottak, hanem például Oroszországba vagy az Arab-öböl térségébe is). Napjaink migrációja abban tér el az előző évszázadétól, hogy minden eddiginél nagyobb azoknak a száma, akik vándorolnak és olyan országokból jönnek, ahonnan nézve hatalmas szociális, kulturális távolságra vannak azok az országok, melyekbe tartanak (*Rédei [2007]*).

A második eltolódás Európa szerepének megváltozása, amit részben a vándorlás e kontinensen kívüli újjászületésével magyarázhatunk. Egyre több nyugat- és dél-európai terület vált az Ázsiából, Közel-Keletről és Afrikából érkező bevándorlók célállomásává. Ennek eredménye, hogy az 1980-as évek óta megnövekedett az éves nettó bevándorlás az Európai Unióba, ami már felülmúlja az Egyesült Államok hasonló értékeit (*UN [2003]*).

A harmadik térbeli, strukturális eltolódás magában foglalja Kelet-Közép-Európa szerepének megváltozását. A tradicionális kelet–nyugati migráció hosszú időre nyúlik vissza, de a hidegháborús, izolációs politikák következtében az ez irányú népességmozgás megállt. Míg a világháborúk után a nyugat-európai országokra az önkéntes és főként gazdasági célú bevándorlások voltak jellemzők, addig Közép- és Kelet-Európából az emigrációra csak a politikai válságok adtak lehetőséget (*Tóth [2002]*). A helyzet a berlini fal leomlásával megváltozott. 1989-től 1993-ig a kivándorlások ezekből az átalakuló gazdaságú országokból meghaladták az egymillió főt, azaz újra kialakult és stabilizálódott a tradicionális kelet–nyugati vándorlás. Ennek lett következménye a nyugat-európai országok szigorodó bevándorlási politikája. A volt keleti blokk országaiból az elvándorlási lehetőség és hajlandóság megnőtt, a fogadó területek száma viszont csökkent. A geopolitikai elhelyezkedés és a Kárpát-medencei anyaországi szerep mellett részben ennek is köszönhető, hogy Magyarország jelentős migrációs célországgá vált.

Több kelet-közép-európai ország a gazdasági felzárkózásnak és az integrációnak köszönhetően az 1990-es évek második felében szintén befogadó országgá vált. Ebben a közvetlen külföldi beruházásoknak (Foreign Direct Investment – FDI) döntő szerepe volt. A 2004-ben csatlakozó tíz EU-országba a 90-es évek FDI-beáramlásának kétharmada a régi európai uniós országokból érkezett (*Contessi [2001]*), ennek 41 százaléka Lengyelországba (kumuláltan az 1992–1999-es időszakra), 25 százaléka Csehországba és 20 százaléka Magyarországra került (*Traistaru–Nijkamp–Resmini [2002]*).

A migráció magyarországi kutatása, a befogadó ország helyzetének biztonsági, haszonelvű továbbgondolása nem tekint vissza hosszú múltra. Cikkünk célja bemutatni az ezredforduló után tartózkodási céllal érkező külföldiek területi elhelyezkedésének jellemzőit, tulajdonságaikat és különbözőségeiket a már itt élőkhez képest.

Feltételeztük, hogy a külföldiek a lakónépességtől eltérő preferenciák alapján választanak maguknak lakóhelyet, így egyes térségek iránt alacsony az érdeklődésük, míg máshol jobban koncentrálnak. A külföldiek aránya az 1990-es évektől folyamatosan növekszik hazánkban, növekvő országos hatásukat is felülmúlja az általuk preferált térségekben a befolyásuk. Véleményünk szerint a külföldiek területi eloszlásában a szakirodalom által meghatározott legfőbb mikro gazdasági motiváló tényező – a jövedelmek területi különbségei (*Hatton–Williamson* [2005]) – mellett fontos szerep jut a fővárosi térségnek, mint jelentős migrációs centrumterületnek; a határ menti területeknek, az elvándorlók forrás-országainak közelsége miatt; valamint a Balaton természetföldrajzi tulajdonságainak.

Feltételeztük, hogy Budapest és Pest megye globális célpontja a migránsoknak, változatos állampolgársági, foglalkozási eloszlásokkal, jelentős számú aktív korúval és adófizetővel. A magasan kvalifikált munkaerőt ez a centrum nagyobb távolságokról is képes vonzani. A Balaton környéke viszont az európai nyugdíjasok számára kedvelt, és az aktív korú külföldiek közül inkább a turisztikához kapcsolódó foglalkozásúak számára vonzó. A fizetőképes nyugdíjasok jelenléte fogyasztásgeneráló hatást eredményezhet az adott térségben, ami gazdasági értékkel bír. A határ menti kistérségcsoportokban állampolgárság és foglalkozási főcsoportok szerint is erősen koncentrálnak a külföldi népesség. Főleg ukrán, román és szerb állampolgárokat feltételezünk, akik között már nem olyan magas az adófizetők aránya, és iskolai végzettségük is alacsonyabb, mint a budapesti célállomásúak esetén volt. A határ menti térségek nem elválasztanak, inkább a kapcsolati zóna szerepét töltik be a külföldi állampolgárok felé, fontos lokális célpontok a migránsok számára.

1. Külföldiek Magyarországon

Magyarország – geopolitikai helyzeténél fogva – a kontinenseken átívelő migrációban közvetítő módon vesz részt. Hazánk célpont a Kárpát-medence népessége számára, következként inkább a kistávolságú nemzetközi vándorlások jellemzők. A szomszédos országok súlya kiemelkedő, ami összefügg a határokon túl nyúló nyelvi, kulturális kapcsolatokkal. Az innen érkezők számára a beilleszkedés sokkal egyszerűbb és kevésbé kitett a válságoknak.

A határokon átnyúló mobilitás hatása hazánkban a rendszerváltozás óta számottevő mértékben alakította a lakosság számát, „fiatalító effektusával” és szellemi tőke növekedésével (átlagosan magasabb iskolai végzettséggel) az összetételét, valamint koncentráltabb külföldi lakóhelyválasztás következtében a területi elhelyezkedését. A nyelvi közösség ebben erős motivációt jelent.

A továbbiakban a Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok alatt a három hónapnál hosszabb tartózkodási, letelepedési, bevándorlási engedéllyel rendelkezőket értjük, azaz nem vettük figyelembe a turistákat, a rövid távú tartózkodókat, a diplomátákat és a menekülteket.

A nemzetközi migrációban a nemzeti szabályozás megóvja a tömeges beáramlást, egy biztonsági elem, mely részben alkalmas a hazai keresletnek megfelelő munkaerő támogatására. De a nemzeti szabályozás mellett a választott földrajzi hely és az ott élők befogadóhajlandósága befolyásolja a migráció volumenét. A migráció közvetlen hatása így a külföldiek számán kívül a területi elhelyezkedésüktől, a koncentrációjuktól függ. Ezeket az összetevőket vizsgáljuk meg részletesebben a következőkben.

2. Magyarországon tartózkodó külföldiek száma

Magyarországon az 1970-es évektől kezdődően a lakónépesség száma folyamatosan csökken. Hazánkban – belátható időn belül – valószínűleg csak a nemzetközi migráció lehetőségei képesek a népességfogyást mérsékelni (*Hablicsek* [2004]). A nemzetközi vándorlás Magyarország népességszámának növelésére közvetlen hatást gyakorol, emellett közvetett „fiatalító effektusa” is van.

A rendszerváltozás óta hazánk nemzetközi vándorlási többlettel rendelkezik: azaz, több külföldi érkezik, mint ahány elvándorol. A külföldiek növekvő számban választják Magyarországot: míg 30–40 ezer főre tehető az éves természetes fogyás, addig évente 10–20 ezer fős pozitív migrációs egyenleg jellemző. 2008. január 1-jén 174 697 külföldi állampolgár tartózkodott huzamosan hazánkban, ez a lakónépesség 1,74 százaléka. Az ezredforduló utáni hét évben a külföldiek aránya 61 százalékkal növekedett országos átlagban.

A hazai népesség egy részének helyét folyamatosan a külföldiek veszik át, magukkal hozva saját kultúrájukat, szokásaikat. Ennek és eltérő demográfiai összetételüknek gazdasági, társadalmi, demográfiai hatásai is vannak Magyarországra nézve. A külföldiek jelenléte azonban igazán területi szinten meghatározó.

1. táblázat

*A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok számának,
lakónépességhez viszonyított arányának alakulása*

Év (január 1.)	Lakónépesség	Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok	
		száma	az össznépesség százalékában
2001	10 200 298	110 028	1,08
2002	10 174 853	116 429	1,14
2003	10 142 362	115 888	1,14
2004	10 116 742	130 109	1,29
2005	10 097 549	142 153	1,41
2006	10 076 581	154 430	1,53
2007	10 066 158	166 030	1,65
2008	10 045 401	174 697	1,74

Forrás: KSH.

A külföldiek száma hét év alatt több, mint másfélszeresére növekedett. Közülük a Kárpát-medence országaiból (Ausztria, Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia, Horvátország, Szlovénia) érkezők súlya számottevő, és 5 százalékkal nagyobb mértékben nő az ezen országokon kívülről érkezőkétől. Legtöbben Romániából, Ukrajnából, Szerbiából érkeztek hazánkba. E csoportokon kívül, jelentős számban élnek az EU15 országok állampolgárai (főként németek és osztrákok) is Magyarországon.

2. táblázat

*A Magyarországon tartózkodó külföldiek számának alakulása állampolgárság szerint
(január 1.)*

Ország, kontinens	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.
	évben							
Ausztria	694	785	750	780	544	1 494	2 225	2 571
Franciaország	511	601	711	765	330	1 316	1 506	1 481
Hollandia	324	346	373	415	236	666	1 096	1 201
Nagy-Britannia	624	700	872	963	440	1 451	1 911	2 107
Németország	7 493	7 676	7 100	7 393	6 908	10 504	15 037	14 436
Olaszország	542	563	545	551	404	777	1 020	1 207
EU15	11 723	12 181	11 629	12 143	9 714	18 357	25 394	25 490

(A táblázat folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Ország, kontinens	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.
	évben							
Horvátország	917	931	800	902	837	778	813	852
Románia	41 561	44 977	47 281	55 676	67 529	66 183	66 951	65 836
Szerbia	12 664	11 975	11 693	12 367	13 643	12 111	12 638	17 186
Szlovákia	1 576	2 213	1 536	2 472	1 225	3 597	4 276	4 944
Szlovénia	82	88	65	81	34	79	115	133
Ukrajna	8 947	9 835	9 853	13 096	13 933	15 337	15 866	17 289
<i>Szomszédos országok</i>	<i>66 441</i>	<i>70 804</i>	<i>71 978</i>	<i>85 374</i>	<i>97 745</i>	<i>99 579</i>	<i>102 884</i>	<i>108 811</i>
Lengyelország	2 279	2 227	1 945	2 196	2 178	2 364	2 681	2 645
Oroszország	1 893	2 048	1 794	2 244	2 642	2 759	2 760	2 787
Törökország	455	544	469	557	615	756	886	1 120
Egyéb európai	20 584	21 088	21 552	22 915	24 493	24 307	25 314	26 272
Európa	93 197	97 640	98 230	110 915	122 261	130 535	140 827	146 145
Ázsia	12 603	14 401	13 480	14 715	15 121	18 543	19 733	22 356
Amerika	2 488	2 557	2 434	2 535	2 667	2 989	3 075	3 557
Afrika	1 233	1 318	1 281	1 455	1 556	1 800	1 783	1 913
Egyéb és ismeretlen	507	513	463	489	548	563	612	726
<i>Összesen</i>	<i>110 028</i>	<i>116 429</i>	<i>115 888</i>	<i>130 109</i>	<i>142 153</i>	<i>154 430</i>	<i>166 030</i>	<i>174 697</i>

Forrás: KSH.

3. A külföldiek területi elhelyezkedése

A külföldi állampolgárok új lakóhelyük választása során Magyarország területét különböző mértékben tartják vonzónak. Jellegzetes eltérések mutathatók ki a külföldi népesség mértékében és tulajdonságaiban is, amennyiben a fogadó településeket jogállásuk (például falu-város) vagy éppen földrajzi elhelyezkedésük (centrum-periféria) szerint vizsgáljuk.

3.1. A települések jogállása szerinti vizsgálat

2001-ben a lakónépesség 17 százaléka élt Budapesten, 20 százaléka megyei jogú városokban, 27 százaléka egyéb városokban és 36 százaléka községekben. 2008-ra a

városokban lakók aránya 31 százalékra nőtt, míg a községeké 32 százalékra csökkent az első két kategória hozzávetőleges változatlansága mellett.

3. táblázat

*A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok
a települések jogállása szerint*

Küldő ország, kontinens	Budapest	Megyei jogú városok	Egyéb városok	Községek	Összesen
	2001. január 1.				
EU15	36,07	19,37	19,96	24,60	100,00
Ausztria	31,56	17,87	18,30	32,28	100,00
Románia	30,91	18,02	21,86	29,21	100,00
Szerbia	16,54	45,34	18,53	19,59	100,00
Horvátország	16,58	21,81	38,71	22,90	100,00
Szlovénia	34,15	31,71	17,07	17,07	100,00
Szlovákia	28,93	35,41	22,34	13,32	100,00
Ukrajna	19,06	22,89	29,29	28,76	100,00
Európa	29,71	22,91	22,05	25,32	100,00
Ázsia	73,96	15,12	6,69	4,23	100,00
Amerika	52,33	25,48	11,33	10,85	100,00
Afrika	51,99	27,90	11,44	8,68	100,00
Összesen	35,63	22,12	19,89	22,36	100,00
	2008. január 1.				
EU15	31,35	14,15	20,48	34,01	100,00
Ausztria	17,19	14,62	21,00	47,18	100,00
Románia	40,61	12,04	22,95	24,40	100,00
Szerbia	22,67	38,29	21,49	17,55	100,00
Horvátország	19,95	19,60	41,90	18,54	100,00
Szlovénia	46,62	15,79	22,56	15,04	100,00
Szlovákia	34,95	19,36	23,93	21,76	100,00
Ukrajna	36,11	17,80	22,30	23,79	100,00
Európa	36,71	16,92	22,21	24,15	100,00
Ázsia	77,43	13,41	6,45	2,71	100,00
Amerika	55,74	17,91	11,05	15,30	100,00
Afrika	57,90	24,58	11,40	6,12	100,00
Összesen	42,56	16,54	19,82	21,09	100,00

Forrás: KSH.

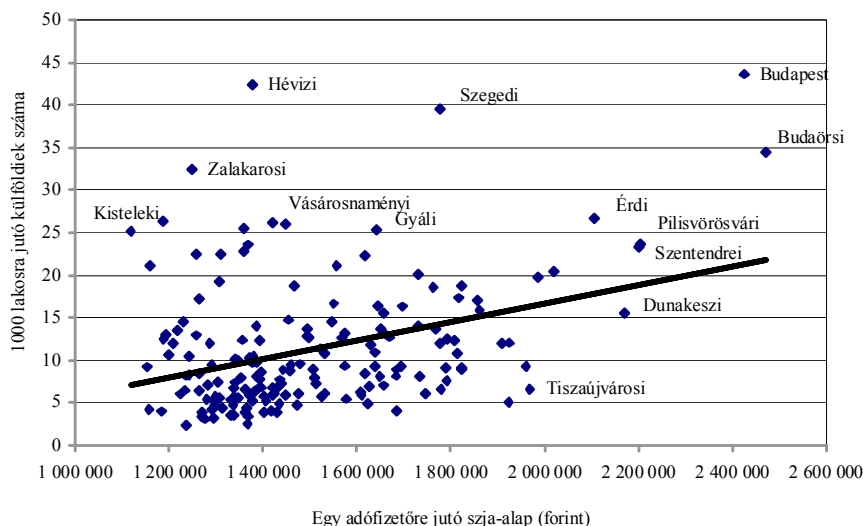
A Budapestet választó külföldiek száma erőteljesen felülreprezentált, ami egybeesik a nemzetközi trenddel, azaz a migráció elsődleges célterületei a fővárosok. Ezt a döntést az európai kontinensen kívülről érkezettek határozottabban mutatják (az ázsiaiak 77 százaléka a fővárosban, további 13 százalékuk megyei jogú városokban lakik). A munkaképes korúak aránya még nagyobb az összes várost figyelembe véve, míg a falvakban a nyugdíjasoké jelentős.

A vizsgált hét év alatt Budapest vonzó hatása erőteljesen fokozódott a külföldiek körében, méghozzá a megyei jogú városokat választók arányainak visszaszorulásával, a kisebb városok és községek konstans rátái mellett. Az utóbbi kettő esetében csak az állampolgársági súlyok változtak. Megnőtt az EU15 országokból érkezők érdeklődése és csökkent az Európán kívülieké.

3.2 A külföldiek területi elhelyezkedésének okai

A külföldiek magyarországi elhelyezkedésének a – szakirodalom által megfogalmazott – legfőbb oka a jobb életkörülmények biztosítása (*Illés–Lukács [2002]*). Azaz, az adott helyen való letelepedést általában gazdasági okokra lehet visszavezetni. Így először megvizsgáltuk az egy főre jutó személyi jövedelemadó-alap függvényében az 1000 lakosra jutó külföldiek arányát. 2007. évi adatok alapján, kistérségi szinten készítettük az 1. ábrát.

1. ábra. Az 1000 lakosra jutó külföldiek száma az átlagos adóalap függvényében kistérségenként, 2007

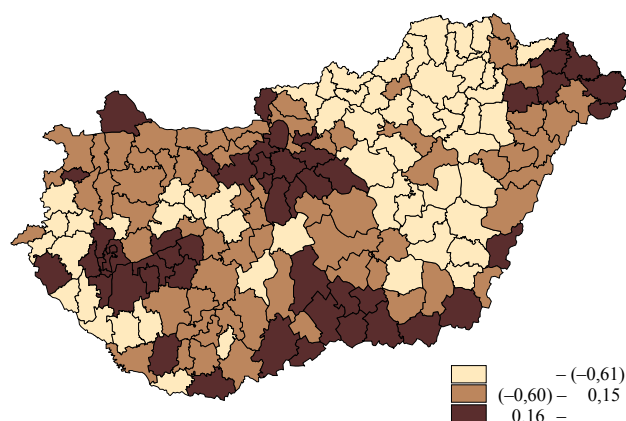

Forrás: Saját szerkesztés.

Megjegyezzük, hogy 2001-től a ponteloszlás alakja nagyon hasonló minden évben. Egyedüli jelentős eltérés, hogy időben az x tengely pozitív irányába tolódik el az ábra a növekvő kereseteknek köszönhetően. Azokban a kistérségekben, ahol magasabbak a keresetek, általában magasabb az 1000 lakosra jutó külföldiek száma, ahol gyengébbek, ott kevesebb a külföldi is.

Ez azonban nem az összes kistérségre érvényes lineáris összefüggés. Jelentős eltérések tapasztalhatók ettől a viszonytól. A pontosabb analízis érdekében a legkisebb négyzetek módszerével lineáris trendet illesztettünk a ponteloszlásra, majd a trendtől való relatív eltéréseket térképeztük a 2. ábrán.

2. ábra. Relatív eltérések, 2008

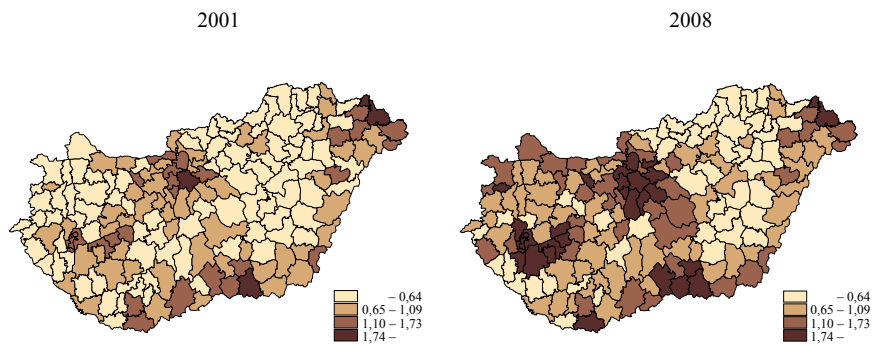
Forrás: Saját szerkesztés.

A pozitív eltérések – a jövedelmek alapján előrejelzettnél – arányaiban nagyobb külföldi népességet jelentenek, míg a negatívak kisebbet. Ezzel igazolható, hogy a jövedelemkülönbségek mellett a kistérségek helyzete, központi vagy éppen határ menti jellege befolyásolja a külföldiek területi elhelyezkedését.

Az átlagból pozitív értelemben hat térség emelkedik ki. A Balaton környéke, Budapest, Pest megye, az ukrán-, román- és a szerb határ menti kistérségek. A horvát, szlovén, szlovák és osztrák határ közelében nem alakultak ki hasonló külföldi koncentrációk, ami egyrészt e csoportok magyarországi kisebb számával, másrészt az ukrán, szerb és román határ mentén előfordulónál kisebb gazdasági „potenciálkülönbségekkel” magyarázható.

A területi bontások helyességét támasztja alá a 3. ábra. Ugyanis 2001-ről 2008-ra éppen a már említett térségekben és szomszédságukban növekedett a külföldiek százalékos aránya a lakónépességben belül.

3. ábra. Külföldiek aránya 100 lakosra (január 1.)

Forrás: Saját szerkesztés.

A nemzetközi migránsok területi elhelyezkedésére jellemző globális szabályszerűséget találtunk Magyarországon. A külföldiek jelentős része Budapestre és vonzáskörzetébe került, kisebb hányada a határ menti kistérségekben, illetve a Balaton környékén él. Az EU15 országok Budapest és vonzáskörzete mellett a nyugati országrészt, főként Győr-Moson-Sopron és Somogy megyét részesítik előnyben. A román állampolgárok elhelyezkedése a leginkább megosztott, a román határ mentén, a fővárosban és Nyugat-Magyarországon is jelentős számban élnek. A szerbek a közös határ és Budapest által meghatározott ék alakban tömörülnek. A szlovákok Észak-Magyarországon és Budapest környékén koncentrálódnak, míg az ukránok számára is Budapest, valamint a küldő országukhoz közeli kistérségek a legvonzóbbak.

Korábban a telephelyelméletek a határrégiókat tradicionálisan hátrányos területként szemlélték, elsősorban a nemzetközi kereskedelmi áramlásokat elválasztó határok és a lehetséges katonai inváziók miatti fenyegetettség következtében (*Anderson–O'Dowd* [1999]). A nemzeti határok negatívan hatottak a regionális gazdaságra, mivel mesterségesen választották szét a térben összekapcsolódó régiókat, és növelték a tranzakciós költségeket. Az eltérő adók, a különböző nyelvek, kultúrák és üzleti gyakorlatok gátolták a határon átnyúló kereskedelmet, mely akadályozta a hazai és külföldi gyártók letelepedését ezekben a régiókban (*Hansen* [1977]).

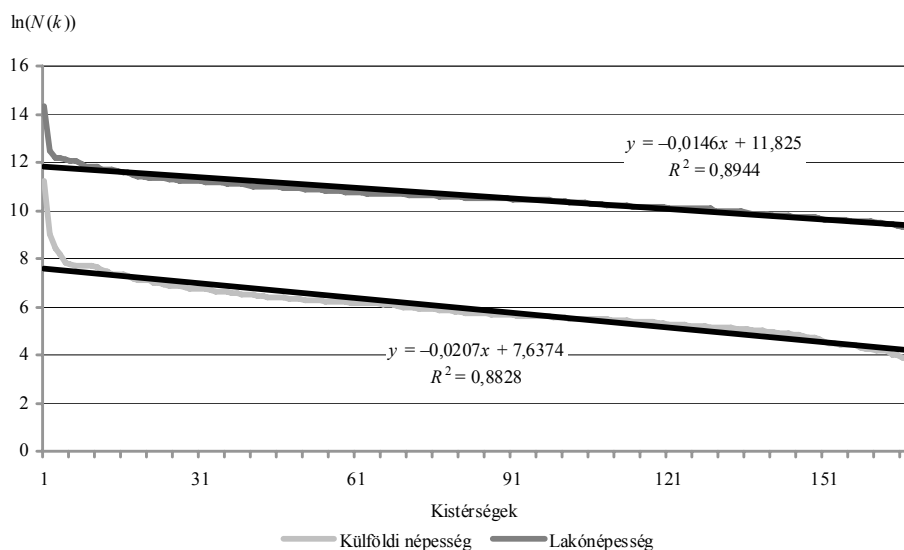
Ennek a kedvezőtlen képnek a megváltoztatása, a nagyobb nemzetközi gazdasági integrációnak köszönhetően – a kereskedelmi korlátok és a nemzeti határok eliminálása segítségével – új növekedési perspektívát jelent a határrégiókban, elsősorban a nagy potenciális piacok földrajzi megközelíthetősége miatt. Ehhez hasonló változás történt 1993-ban Európában az egységes piac realizálásával, és az 1994-ben Észak-Amerikában életbe lépő NAFTA-nak (North American Free Trade Agreement –

Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény) köszönhetően. Összefoglalva, a határ menti régióknak több olyan tulajdonsága van, amely alapján aktív, kontakt térnek („active contact space”) definiálhatók (Nijkamp [1998], Van Geenhuizen [2001]).

3.3. A külföldiek magyarországi koncentrációja

A koncentráció számszerűsítéséhez az egyes kistérségben levő külföldiek számosságát vizsgáltuk. Arra az eredményre jutottunk, hogy a külföldi állampolgárok kistérségek szerinti száma hozzávetőlegesen mértani sorozat szerint csökken. (Hasonló mondható el Magyarország lakónépességéről és az egyes külföldi állampolgárok kistérségi elhelyezkedéséről is.) Így, ha sorba rendezzük a kistérségeket a bennük élő megfelelő állampolgárságúak száma szerint (előre a legnagyobbat, végére a legkisebbet), és ábrázoljuk e számok logaritmusát, akkor a függvényünk képe hozzávetőleg egyenes lesz:

4. ábra. A 2008. január 1-jei külföldi népesség és a lakónépesség logaritmusának kistérségi adatai

Forrás: Saját szerkesztés.

A függvény x tengelyén a kistérségek szerepelnek, míg az y tengelyen a hozzájuk tartozó megfelelő népességszám logaritmusai. Az ábrához a legkisebb négyzetek módszerével illesztettünk egyenest. Látható, hogy az első (Budapest) és utolsó né-

hány kistérség ettől a trendtől némileg eltér, pontosabban a két-három legnagyobb és ugyanennyi legkisebb értékkel rendelkező kistérséget kihagyva R^2 -re 0,95 adódna. Az összes kistérséget felhasználva az elemzéshez $R^2=0,88-0,89$, ami alátámasztja azt, hogy a függvényünk képe jó közelítéssel egyenesnek tekinthető.

Az egyenes egyenletéből kapjuk, hogy:

$$\ln(N(k)) = -c_1 \cdot k + c_2,$$

ahol c_1, c_2 konstansok, k a sorba rendezett kistérségek sorszáma, N pedig az adott kistérségben élő külföldiek számát jelöli.

Ez alapján az m -edik és az $m+h$ -adik (külföldiek száma szerint) kistérségre a következő formula adható meg:

$$\ln(N(k = m + h)) = -c_1 \cdot (m + h) + c_2$$

$$\ln(N(k = m)) = -c_1 \cdot m + c_2$$

$$\Rightarrow \ln(N(k = m + h)) - \ln(N(k = m)) = -c_1 \cdot h$$

$$\Rightarrow \ln\left(\frac{N(k = m + h)}{N(k = m)}\right) = -c_1 \cdot h \Rightarrow N(k = m + h) = N(k = m) \cdot e^{-c_1 \cdot h}.$$

Így $c_1=1/\tau$ konstans használva:

$$N_{m+h} = N_m e^{-\frac{h}{\tau}} \quad m, h \in Z^+, \quad m + k \leq 174,$$

valamint $\tau \in \mathbf{R}^+$, konstans. Vagy ebből az $N_1 + N_2 + \dots + N_{174} = N$ -nel beosztva:

$$P_{m+h} = P_m e^{-\frac{h}{\tau}} \quad m, k \in Z^+, \quad m + k \leq 174,$$

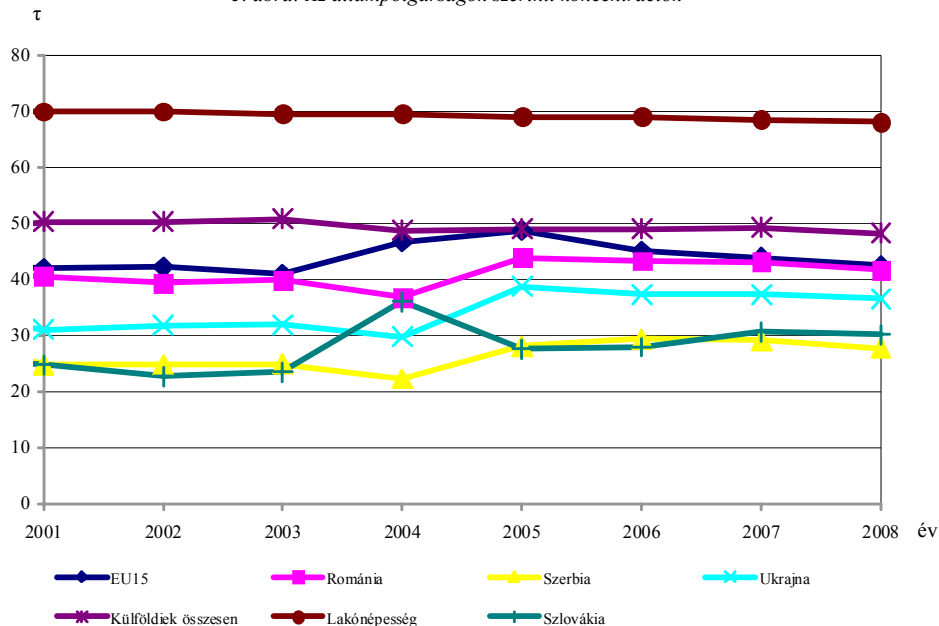
ahol τ a logaritmusos valószínűségi eloszlás reciproka meredekségének abszolút értéke. Ez az eloszlás pedig nem más, mint a Boltzmann-eloszlás. Azaz, egy ismert eloszláshoz jutottunk. Ez azért előnyös, mert egyrészt sikerült a bemutatott függvény-szerű kapcsolatot igazolni a kistérségek és az ott élő külföldiek között, másrészt pedig az így definiált konstans további vizsgálatokat tesz lehetővé. Eloszlásuk alakja

ismert, de a konkrét függvényképet ez a konstans alakítja ki. A τ érték mutatja meg, hogy mennyire egyenletesen oszlik el a kistérségek között a külföldi lakosság; értéke minél nagyobb, annál egyenletesebb az eloszlás, minél kisebb, annál nagyobb koncentrációk jellemzők a térben. A konstans értékét e tulajdonsága miatt szokás „statistikus hőmérsékletnek” is nevezni (Dede–Demény [1994]).

Összehasonlítottuk 2001-től 2008-ig a Magyarországon tartózkodó EU15-tagországbeli, román, ukrán, szerb, szlovák népesség, valamint az egész külföldi népesség és a lakónépesség τ paraméterét. Ekkor a kistérségi szintű adatok ismeretében minden egyes csoport, minden egyes évében meg kell határozni az egyenes meredekségének reciprokait.

Látható, hogy a kistérségekben a lakónépesség sokkal egyenletesebben oszlik el, mint a szomszédos országokból érkezők, bár az utóbbi hét évben esetükben is folyamatos, kismértékű koncentrálódás figyelhető meg. A külföldiek letelepedési helyének megválasztása tudatosnak tűnik, itt erőteljesebb centralizáció valósul meg. Az idősorban az EU-csatlakozás évében észrevehető némi koncentrációátrendeződés. A külföldieket tekintve leginkább a szlovákok és a szerb állampolgárok koncentrálódnak, majd az ukránok, románok, végül az EU15-ök. Az EU15-tagországbeliek τ értéke majdnem duplája a szerbiainak.

5. ábra: Az állampolgárságok szerinti koncentrációk

Forrás: Saját szerkesztés.

4. Összefoglalás

A gazdasági globalizáció korszakában az országok közötti jövedelmi szakadékok gyorsuló ütemben növekednek, a fejlődés egyenetlen. A szélesedő életminőségbeli szakadékok, a vándorok pénzügyi lehetőségei, a közlekedés fejlődése ösztönözi a mozgások számának növekedését. A küldő országokban tapasztalható taszító erők mellé a fejlett befogadó országok vonzása társul, az előregedő társadalmak fenntarthatóságának biztosításához. A forrásországok számának növekedése magával hozta a külföldön született népesség szakértelmének, iskolai végzettségének minőségromlását.

Magyarország a globális, kontinenseken átívelő világméretű migrációban geopolitikai helyzeténél fogva közvetítő módon vesz részt. Hazánk célpont a Kárpát-medence népessége számára, következésképp inkább a kistávolságú nemzetközi vándorlások a jellemzők. Véleményünk szerint a hazai migrációs folyamatok alakulására egyértelmű hatást fog gyakorolni a közeljövőben

- a hazai népességfogyás, az öregedő korstruktúra,
- a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségűek migrációs törekvései,
- a hazai gazdaság munkaerő-szükséglete (globalizáció hatása).

Az országos migrációs társadalmi-gazdasági hatásokat jelentősen felülmúlják a regionálisak, hiszen a külföldiek területi hatását fokozza a preferált térségeiken tapasztalható magas koncentrációjuk, tudatos lakóhelyválasztásuk. A külföldiek területi elhelyezkedéséről megállapítottuk, hogy jelentős részük Budapesten és vonzáskörzetében él, míg kisebb hányaduk a határ menti kistérségekben, illetve a Balaton környékén. Míg Budapest globális célpontja a migránsoknak, ahol nem európai állampolgárok többsége él, addig a Balaton környéke inkább az EU15 országokból érkezők jellemző letelepedési helye, az említett határ menti kistérségek pedig többnyire csak lokális célpontok. Emellett mindegyik szomszédos ország külföldi állampolgárságú csoportjának súlypontja a saját állampolgárság szerinti ország irányába helyezkedik el. Időben ezek a súlypontok Budapest, illetve a nyugati országrészek irányába mozdultak el. A vizsgált időszakban a külföldi migránsok területi eloszlása 2008-ra még a 2001-es szintnél is koncentráltabbá vált.

A nemzetközi migráció nemzeti szintű szabályozása országos szempontokat vesz alapul, ahol elsődleges a biztonság kérdése. A második befogadási prioritás, az ún. haszonelvű befogadás. A migrációs folyamat irányítása többlet értékkel jár a fogadó ország számára is, ezért elemzésekkel alátámasztott területi befogadási stratégia kialakítására kell törekedni. A stratégiaalkotásban és annak végrehajtásában résztvevő szereplők száma bővül, ami önmagában is fokozott egyeztetést kíván. Mivel min-

denki egy konkrét földrajzi helyen fog letelepedni, és ezzel a letelepedéssel élete jobb vagy rosszabb lesz, a regionális szintet döntőnek tartjuk. Mindez tehát fontos a folyamatok területi magyarázata és a minél differenciáltabb csoportra szabott területi teendők szempontjából is.

Irodalom

- ANDERSON, J. – O'DOWN, L. [1999]: Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meaning, Changing Significance. *Regional Studies*. 33. évf. 7. sz. 593–604. old.
- CONTESSI, S. [2001]: *Geographical Patterns in the Location of FDI: Evidence from Central European Regions*. Bocconi University. Milano.
- DEDE M. – DEMÉNY A. [1994]: *Kísérleti Fizika 2*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- HABLICSEK L. [2004]: A nemzetközi vándorlás hatása Magyarország népességének változására. *Demográfia*. 47. évf. 3–4. sz. 300–320. old.
- HANSEN, N. [1977]: Border Regions: A Critique of Spatial Theory and a European Case Study. *Annals of Regional Science*. 11. évf. 1. sz. 1–12. old.
- HATTON, T. J. – WILLIAMSON, J. G. [2005]: *Global Migration and the World Economy: Two Centuries of Policy and Performance*. MIT Press. Cambridge.
<http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Kutjelek/KJ71Migracio.pdf>
http://www.kettosallampolgarsag.mtaki.hu/tanulmanyok/nemzetkozivandorlas_mo.pdf
- ILLÉS S. – LUKÁCS É. [2002]: A személyek szabad áramlásának statisztikai szempontú vizsgálata. In.: *Migráció és statisztika. Kutatási jelentések, 71*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. Budapest. 13–51. old.
- NIJKAMP, P. [1998]: *Moving Frontiers: A Local-global Perspective*. Research Memorandum 22. Vrije Universiteit of Amsterdam. Faculty of Business Administration and Econometrics. Amsterdam.
- RÉDEI M. [2007]: *Mozgásban a világ. A nemzetközi migráció földrajza*. ELTE Eötvös Kiadó Kft. Budapest.
- TÓTH P. P. [2002]: *Nemzetközi vándorlás – Magyarország (1990–2000)*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. Budapest.
- TRAISTARU, J. – NIJKAMP, P. – RESMINI, L. (szerk.) [2002]: *The Emerging Economic Geography in EU Accession Countries*. European Communities. Ashgate. Aldershot.
- UN (UNITED NATIONS) [2003]: *Trends in Total Migrants Stock: 1960–2000, 2003 Revision*. Population Division of the Department of Economic and Social Affairs.
- VAN GEENHUIZEN, M. – RATTI, R. [2001]: *Gaining Advantage from Open Borders. An active Space for Regional Development*. Ashgate. Aldershot.

Summary

Over the past decades the migration role of Europe has been revalued. Nowadays, the majority of Western and Southern European states have a foreign-born population of several million. The

subject of international migration is more and more coming into the foreground in the context of the sustainability of the aging Western societies and the climate change (environmental migration).

The timeliness of the migration processes in Hungary has many reasons. Since the regime change of the 1990s, the Central European countries, as a result of economic convergence and integration, have become host areas. In the life of Hungary and the neighbouring countries, this phenomenon resulted in a new situation, because up to this time out-migration had been typical. Thus, the Hungarian research on migration, the security- and utility-oriented sustained analysis of the position of a host country have no long history especially from a geographical point of view.

The strategic importance of the subject of international migration is indicated by the ongoing formulation of a common refugee and immigration policy subject to the justice and home affairs objectives of the European Union or the Schengen Agreement (especially by the elimination of internal border controls and the joint check of common (external) borders). To establish domestic objectives and common EU policies and to make them more effective, a survey on the Hungarian situation is needed, in which the geographical approach is an essential element.

A CMS-modellek összefüggései és alkalmazásuk*

Poór Judit,
a Pannon Egyetem adjunktusa
E-mail: pj@georgikon.hu

A tanulmány célja, hogy az agrár külkereskedelem versenyképességének vizsgálatára a nemzetközi szakirodalmakban a közelmúltban alkalmazott CMS-modelleket, azok kiterjesztéseit bemutassa, bizonyítsa azok egymásra épülését, fejlődését, egymással való kapcsolatát. Az egyes modellek az exportnövekmény mögött a referenciapiac növekedésének, a termék és a piaci összetétel módosulásának, valamint a versenyképességet jelző termék és célország szintű részesedések változásának hatását vizsgálják.

A tanulmány a magyar hús és húskészítmények termékcsoport 1997 és 2007 közötti exportbővülésének elemzésén keresztül mutatja be az egy-, és a kétlépcsős CMS-modellek alkalmazását, a termékszintű változások hatását a termékcsoport eredményeinek alakulásában.

TÁRGYSZÓ:
Külkereskedelem.
Statisztikai módszertan.
Versenyképesség.

* A tanulmányban előforduló esetleges hibákért kizárólag a szerzőt terheli felelősség.

A konstans piaci részesedés (constant market share – CMS) elemzése egyike a kereskedelem rendszerének és tendenciáinak vizsgálatára szolgáló eljárásoknak. A módszer alkalmazásának célja, hogy rávilágítson azokra a tényezőkre, melyek az ország komparatív exportteljesítménye, annak változása háttérben állnak (*Ahmadi-Esfahani* [2006]). A versenyképességben bekövetkezett változások ex post mutatója az adott ország exportrészesedésének módosulása. Bár a versenyképességi változásokat a piaci részesedésben bekövetkező változások nem teljesen határozzák meg, mindazonáltal az exportőr ország referenciapiaccal szembeni versenyképesség-változásának elfogadott mérési módszerét biztosítják (*Chen–Duan* [2001]).

A konstans piaci részesedés modelljének alapfeltevése szerint egy ország export részesedése egy adott piacon változatlan marad a versenyképesség azonos szintjén:

$$S = \frac{x}{M}, \quad /1/$$

ahol x a vizsgált ország referenciapiacra irányuló kivitele, M a referenciapiac behozatala valamely termék vagy termékcsoport vonatkozásában, S pedig ily módon az adott ország részesedése a referenciapiacon (*Fertő* [2006]).

A CMS-modellt 1951-ben *Tyszynski* alkalmazta először ipari termékek kereskedelmének vizsgálatára. Modelljét számos tanulmány alkalmazta annak ellenére, hogy többen – köztük *Richardson*, *Jepma*, illetve *Oldersma* és *Van Bergeijk* – is bizonyították annak hiányosságait (*Ahmadi-Esfahani* [2006]). A mezőgazdaság területén *Rigaux* és *Sprott* munkái szolgáltak példaként az eljárás alkalmazására az 1970-es években, mutat rá *Fertő* [2006]. A módszer a kilencvenes évektől egyre népszerűbbé vált a mezőgazdaság versenyképességi elemzéseiben. *Nilsson et al.* [2006] számos CMS-vizsgálatot említ, melyek a termék aggregációs szintje, a kivitel célterülete, illetve annak aggregáltsága, és a vizsgálat időtartama szempontjából is különbözhetnek.

A CMS-elemzésnek jó néhány változata van. Alkalmazható termékszinten adott célpiac relációjában, amennyiben azonban a kivitel azonos termékcsoporthoz tartozó termékek körére vonatkozik, a referenciapiac pedig országok valamely halmazát jelent, a modell komplexebb elemzésre is alkalmas. A szakirodalom ezen eljárásokat nevezi kétlépcsős modelleknek. A vizsgálat tárgyát ekkor a magasabb aggregációs szintű export, illetve exportrészesedés változás mögött kimutatható magyarázó tényezők vizsgálata képezi.

A modellek ismertetéséhez a következő szimbólumokat vezetem be: legyen i az egyes termékek, c a termékcsoport ($c = \sum i$) szimbóluma, és j az egyes célországok,

d a desztináció ($d = \sum j$) jelölése. Adott esetben c az összes külkereskedelmi terméket, d a világ minden országát magában foglalhatja.

1. Az exportrészesedés változásának modellje

A *Fagerberg–Sollie-féle* 1987-ben alkalmazott modell négy arányszámot tartalmaz, ezen alapul az exportrészesedés változásának, illetve a változás mögöttes tényezői hatásának számszerűsítése. Az arányszámok a következők:

$$S_{ij} = \frac{x_{ij}}{M_{ij}}, \quad S_{cd} = \frac{x_{cd}}{M_{cd}}, \quad R_{ic(j)} = \frac{M_{ij}}{M_{cj}}, \quad R_{jd(c)} = \frac{M_{cj}}{M_{cd}}. \quad /2/$$

Az S_{ij} a vizsgált ország adott termékének célország szintű exportrészesedését jelzi; az S_{cd} pedig a desztináció vonatkozásában képezi az együttes arányt. Az R mutatók a termék célországon, illetve a célország desztináción belüli importrészesedését adják meg.

A mutatók között összefüggés van, az adott ország exportrészesedése a termék szintű exportrészesedés, valamint az előbbieket definiált importrészesedések szorzat-összege, azaz

$$S_{cd} = \frac{x_{cd}}{M_{cd}} = \frac{\sum_i \sum_j x_{ij}}{M_{cd}} = \sum_i \sum_j \left[\frac{x_{ij}}{M_{ij}} \frac{M_{ij}}{M_{cj}} \frac{M_{cj}}{M_{cd}} \right] = \sum_i \sum_j \left[S_{ij} R_{ic(j)} R_{jd(c)} \right]. \quad /3/$$

A /3/ összefüggés alapján lehet a versenyképességben bekövetkezett változásokban közrejátszó tényezők hatását vizsgálni. Erre szolgál a különbségfelbontás módszere, melynek alkalmazása során első lépésben három, a második szinten pedig öt tényező segítségével magyarázhatók a változások. A *Fagerberg–Srholec* [2004] szerzőpáros erről a következőket fogalmazza meg:

$$\begin{aligned} \Delta S_{cd} &= \sum_i \sum_j \Delta \left(\frac{x_{ij}}{M_{ij}} \frac{M_{ij}}{M_{cj}} \frac{M_{cj}}{M_{cd}} \right) = \\ &= \sum_i \sum_j \left[\Delta \left(\frac{x_{ij}}{M_{ij}} \frac{M_{ij}}{M_{cj}} \right) \frac{M_{cj}}{M_{cd}} + \frac{x_{ij}}{M_{ij}} \frac{M_{ij}}{M_{cj}} \Delta \frac{M_{cj}}{M_{cd}} + \Delta \left(\frac{x_{ij}}{M_{ij}} \frac{M_{ij}}{M_{cj}} \right) \Delta \frac{M_{cj}}{M_{cd}} \right] = \\ &= \sum_i \sum_j \left[\underbrace{\Delta S_{ij} \frac{M_{ij}}{M_{cj}} \frac{M_{cj}}{M_{cd}}}_1 + \underbrace{S_{ij} \Delta \frac{M_{ij}}{M_{cj}} \frac{M_{cj}}{M_{cd}}}_2 + \underbrace{\Delta S_{ij} \Delta \frac{M_{ij}}{M_{cj}} \frac{M_{cj}}{M_{cd}}}_3 + \underbrace{S_{ij} \frac{M_{ij}}{M_{cj}} \Delta \frac{M_{cj}}{M_{cd}}}_4 + \underbrace{\Delta \left(S_{ij} \frac{M_{ij}}{M_{cj}} \right) \Delta \frac{M_{cj}}{M_{cd}}}_5 \right]. \end{aligned} \quad /4/$$

A versenyképességet magyarázó egyes tényezők a megfelelő sorrendben a következők: termékszintű piaci részesedés, termékösszetétel, termékadaptáció (interakció), piaci szerkezet, illetve piaci adaptáció (szintén interakció).

Véleményem szerint a modell gyengesége, hogy a termékösszetételt és a piaci szerkezetet nem azonos módon kezeli. Az előbbi arányánál a célország szintű részesedések, míg utóbbinál a termékcsoport szintű megoszlások jelennek meg. Más R mutatók is képezhetők, melyek alapján szintén teljesül a szorzatösszefüggés. A *Fagerberg–Sollie-féle modell* általam felírt, módosított változata a

$$\Delta S_{cd} = \sum_i \sum_j \Delta \left(\frac{x_{ij}}{M_{ij}} \frac{M_{ij}}{M_{id}} \frac{M_{id}}{M_{cd}} \right) \quad /5/$$

összefüggésből kiindulva az exportrészesedés változásában a következő öt tényezőt különíti el:

$$\Delta S_{cd} = \sum_i \sum_j \left[\underbrace{\Delta S_{ij} \frac{M_{ij}}{M_{id}} \frac{M_{id}}{M_{cd}}}_1 + \underbrace{S_{ij} \Delta \frac{M_{ij}}{M_{id}} \frac{M_{id}}{M_{cd}}}_2 + \underbrace{\Delta S_{ij} \Delta \frac{M_{ij}}{M_{id}} \frac{M_{id}}{M_{cd}}}_3 + \underbrace{S_{ij} \frac{M_{ij}}{M_{id}} \Delta \frac{M_{id}}{M_{cd}}}_4 + \underbrace{\Delta \left(S_{ij} \frac{M_{ij}}{M_{id}} \right) \Delta \frac{M_{id}}{M_{cd}}}_5 \right]. \quad /6/$$

A első komponens megegyezik a /4/ formula első faktorával. A 2. és 3. tényező tartalma az eredeti Fagerberg–Sollie-féle modell 4. és 5. tagjával azonos, bár értékük jelezhet némi eltérést; a piaci szerkezet, illetve a piaci adaptáció hatását számszerűsítik. Hasonló módon a módosított modell 4. és 5. komponense a /4/ összefüggés 2. és 3. tényezőjével azonosan a termékszerkezet és termékadaptáció befolyásoló erejét vizsgálja.

Az empirikus elemzések során vizsgálat tárgyát képezi, hogy mennyiben alakulnak másképp az eredmények, ha a /6/ képlet alapján végezzük el a számításokat.

Összességében megállapítható, hogy mindkét összefüggés a termékszintű piaci részesedések, valamint a kivitel termék-, és partnerszerkezeti módosulásának hatását hangsúlyozza a versenyképesség változásában az interakciós tényezők mellett.

2. Az exportteljesítmény változását vizsgáló modellek

A nemzetközi szakirodalmakban viszonylag ritkán találkozunk az exportrészesedés változásának elemzésével, annál gyakoribb az exportmódosulás vizsgálata (*Fertő*

[2000]) megkülönbözteti az ország exportteljesítményére ható belső és külső tényezőket. Előbbihez sorolható a termelékenység változása, az árak, illetve a teljes gazdasági hatékonyság alakulása, míg utóbbi az importáló országok keresleti tendenciáihoz, azok rugalmasságához, a kereskedelempolitika hatásaihoz kapcsolódhat.

Az ide vonatkozó CMS-modellek két alapvető komponensre bontják a kivitelváltást, melyek közül az egyik tisztán külső hatás, míg a másikonál ez nem ilyen egyértelmű. Az /1/ alapján – azt átalakítva – egyrészt a referenciapiaci import módosulása, másrészt a vizsgált ország referenciapiaci részesedésének alakulása együttesen befolyásolja az exportváltást.

A tradicionális CMS-modell alkalmazói e két hatást strukturális és reziduális hatásként nevezik meg. Az első a referenciapiaci behozatal módosulásából következő, várható export változásait, a második az aktuális és a várható export közötti különbségeket írja le. A tradicionális modell *Leamer* és *Stern* által 1970-ben kidolgozott változatát használta később *Merkies* és *van der Meer* is az elméleti alapok alátámasztására. E modell egylépcsős összefüggése *Nilsson et al.* [2006] szerint:

$$x^t - x^0 = \Delta x = \underbrace{\left[\left(\frac{M^t}{M^0} - 1 \right) x^0 \right]}_1 + \underbrace{\left[x^t - x^0 - \left(\frac{M^t}{M^0} - 1 \right) x^0 \right]}_2. \quad /7/$$

ahol t a tárgy, 0 a bázisidőszak adata.

Az exportnövekmény két összetevője közül az első a referenciapiac általános növekedésével kapcsolatos, a maradék tag pedig a versenyképességi tényező.

A modell kétlépcsős változata az aktuális exportteljesítményt négy tényezővel magyarázza, ezek: a piaci méret, a termékösszetétel, a piaci (relációs) megoszlás és a versenyképességi hatás. A változásokra kifejezve:

$$\Delta x_{cd} = \underbrace{\left[\left(\frac{M_{cd}^t}{M_{cd}^0} - 1 \right) x_{cd}^0 \right]}_1 + \underbrace{\left[\sum_i \left(\frac{M_{id}^t}{M_{id}^0} - \frac{M_{cd}^t}{M_{cd}^0} \right) x_{id}^0 \right]}_2 + \underbrace{\left[\sum_i \sum_j \left(\frac{M_{ij}^t}{M_{id}^0} - \frac{M_{id}^t}{M_{id}^0} \right) x_{ij}^0 \right]}_3 + \underbrace{\left[\sum_i \sum_j \left(x_{ij}^t - x_{ij}^0 - \left(\frac{M_{ij}^t}{M_{ij}^0} - 1 \right) x_{ij}^0 \right) \right]}_4. \quad /8/$$

Az exportteljesítmény változásban a termékösszetétel-hatás azt méri, hogy a tárgyidőszakban az ország azokra a termékekre koncentrált, amelyek relatíve gyors, vagy amelyek relatíve lassabb növekedést értek el a bázisidőszakhoz képest. A piaci

megoszlást vizsgáló faktor az előző összetevőhöz hasonló módon azt értékeli, hogy az ország az exportjában a vizsgált időszak alatt relatíve magasabb növekedést jelző célországokra összpontosított-e.

Az első három tényező az importváltozás hatásaira koncentrálnak az ország változatlan részesedését feltételezve. Valójában mind e közben a /8/ formula 2., 3. és 4. tényezője a /7/ maradék tagját bontja tovább. Fagerberg–Sollie modelljéhez hasonlóan megkérdőjelezhető a termék- és partnerszerkezet eredményét számszerűsítő komponensek felírása, hiszen nem azonos módon kezelik az éppen nem vizsgált, standardon hagyott tényezőt. A Leamer és Stern-féle kétlépcsős CMS-modell módosított változata a /8/-hoz hasonlóan négy tényezőt különít el.

$$\Delta x_{cd} = \underbrace{\left[\left(\frac{M_{cd}^t}{M_{cd}^0} - 1 \right) x_{cd}^0 \right]}_1 + \underbrace{\left[\sum_j \left(\frac{M_{cj}^t}{M_{cj}^0} - \frac{M_{cd}^t}{M_{cd}^0} \right) x_{cj}^0 \right]}_2 + \underbrace{\left[\sum_i \sum_j \left(\frac{M_{ij}^t}{M_{ij}^0} - \frac{M_{cj}^t}{M_{cj}^0} \right) x_{ij}^0 \right]}_3 + \underbrace{\left[\sum_i \sum_j \left(x_{ij}^t - x_{ij}^0 - \left(\frac{M_{ij}^t}{M_{ij}^0} - 1 \right) x_{ij}^0 \right) \right]}_4 \quad /9/$$

A két modell 1. és 4. komponense megegyezik. A 2. tag az eredeti összefüggés 3. faktorával azonos tartalmat fejez ki; a piaci szerkezetmódosulás exportteljesítmény változására gyakorolt hatását vizsgálja, értékük kismértékben eltérhet egymástól. Hasonló módon, a módosított modell 3. komponense a /8/-as összefüggés 2. tényezőjével azonosan, a termékszerkezet befolyásoló erejét vizsgálja.

A 4. komponens mindkét modellben az aktuális exportnövekmény és a változatlan piaci részesedések mellett elért (a piac növekedéséből fakadó) kivitelváltozás közötti eltérést vizsgálja. E tényező pozitív érték esetén jelez versenyképesség-javulást. Leamer és Stern modelljében a versenyképességi hatást egyetlen tényező írja le, a termék és a piaci összetétel szerepe kizárólag a referenciapiac változásaival kapcsolatban jelenik meg a modellben.

E modell egyszerűsített változatát alkalmazza Fertő [2000] az EU-ba irányuló magyar agrárkereskedelem 1992 és 1998 közötti időszakának elemzésére, melyben a piaci megoszlást nem, hanem a termékösszetétel hatást vizsgálja a piaci méret és a versenyképességi hatás mellett. A piaci összetétel szerepe, azaz az egyes országok közötti eltérések oly módon jelennek meg, hogy a szerző a számításokat nemcsak az Unió egészére, hanem annak tagállamaira is részletezetten elvégzi.

Mint láttuk az exportrészesedés-mutató (S) valójában nem más, mint egy viszonyszám. A számláló, azaz a vizsgált ország exportjának változásában közrejátszó

tényezők kimutatása az /1/ átrendezésével mind relatív, mind abszolút megközelítésben lehetséges. Az indexekkel felírt, relatív összefüggés szerint:

$$\frac{x^t}{x^0} = \frac{M^t}{M^0} \frac{S^t}{S^0}. \quad /10/$$

vagyis a kivitel a referenciapiaci méret és a részesedés dinamikájának együttes eredményeként módosul.

Az abszolút megközelítésű különbség-felbontás alkalmazásával a CMS-modelleknek a szakirodalmakban leggyakrabban említett egylépcsős formulájához jutunk:

$$\Delta x = \underbrace{\Delta MS^0}_1 + \underbrace{\Delta SM^0}_2 + \underbrace{\Delta S \Delta M}_3. \quad /11/$$

A modell első tényezője megegyezik a tradicionális modell első összetevőjével $\left(\frac{M^t}{M^0} - 1\right)x^0 = \frac{M^t - M^0}{M^0}x^0 = \Delta MS^0$), második tényezőjét, a maradék tagot meg-

bontja tisztán reziduális, illetve másodrendű faktorra. Ennek megfelelően adott ország referenciapiacra irányuló kivitelének változása három tényező hatásának köszönhető.

Az első, a strukturális hatás a referenciapiacra irányuló exportváltozásokat mutatja. Ha ez az export nő, akkor konstans piaci részesedés mellett is növekedni fog az adott ország referenciapiacra irányuló exportja.

A tiszta reziduális hatás, vagy más néven kompetitív, versenyképességi hatás esetén az exportban történt változás az adott ország versenyképességének változására vezethető vissza. Mint dinamikus versenyképességi mutató az alábbiak szerint fejezhető ki:

$$\Delta SM^0 = \left(\frac{x^t}{M^t} - \frac{x^0}{M^0}\right)M^0, \quad /12/$$

mely a vizsgált időszak alatt pozitív érték esetén javuló exportspecializációt mutat.

A másodrendű hatás az exportáló ország versenyképességében és a referenciapiacra irányuló export változásában végbement együttes eredményt, az interakciós hatást mutatja.

A másodrendű hatás értelmezése nehézkes, így a háromtényezős felbontás helyett célszerűbb egy olyan kéttényezős strukturálás, amely során a másodrendű hatást valamilyen arányosítással szétosztjuk a strukturális és a reziduális hatásra.

Köves-Párniczky [1981] szerint a másodrendű hatást fele-fele arányban kell szétosztani a két tényező között, amennyiben azok abszolút értelemben egyenletes válto-

zását feltételezzük. Ha az egyenletes változást annak viszonylagos nagyságára is vonatkoztatjuk, az export össznövekményét az exportrészesedés és a referenciapiaci import dinamikus viszonyszámainak logaritmus arányában kell felosztani a /10/ formula szerint. Összefoglalva: a strukturális és a reziduális hatás a következőképpen számszerűsödik:

$$\Delta x = \frac{\log M^t}{\frac{M^0}{x^0}} \Delta x + \frac{\log S^t}{\frac{S^0}{x^0}} \Delta x . \quad /13/$$

A módszer abban az esetben is alkalmazható, ha az egyes tényezők változása nem azonos irányú. *Köves–Párniczky* [1981] felhívja a figyelmet, hogy a logaritmusok szerinti felosztást jól közelíti a növekedési százalékok szerinti felosztás, melyben a dinamikus viszonyszámok 100 százalék feletti része alapján történik a megbontás.

Általában a CMS-modell e /11/-ben ismertetett specifikációját tartalmazzák a szakirodalmak. E modellt alkalmazta *Fertő* ([2001], [2006]) több ízben, valamint *Fogarasi* ([2003], [2008]) a teljes magyar agrárkereskedelem és a gabonafélék versenyképességének elemzésére az 1992 és 2001 közötti, továbbá *Jámbor* [2008] az 1995 és 2006 közötti időszakra.

Az előző egylépcsős modell a korábbiakban vázoltakhoz hasonlóan kiterjeszhető, további lépcsőre bontható. A *Chen–Duan* [2001] tanulmányában ismertetett, /11/-es összefüggés szerinti CMS-modell *Jepma* által továbbfejlesztett kétlépcsős változata a strukturális hatást további négy, a kompetitív és a másodrendű hatást pedig két-két tényezőre bontja.

A strukturális hatás részeként a növekedési hatás a teljes referenciapiaci behozatal növekedésének, a piaci hatás a referenciapiacra irányuló export piaci megoszlásának, a termékhatás a termékösszetételnek, az interakciós hatás pedig a piaci megoszlás és a termékösszetétel interakciójának hatását számszerűsíti. Az interakciós tényező szerepeltetésével kiküszöbölhető a *Leamer* és *Stern*-modell gyengesége, a piaci és a termékhatás azonos módon kezelhető.

A versenyképességi vizsgálat szempontjából érdekesebb versenyképességi (reziduális) hatás az általános reziduális hatásra oszlik, mely az exportnak a referenciapiaci egészére irányuló versenyképesség-változását jelzi és a specifikus reziduális eredményre, mely az egyes célországok specifikus importált termékeinek versenyképességében bekövetkező változását méri.

A másodrendű hatáson belül a tiszta másodrendű hatás az export-versenyképesség és a referenciapiaci import interakciójának következményét jelzi, a dinamikus strukturális maradék pedig az export-versenyképesség és az egyes célországok specifikus termékimport interakciójának eredményét.

Jepma sikeresen megoldotta modelljével a strukturális komponens tényezőinek különböztetését. Másodrendű faktorának felbontása azonban véleményem szerint felesleges, túlbonyolítja és nehézkessé teszi e tényezők értelmezését, ezért a második lépcsőben csak a strukturális és a reziduális, versenyképességi komponens résztényezőit mutatom be:

Strukturális komponens:

$$\begin{aligned} & \left[\Delta M_{cd} S_{cd}^0 \right] + \left[\sum_i \sum_j \Delta M_{ij} S_{ij}^0 - \sum_i \Delta M_{id} S_{id}^0 \right] + \left[\sum_i \sum_j \Delta M_{ij} S_{ij}^0 - \sum_j \Delta M_{cj} S_{cj}^0 \right] + \\ & + \left[\left(\sum_i \Delta M_{id} S_{id}^0 - \Delta M_{cd} S_{cd}^0 \right) - \left(\sum_i \sum_j \Delta M_{ij} S_{ij}^0 - \sum_j \Delta M_{cj} S_{cj}^0 \right) \right]. \end{aligned} \quad /14/$$

Reziduális (kompetitív) komponens:

$$\left[\Delta S_{cd} M_{cd}^0 \right] + \left[\sum_i \sum_j \Delta S_{ij} M_{ij}^0 - \Delta S_{cd} M_{cd}^0 \right]. \quad /15/$$

Tegyük összehasonlítást a Nilsson *et al.* [2006] által alkalmazott modell /8/ és a Jepma-modell tényezői között. A piaci méret növekedésének hatása tekintetében az azonosság bizonyítható a következők szerint

$$\left(\frac{M_{cd}^t}{M_{cd}^0} - 1 \right) x_{cd}^0 = \frac{M_{cd}^t - M_{cd}^0}{M_{cd}^0} x_{cd}^0 = \Delta M_{cd} S_{cd}^0. \quad /16/$$

A piaci összetételhatás (Nilsson *et al.* [2006] által alkalmazott modell harmadik és a Jepma-modell második tényezője) bár hasonló hatást vizsgál, tartalmilag különbözik. Nilsson *et al.* [2006] a célország szintű import dinamikát veti össze a teljes referenciapiacéval, a Jepma-modell csak a növekményekre koncentrál. Hasonló megállapítás tehető a termékösszetétel-hatással kapcsolatosan is.

A versenyképességi tényező kapcsán felvetődik a Fagerberg–Sollie-féle exportrészesedés-változás modelljének (/4/ és /6/) a Jepma-modellbe integrálása. A Jepma-modell azonban már így is viszonylag sok komponenssel rendelkezik, ami tovább nehezítené az áttekinthetőséget. A modellnek a másodrendű interakciós hatásaival kapcsolatos értelmezési nehézségek száma a két modell egymásba fűzésével tovább bővülne.

A továbbiakban az Ahmadi-Esfahani-féle modellt (Ahmadi-Esfahani [2006]) tárgyaljuk, mely Jepma strukturális hatás-felbontásának logikáját alkalmazza a kompeti-

tív összetevő vonatkozásában is, mely a versenyképesség szempontjából részletezettebb CMS-modellt eredményez. Mind a strukturális vagy más néven méret, mind a versenyképességi tényezőt a második szinten két komponensre aggregált növekedési és piaci¹, a harmadik szinten pedig a piaci hatást további három, regionális, termék-, és interakciós faktorra bontja.²

Az Ahmadi-Esfahani-modell első szintjén a /11/ mind termék-célország viszonylatban, mind magasabb aggregációs szinten teljesül. Az aggregált exportnövekedést a célország/termék viszonylatú növekmények (csökkenések) összege adja.

$$\Delta x_{cd} = \sum_i \sum_j \Delta x_{ij} = \sum_i \sum_j \Delta M_{ij} S_{ij}^0 + \sum_i \sum_j \Delta S_{ij} M_{ij}^0 + \sum_i \sum_j \Delta S_{ij} \Delta M_{ij} \quad /17/$$

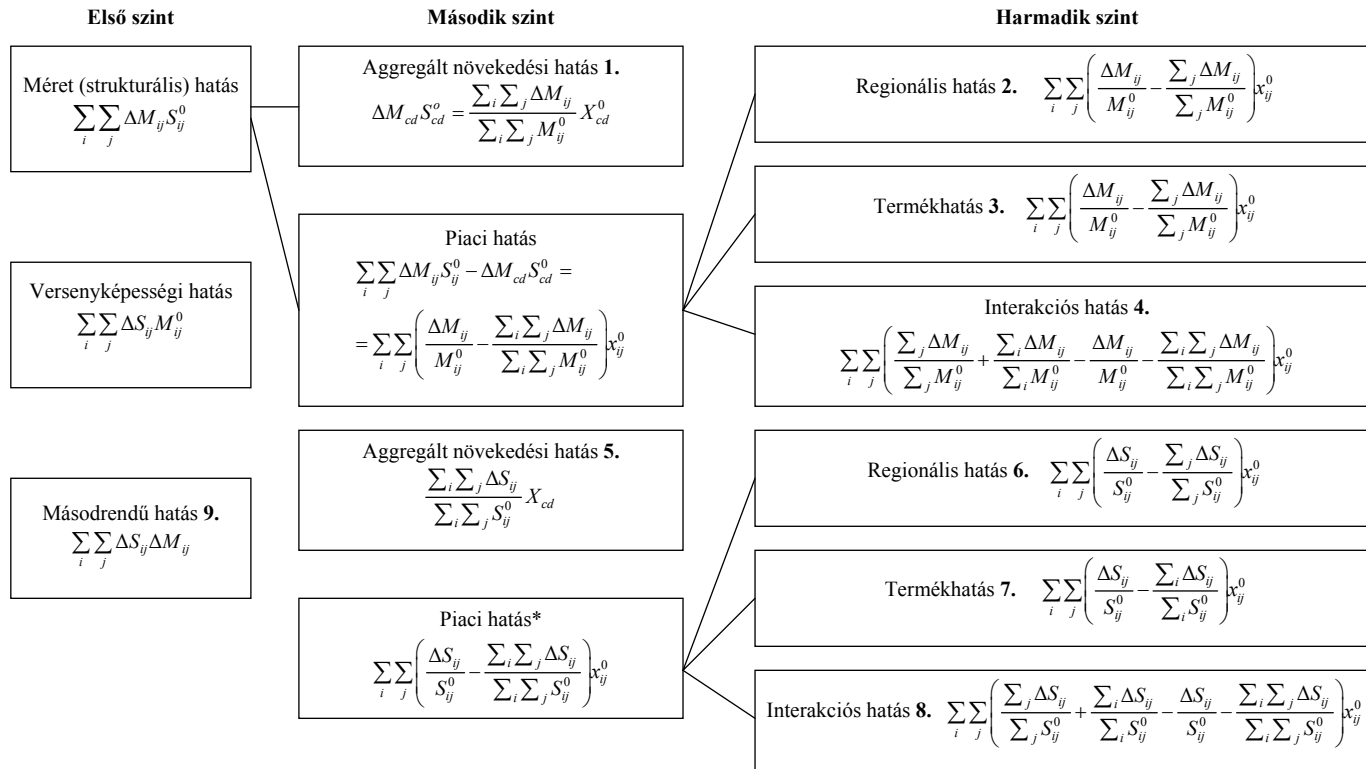
A korábban tárgyaltaknak megfelelően a növekedési hatás a konstans egyedi piaci részesedések mellett elért exportnövekményt számszerűsíti, míg a versenyképességi hatás rögzített behozatali értéket feltételez. A másodrendű tényezőt *Ahmadi-Esfahani* [2006] Fagerberg–Sollie-re hivatkozva úgy értelmezi, mint amely azt jelzi, hogy az exportőr ország milyen jól igazította exportrészesedéseit a partnerországok importnövekedéséhez. Ez abban az esetben pozitív, ha a gyorsan növekvő piacokon részesedést nyert, a lassabban növekedőken pedig veszített.

A modell második szintjén az első két komponens aggregált növekedési és piaci hatásra bomlik. Az aggregált növekedési hatások a teljes, általános referenciapiac bővülésének eredményét számszerűsítik, ezzel szemben a piaci hatások a különböző piacok között fellelhető eltérések következményét mutatják. A piaci hatásokban a korábbi modellek piacösszetétel-, piachatas, illetve termékösszetétel-, termékhatás tényezőjének megfelelően az fejeződik ki, hogy sikeres-e a vizsgált ország export-szerkezete, dominánsak-e azok a célpiacok/termékek, ahol magasabb a növekedés vagy a piaci részesedés.

A modell harmadik szintjén a két piachatas-tényező tovább bomlik és elkülönül a célország és a termék, valamint a kettő interakciójának szerepe. Ahmadi-Esfahani szerint a Jepma-modell két reziduális (általános és specifikus) tényezője helyett célszerűbb a strukturális hatás felbontásának logikája alapján négy faktort képezni, és elkülönítetten vizsgálni a célországok és a termékek közötti eltérések eredményét. E komponensek megjelentek Fagerberg–Sollie modelljében is. A modell összesen kilenc tényezőjét és a tényezők matematikai kifejezéseit az ábra foglalja össze.

¹ A piaci hatás a korábbiaktól eltérő tartalommal és jelentéssel bír. Magában foglalja a termék- és a referenciapiacok közötti eltérések következményeit is.

² Ahmadi-Esfahani az alapmodell ismertetésénél nem az abszolút eltéréssel, hanem az arányos változással számol, melyet a /11/-es egyenlet x^0 -al való leosztásával kapunk: $\frac{\Delta x}{x^0} = \frac{\Delta M}{M^0} + \frac{\Delta S}{S^0} + \frac{\Delta S \Delta M}{S^0 M^0}$ és a kiterjesztett modell komponenseit is ebben a formában határozza meg. A korábban ismertetett CMS-modellek eredményeivel való összevethetőség érdekében az egyes komponensek értékben kifejezett hatását jelzem.

* A számítások során gondot okozhat, hogy a piaci hatás tényezőiben az $x_{ij}^0 = 0$ miatt az $S_{ij}^0 = 0$, és a nullával való oszthatóság értelmezhetlensége miatt az egyezés nem teljesül. A probléma kiküszöbölhető azzal, hogy az x_{ij}^0 -t nem emeljük ki a kifejezésekből, hanem végigszorozzuk vele az egyes tagokat.

Forrás: Saját rendszerezés Ahmedi-Esfahani [2006] alapján.

A strukturális hatás tényező négy komponense azonos a Jepma-modell első négy faktorával.

Ahmadi-Esfahani modellje sem mentes az interakcióktól, szemben a tradicionális modellel. Az interakciós hatások a strukturális és a versenyképességi összetevőben azt jelzik, hogy a termék és a célország hatások vajon erősítik, vagy éppen kioltják egymást. A modellalkotó szerint a másodrendű komponensek saját jelentéssel bírnak, és a modell azokkal együtt biztosít alkalmas, hasznos módszert az elemzéshez.

A bemutatott modellek közül Ahmadi-Esfahani modelljét tartom a legáttekinthetőbbnek és leglogikusabbnak. A másodrendű tényező és az interakciós hatások értelmezését a többi komponenshez képest ugyan nehézkesnek vélem, azonban a faktorok megfelelően elkülönített vizsgálatához elkerülhetetlennek látszik a modellbe építésük. Véleményem szerint a megoldást e tényezők felosztása jelentené a többi összetevőre.

A bemutatott modellek alkalmazásával az egyes tényezők exportnövekményből való részesedésének vizsgálata egyrészt segítheti az empirikus vizsgálatok eredményeinek értékelését, másrészt lehetővé teszi az országok közötti összehasonlítást.

A dinamikai vizsgálatokkal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy két év adatainak összehasonlítása helyett indokolt periódus eleji és végi egymást követő évek átlagolt külkereskedelmi adatai alapján elvégezni a számításokat, mivel a CMS-modellek eredményei érzékenyen reagálnak a választott időszak szélső éveinek értékeire. *Fertő* [2001] számításokkal is igazolja, hogy az eredmények rendkívül érzékenyek a periódus végének megválasztására, az egyes tényezőknél akár előjelváltásra is sor kerülhet.

A CMS-modellek „fejlődéstörténete” szép példája a módszertudományok konstruktív egymásra épülésének, tökéletesedésének.

3. A konstans piaci részesedés modelljeinek alkalmazása a húskereskedelem vizsgálatára

A külkereskedelmi versenyképesség számszerűsítése a CMS-modellek alkalmazásával világszintű külkereskedelmi adatbázist igényel. A külkereskedelmi statisztika összeállítása a nemzetközi gyakorlatban az ENSZ-ajánlások alapján történik. A nemzetközi adatok összehasonlításakor azonban jelentős eltérést okozhat, hogy többféle számbavételi rendszer alkalmazhatóságát is elismerik.

A hazai külkereskedelmi termékforgalmi statisztika módszertanát nemzetközi szerződések, európai uniós jogszabályok és módszertani kiadványok határozzák meg,

melyek behatárolják és osztályokba sorolják a megfigyelendő termékek körét, valamint előírják az értékelési alapelveket, az elszámolandó ügyletek típusát (*Csizmazia* [2005]).

A nemzetközi külkereskedelmi statisztikai osztályozási rendszerek, nomenklatúrák segítenek a nemzetközi adatok összehasonlítása során a fogalmak egységes értelmezésében, az azonos tartalom és elnevezés biztosításában. E rendszerek kialakítása során egy hierarchikus osztályozási szerkezetet, struktúrát hoztak létre a csoportosítási alapelvek teljesülése mellett (átfedés-mentesség, teljesség, homogenitás), mely különböző aggregáltsági szinten is lehetővé teszi az adatok kezelését.

A külkereskedelmet, illetve az annak versenyképességét vizsgáló elemzések alapvetően két nomenklatúrából származó adatokon alapulnak; ezek az Egységes Külkereskedelmi Termékjegyzék (Standard International Trade Classification – SITC), illetve a Harmonizált Rendszer (Harmonized System – HS). Az ENSZ SITC osztályozási rendszere a termékeket azok feldolgozottsági foka, felhasználási lehetősége és világszerkezeti jelentősége szerint, a Harmonizált Rendszer ellenben elsősorban alapanyaguk, illetve feldolgozottsági fokuk szerint rendezi.

A modellalkalmazás szakirodalmi példájaként, elsősorban a saját vizsgálatokkal való összehasonlítási céllal említem meg *Fertő* [2001] és *Fogarasi* [2008] munkáit. A hazai agrár külkereskedelem versenyképességét az Európai Unióban³ *Fertő* [2001] az 1992 és 1998 közötti, *Fogarasi* [2008] pedig az 1999 és 2005 közötti időszakokra vonatkozóan elemezte az egylépcsős modell /11/ alkalmazásával SITC adatok alapján, vizsgálva a hús és húskészítmények termékcsoport szerepét is a változásokban.

Fertő [2001] megállapításai szerint kétszámjegyű bontásban az agrár-kereskedelem 22 termékcsoportjából az élő állatok kivételével pozitív strukturális hatás volt tapasztalható 1992 és 1998 között, melyhez azonban sok esetben jelentős negatív reziduális hatás társult. A hús és húskészítmények termékcsoportnál ellenben elenyésző (0,55 millió dollár) strukturális hatás mellett magas pozitív reziduális hatás figyelhető meg, ami a versenyképesség javulására utal a termékcsoportban. *Fertő* vizsgálatát kiegészítette Jepma kétlépcsős modelljének eredményeivel. Míg az egylépcsős modell alapján a 22 termékcsoport közül 9 növekvő versenyképességet jelez, addig a kétlépcsős modell minden termékcsoport esetén negatív tiszta reziduális hatást mutat, mely általános versenyképesség csökkenésről tanúskodik a magyar agrárexportot illetően. A hús és húskészítményeknél e tényező –14,8 millió dolláros érték, melyet a 24,3 millió dolláros specifikus reziduális hatás kompenzál.

Fogarasinak [2008] a 2000-es évek elejének külkereskedelmi folyamatait vizsgáló tanulmánya jelentős negatív versenyképességi hatással jellemzi a hús és húské-

³ A kilencvenes évekre kiterjedő vizsgálatok az EU15-re, míg a 2008-as elemzés az EU25-re vonatkozik.

szítmények termékcsoportot. A strukturális hatás 217,4 millió dollár; a reziduális hatás – 57,5 millió dollár; a másodrendű hatás komponens pedig – 28,6 millió dollár értékű.

Számításaim során a HS-nomenklatúrát választottam a vizsgált termékkör, a hús és húskészítmények exportváltozásának elemzésére, mivel ezen osztályozási rendszer adatai részletesebb, mélyebb vizsgálatra adnak lehetőséget. Az adatok az Egyesült Nemzetek Szövetségének Árukereskedelmi Statisztikai Adatbázisából (Commodity Trade Statistics Database – COMTRADE) származnak. A termékkör 61 terméket fog le, e körülhatárolását alkalmaztam korábban (Poór [2009]) a húsexport versenyképességének egy más szempontú vizsgálatára.

Az elemzés az 1997 és 2007 közötti időszakra tér ki oly módon, hogy a választott időszak szélső éveinek értékei helyett az első és utolsó három egymást követő év átlagolt külkereskedelmi adatait veszi termékszinten, a legrészletesebb bontásban. A vizsgált időszak kijelölése alapvetően az adatok rendelkezésre állása alapján történt.

Vizsgálataimban a magyar húsexport versenyképességének elemzésébe bevont célpiacok a közép- és kelet-európai országok, az EU27 többi tagországa, illetve a harmadik országok csoportja. Az ENSZ COMTRADE adatbázisából jelenleg 215 adatszolgáltató ország külkereskedelméről kérhetők le adatok. A 215 ország közül 28 ország a vizsgált évek egyikében sem szolgáltatott adatot. Az országok világkereskedelemből való együttes részesedése 0,7 százalék volt, ami elhanyagolhatónak tekinthető, ugyanakkor az évek közötti összehasonlíthatóságot sem akadályozzák. Van ellenben 67 olyan ország, amely a vizsgált időszak valamely évében nem szolgáltatott adatot. Az összehasonlíthatóság érdekében ezeket kiszűrtem. Megközelítő részesedésük a világkereskedelemből 3,4 százalék. A kihagyott, adatot nem vagy részben nem szolgáltató 95 ország főképp a fejlődő országok csoportjába tartozik. Összességében tehát 120 ország adatai alapján vizsgálódom, melyek együttes aránya a világ teljes külkereskedelméből 95 százalék körüli.

Az egylépcsős modellek eredményei szerint (lásd a 1. táblázatot) a hús és húskészítmények termékcsoport 201 millió dolláros exportnövekménye a referenciapiac általános növekedésével kapcsolatos (strukturális hatás). E tényező változatlansága mellett a hazai kiviteli érték jelentősen csökkent volna, a többi tényező a versenyképességet kifejező reziduális és a másodrendű összetevő valamennyi célpiac vonatkozásában egyértelmű negatív tendenciát jelez. Megállapítható, hogy a vizsgált tíz év alatt Magyarország versenyképessége a hús és húskészítmények esetében egyértelműen és jelentősen romlott, vagyis a Fertőék által a korábbi időszakra leírt negatív tendencia folytatódott, mely a kevésbé feldolgozott és a feldolgozott termék alcsoport, és minden húsféle esetén tapasztalható referenciapiactól függetlenül. (Lásd az 1. és a 2. táblázatot.)

1. táblázat

A hús és húskészítmények exportnövekménye és tényezői
(millió dollár)

Megnevezés	Közép- és Kelet-Európa országai	Az Európai Unió nem közép- és kelet-európai országai	Európai Unión kívüli országok	Világ országai
Hús és húskészítmények				
Összesen	55,46	122,79	22,75	201,00
Strukturális	455,91	342,33	104,14	524,48
Reziduális	-68,75	-120,88	-48,98	-181,60
Másodrendű	-331,71	-98,66	-32,41	-141,88
Feldolgozatlan/kevésbé feldolgozott termékek				
Összesen	54,32	80,99	53,84	189,14
Strukturális	367,55	260,56	68,44	387,48
Reziduális	-49,99	-103,31	-8,95	-114,67
Másodrendű	-263,24	-76,26	-5,66	-83,67
Feldolgozott termékek				
Összesen	1,14	41,80	-31,08	11,86
Strukturális	61,64	87,39	44,39	161,29
Reziduális	-17,31	-19,69	-39,62	-69,49
Másodrendű	-43,19	-25,89	-35,86	-79,94

Megjegyzés. A korábbi bizonyításnak megfelelően a strukturális komponens megegyezik a /7/-ben felírt tradicionális modell 1. tényezőjével, második tényezőjét, a maradék tagot pedig a /11/ bontja meg tisztán reziduális és másodrendű faktorra.

Forrás: Itt és a továbbiakban saját számítás az ENSZ COMTRADE-adatbázis alapján.

2. táblázat

Az egyes húsfélék exportnövekménye és tényezői
(millió dollár)

Megnevezés	Közép- és Kelet-Európa országai	Az Európai Unió nem közép- és kelet-európai országai	Európai Unión kívüli országok	Világ országai
Szarvasmarhahús				
Összesen	-0,11	11,31	-8,22	2,98
Strukturális	7,47	14,68	4,41	18,26
Reziduális	-1,67	-1,83	-8,64	-9,40
Másodrendű	-5,90	-1,54	-3,99	-5,88
Sertéshús				
Összesen	47,15	17,79	34,08	99,02
Strukturális	256,00	69,68	58,84	181,40
Reziduális	-28,24	-29,56	-12,48	-42,37
Másodrendű	-180,61	-22,33	-12,28	-40,01

(A táblázat folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Megnevezés	Közép- és Kelet-Európa országai	Az Európai Unió nem közép- és kelet-európai országai	Európai Unió kívüli országok	Világ országai
	Juh és kecskehús			
Összesen	0,00	-1,95	-0,23	-2,18
Strukturális	0,00	1,33	0,29	1,91
Reziduális	0,00	-2,08	-0,25	-2,34
Másodrendű	0,00	-1,20	-0,28	-1,75
	Baromfihús			
Összesen	3,26	100,74	19,62	123,62
Strukturális	123,30	220,69	28,14	257,21
Reziduális	-28,16	-62,18	-5,29	-74,21
Másodrendű	-91,88	-57,76	-3,23	-59,37
	Egyéb húsféle			
Összesen	5,16	-5,11	-22,50	-22,45
Strukturális	50,62	63,98	25,21	107,95
Reziduális	-10,15	-36,05	-29,71	-70,22
Másodrendű	-35,30	-33,04	-18,00	-60,17

A juh- és kecskehúst, valamint az egyéb húsféléket tekintve a versenyképességi és az interakciós komponens olyan jelentős exportcsökkenést eredményez, melyet a strukturális hatás már nem képes kompenzálni, így a kivitel visszaesést jelez.

Termékszinten az egyes hatások igen változatosak. A termékcsoport 51 exportált termék közül

- exportcsökkenés 15 esetben tapasztalható (együttesen 102,73 millió dollár), e termékek reziduális komponense rendre negatív értéket ad,
- a kivitel növekedéssel jellemezhető 36 termék közül 9-nél a referenciapiac növekedése ellensúlyozza a versenyképesség csökkenésének hatását, itt a többlet összesen 160,09 millió dollár,
- 7 terméket illetően a versenyképesség javulása eredményezi negatív strukturális hatás mellett az exporttöbbletet, mely azonban összességében is elhanyagolható (0,32 millió dollár),
- a további 20 terméknél (143,23 millió dolláros összes kiviteli többlet) a parciális hatások pozitívak, determináció számításával jellemezhető az egyes komponensek szerepe az exportnövekedésben.

Az erre vonatkozó számítások eredményeit a 3. táblázat foglalja össze.

Termékszintű exportnövekmények és a részesedés változásának szerepe

Termékkód, megnevezés	Exportrészesedés (százalék)		Exporttöbblet (millió dollár)	Strukturális	Reziduális	Másodrendű
	1997–1999	2005–2007				
160239 Gyöngytyúkból, kacsból, libából készült termékek	1,0	1,4	38,46	65,5	11,4	23,1
020743 Kacsa, liba, gyöngytyúk fagyasztva darabok és vágási melléktermékek, belsőségek (máj kivételével)	19,8	21,9	27,66	73,8	18,6	7,6
020742 Pulyka fagyasztva darabok és vágási melléktermékek, belsőségek (máj kivételével)	2,4	4,9	17,28	9,8	80,4	9,8
020723 Kacsa, liba, gyöngytyúk fagyasztva nem darabolt	25,1	28,2	17,6	65,5	26,4	8,1
020649 Sertés fagyasztva ételmezési célra alkalmas vágási melléktermék és belsőség (máj kivételével)	0,3	0,8	7,16	22,3	32,0	45,7
020110 Szarvasmarhafélék húsa frissen/hűtve egész és fél	0,0	0,4	6,15	1,0	57,7	41,3
020900 Sovány húsréteget nem tartalmazó sertézsiradék (szalonna) és baromfisziradék	0,7	1,5	5,72	37,1	22,6	40,4
020810 Házi, üregi vagy mezei nyúl	13,3	14,5	5,00	55,8	39,2	5,0
160249 Más sertéshúsból (máj kivételével) készült termékek, beleértve a keverékeket is	0,5	0,6	4,84	70,9	12,4	16,7
020120 Szarvasmarhafélék húsa frissen/hűtve darabolt csonttal	0,6	0,6	4,44	81,1	15,3	3,6
020710 Baromfi frissen/hűtve nem darabolt	0,9	1,2	3,53	53,0	32,3	14,7
021012 Sertés sózva, szárítva vagy füstölve oldalas, dagadó	0,1	1,0	2,72	2,6	54,8	42,6
020130 Szarvasmarhafélék húsa frissen/hűtve darabolt csont nélkül	0,0	0,0	1,14	66,7	17,5	15,8
021090 Ételmezési célra alkalmas liszt és őrlemény	0,0	0,2	0,96	8,3	26,0	65,7
020622 Szarvasmarhafélék fagyasztva máj	0,1	0,3	0,25	4,0	92,0	4,0
020641 Sertés fagyasztva máj	0,8	0,8	0,19	78,9	15,8	5,3
020629 Szarvasmarhafélék fagyasztva ételmezési célra alkalmas vágási melléktermék és belsőség (nyelv és máj kivételével)	0,0	0,0	0,11	18,2	54,5	27,3
020630 Sertés frissen/hűtve ételmezési célra alkalmas vágási melléktermék és belsőség	0,0	0,1	0,08	37,5	25,0	37,5
020722 Pulyka fagyasztva nem darabolt	0,1	0,1	0,05	0,0	100,0	0,0
021011 Sertés sózva, szárítva vagy füstölve sonka, lapocka	0,0	0,0	0,03	33,3	33,3	33,3

A kivitelcsökkenést elszenvedő termékek aránya a termékcsoport tárgyidőszaki exportjában 18,1 százalék. A negatív strukturális hatás mellett exportbővülést mutató termékkör részesedése elhanyagolható, míg a negatív reziduális hatás ellenére kivitelnövekedést elérő termékköré meghatározó (46,9%). A 3. táblázatban szereplő, pozitív parciális hatással jellemezhető 20 termék 35,0 százalékban részesedik a hazai hús és húskészítmények kiviteléből. E termékekhez kapcsolódnak a legmagasabb reziduális tényezőértékek.

A legmagasabb versenyképességi összetevővel (13,88 millió dollár) a „020742 Pulyka fagyasztva darabok és vágási melléktermékek, belsőségek (máj kivételével)” termék rendelkezik, melyből 10,83 millió dollár a Közép- és Kelet-Európán kívüli EU-tagországok csoportjával kapcsolatban jelentkezett. 4 millió dollár feletti értéket jelez még a „020743 Kacsa, liba, gyöngytyúk fagyasztva darabok és vágási melléktermékek, belsőségek (máj kivételével)” (harmadik országok irányában 8,11 millió dollár), a „020723 Kacsa, liba, gyöngytyúk fagyasztva nem darabolt”, illetve a „160239 Gyöngytyúkból, kacsából, libából készült termékek” (az Európai Unió és Közép- és Kelet-Európa országait illetően 5,35 millió dollár), tehát döntően a baromfihúsfélék.

A determinációk alapján vizsgálható, hogy mely termékeknél volt a legnagyobb a szerepe a exportrészesedés emelkedésnek a kivitel növekedésben. A 3. táblázat eredményei szerint a „020722 Pulyka fagyasztva nem darabolt” és a „020622 Szarvasmarhafélék fagyasztva máj” az a két termék, mely az exportnövekménye alapján legversenyképesebbnek mondható „020742 Pulyka fagyasztva darabok és vágási melléktermékek, belsőségek (máj kivételével)” termék mellett kivételének a növelését túlnyomóan az exportrészesedés növelésén keresztül érte el.

4. táblázat

*A legkevésbé versenyképes termékek a versenyképességi hatás alapján
(millió dollár)*

Termékkód, megnevezés	Exportmaradás	Reziduális hatás
160100 Kolbász és hasonló termék	-27,18	-56,81
020741 Szárnyasok fagyasztva darabok és vágási melléktermékek, belsőségek (máj kivételével)	-19,27	-26,92
020721 Szárnyasok fagyasztva nem darabolt	-18,55	-19,21
020739 Baromfi frissen vagy hűtve darabok és vágási melléktermékek, belsőségek (máj kivételével)	49,63	-18,97
020322 Sertés fagyasztva comb, lapocka és részei csonttal	-6,33	-15,36

A termékcsoport kedvezőtlen megítélése a versenyképesség szempontjából leginkább abból fakad, hogy a versenyképes termékeink nem képesek kompenzálni a töb-

bi termék exportrészesedésének visszaeséséből eredő exportcsökkenést. A versenyképességi tényező szempontjából legrosszabb pozícióban levő „160100 Kolbász és hasonló termék” messze leszakadva 56,81 millió dolláros exportnegatívumot mutat! További 4 termék negatív versenyképességi tényezőjét nem képes ellensúlyozni a legmagasabb versenyképességi összetevővel rendelkező termék reziduális komponense. (Lásd a 4. táblázatot.) E termékek közül egyedül a „020739 Baromfi frissen vagy hűtve darabok és vágási melléktermékek, belsejűk (máj kivételével)” jelez kivitel növekedést.

A nem versenyképes 24 termék esetén e minősítés célpiactól függetlenül jelentkezik, azaz nincs referenciapiac, mely kitörést jelenthetne.

A következőkben a bemutatott 4 kétlépcsős modell számítási eredményei alapján vonok le következtetéseket. A modellezés célja egyrészt a strukturális hatás (piaci növekedés) pontosabb meghatározása további felbontással (2. lépcső), másrészt a modellek összefüggéseinek, azonosságának feltárása empirikus adatok alapján.

A 5. táblázatból látható, hogy mindegyik modell azonos értéket (524,48 millió dollár) jelez a referenciapiac általános növekedéséből fakadó kivitel változásaként. Az egyes modellek az importváltozás hatásaira koncentrálnak összetevőik között megjelenítenek piaci–regionális, és termékhatást kifejező faktorokat, melyek az általános importváltozáshoz viszonyított referenciapiaci és termékszintű különbségek hatását számszerűsítik, tartalmi különbözőségeiknek köszönhetően némileg eltérő értékkel.

5. táblázat

*A strukturális hatás összetevői a kétlépcsős CMS-modellekben
(millió dollár)*

Tényező	Tradicionális /8/	Tradicionális /9/	Jepma /14/	Ahmadi-Esfáhani (lásd az ábrát)
Aggregált növekedési	524,48	524,48	524,48	524,48
Piaci–regionális	347,68	377,90	347,68	347,68
Termék	-23,58	-53,80	-53,80	-53,80
Interakció	–	–	30,22	30,22
<i>Összesen</i>	<i>848,58</i>	<i>848,58</i>	<i>848,58</i>	<i>848,58</i>

Megjegyzés. A fejlécben szereplő számok az egyletszámokra utlanak.

Mint látható, összességében a kétlépcsős modellek még nagyobb (848,58 millió dolláros plusz kivitel) részt tulajdonítanak a referenciapiaci összes importnövekedésnek. A modellek piaci–regionális tényezőjének pozitív értékei egybehangzóan azt mutatják, hogy a hazai export relációs szerkezete kedvező, amennyiben az a relatíve magasabb növekedést elérő célpiacokra összpontosít. Továbbá az 5. táblázat ered-

ményei empirikusan is bizonyítják a kétlépcsős modellek összetevői közötti azonosságokat, összefüggéseket.

A strukturális hatáson kívüli többi tényező tekintetében az egyes modellekre a következő eredmények adódtak. A tradicionális modell maradék tagja, mely a másik két modell versenyképességi és másodrendű hatás összetevője együtt, 647,57 millió dolláros negatívumot jelez. Jepma és Ahmadi-Esfahani modellje ebből meghatározó részt, –445,20 millió dollárt a másodrendű tényezőhöz rendel.

A versenyképesség gyengülése Jepma és Ahmadi-Esfahani modellje szerint is jó-részt az általános versenyképesség-romlásból fakad. A két szerző a korábban ismertetteknek megfelelően, mindezt eltérő módon számszerűsíti. Ennek köszönhetően Jepma általános reziduális tényezője –181,60 millió dollárt, míg Ahmadi-Esfahani versenyképességi hatásának aggregált növekedési összetevője –354,38 millió dollárt jelez.

Ahmadi-Esfahani modellje részletekre bontja a versenyképesség-változásra ható specifikus tényezőket. Az empirikus elemzés eredményei szerint, melyet a 6. táblázat tartalmaz, a magyar hús és húskészítmények exportjának relációs struktúrája a versenyképesség szempontjából is kedvezőnek mondható. A kivitel a nagyobb exportrészesedés-növekedést (vagy kisebb exportrészesedés-csökkenést) elérő referenciapiacokra koncentrálódik.

6. táblázat

Ahmadi-Esfahani modelljének versenyképességi hatás összetevői
(millió dollár)

Tényező	Kivitelváltozás
Aggregált növekedési	–354,38
Piaci–regionális	147,85
Termék	–10,16
Interakciós	14,32
<i>Összesen</i>	<i>–202,37</i>

A Fagerberg–Sollie-féle modell a versenyképesség-változást az exportrészesedés módosulásának vizsgálatával elemzi, és magyarázza azt a termékszintű piaci részesedések, valamint a kivitel termék-, és partnerszerkezeti módosulásával az interakciós tényezők mellett. A modell eredményei az Ahmadi-Esfahani-modell alapján részben alátámasztják, részben árnyalják az előzőekben levont következtetéseket. Bázisidőszakról tárgyidőszakra minden referenciapiacon csökkent Magyarország exportrészesedése, de ahogy azt a 7. táblázat mutatja, eltérő mértékben.

A /4/-ben és a /6/-ban felírt összefüggés szerint a 0,43 százalékpontos exportrészesedés-csökkenés csaknem teljes egészében a termékszintű piaci részesedések visszaesésének köszönhető. (Lásd a 8. táblázatot.)

7. táblázat

Exportrészesedés és annak változása hús és húskészítmények esetén

Országcsoport	1997 és 1999	2005 és 2007	Eltérés (százalékpont)
	között (százalék)		
Közép- és Kelet-Európa országai	21,86	5,96	-15,90
Az Európai Unió és Közép- és Kelet-Európa országai	2,01	1,43	-0,58
Európai Unión kívüli országok	0,76	0,52	-0,24
Világ országai	1,60	1,17	-0,43

8. táblázat

*Az exportrészesedés-változás komponensei a Fagerberg–Sollié-féle modellben
(százalék)*

Tényező	Eredeti modell	Módosított modell
Termékszintű piaci részesedés	-0,48	-0,48
Termékösszetétel	-0,07	-0,03
Termékadaptáció	-0,01	0,00
Piaci szerkezet	0,50	0,45
Piaci adaptáció	-0,37	-0,36
Összesen	-0,43	-0,43

Az eredeti és a módosított modell piaci szerkezet tényezője Ahmadi-Esfahani modelljéhez hasonlóan kedvező relációs struktúrát jelez, a többi tényező változatlan-sága mellett 0,45-0,5 százalékpontos részesedésjavulást mutatna. A piaci adaptáció komponenssel együtt vizsgálva a hatást, a pozitívum jelentősen lecsökken, mivel a nagyobb importnövekedést elérő referenciapiacokon számottevő az exportrészesedés csökkenése (lásd a 7. és 9. táblázat eredményeit).

9. táblázat

*A hús és húskészítmények termékcsoport export-import értékének változása
Magyarországon és a referenciapiacokon*

Külkereskedelem	Magyarország	Közép- és Kelet-Európa országai*	Az Európai Unió nem közép- és kelet-európai országai	Európai Unión kívüli országok
	növekedés 2005–2007-re az 1997–1999-es időszakhoz képest (százalék)			
Export	28,2	242,7	67,3	97,3
Import	573,8	482,5	81,6	66,2

* Magyarország kivételével.

*

Összefoglalva megfogalmazhatjuk, hogy a hazai húsexport bővülése döntően a referenciapiacok általános növekedésének köszönhető. A partnerszerkezet mind a strukturális, mind a reziduális komponens szempontjából előnyös. A termékszerkezet vonatkozásában mindez nem mondható el. Az interakciót tekintve a versenyképesség vonatkozásában a piaci adaptáció előnytelen változást mutat, azaz a kisebb exportrészesedés-csökkenéssel jellemezhető piacokon gyengébb az importnövekedés.

Irodalom

- AHMADI-ESFAHANI, F. Z. [2006]: Constant Market Shares Analysis: Uses, Limitations and Prospects. *The Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*. 50. évf. 4. sz. 510–526. old.
- CHEN, K. – DUAN, Y. [2001]: *Competitiveness of Canadian Agri-food Exports Against Competitors in Asia: 1980–1997*. Project Report 01-01. Department of Rural Economy. University of Alberta. Edmonton.
- CSIZMAZIA S. (szerk.) [2005]: *A magyar külkereskedelmi termékgazdálkodási statisztika módszertana*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- FAGERBERG, J. – SRHOLEC, M. [2004]: Structural Changes in International Trade, Cause, Impact and Response. *Revue Économique*. 55. évf. 6. sz. 1071–1098. old.
- FERTŐ I. [2000]: A magyar agrárkereskedelem az Európai Unióval a társulási szerződés után. *Közgazdasági Szemle*. XLVII. évf. 7–8. sz. 585–599. old.
- FERTŐ I. [2001]: A magyar mezőgazdasági kereskedelem ex-post versenyképessége az Európai Unióban. *Európa Fórum*. 1. sz. 59–74. old.
- FERTŐ I. [2006]: *Az agrárkereskedelem átalakulása Magyarországon és a közép-kelet európai országokban*. Magyar Tudományos Akadémia. Közgazdaságtudományi Intézet. Budapest.
- FOGARASI J. [2003]: *A magyar gabonafélék versenyképessége*. Doktori értekezés. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem. Budapest.
- FOGARASI J. [2008]: Hungarian and Romanian Agri-Food Trade in the European Union. *Management*. 3. évf. 1. sz. 3–13. old.
- JÁMBOR A. [2008]: *A magyar gabonafélék versenyképessége a nemzetközi kereskedelemben*. Doktori értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem. Budapest.
- KÖVES P. – PÁRNICZKY G. [1981]: *Általános statisztika I. és II.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- NILSSON, F. O. L. – LINDBERG, E. – SURRY, Y. [2006]: *Are the Mediterranean Countries Competitive in Fresh Fruit and Vegetable Exports?* 98th European Association of Agricultural Economists (EAAE) Seminar „Marketing Dynamics within the Global Trading System: New Perspectives.” Chania, Görögország. Június 29 – július 2.
<http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/10063/1/sp06ni09.pdf>
- POÓR J. [2009]: A külkereskedelem specializációjában közrejátszó tényezők. *Statisztikai Szemle*. 87. évf. 12. sz. 1175–1193. old.
http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2009/2009_12/2009_12_1175.pdf

Summary

This paper gives a methodological overview on CMS (constant market share) models suitable for the study of agricultural trade competitiveness, presents their extensions and proves their relations, likewise development of the method. It can be laid down as a fact, that these models explain export growth by means of the increase of the reference market, the transformation of product and market structures as well as the change of product- and country-level export shares indicating the competitiveness.

The paper also presents the first and second level decompositions for the export growth of Hungarian meat and meat preparations between 1997 and 2007, and examines the effect of product level changes on the results of this group of products.

Kodaj Katalin,
a Neumann János Digitális
Könyvtár és Multimédia
Központ Nonprofit Kft.
projektvezetője
E-mail:
Kodaj.Katalin@neumann-haz.hu

A regiszter alapú népszámlálás feltételei Magyarországon

A Magyar Szociológiai Társaság Fényes Elek Műhely (FEM) szakosztálya, valamint a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai és Társadalompolitikai Intézete 2010. március 29-én, a Budapesti Corvinus Egyetem Könyvtárának olvasótermében műhelykonferenciát rendezett, ahol több előadás és hozzászólás hangzott el az adminisztratív adatállományok, regiszterek statisztikai, ezen belül népszámlálási célú hasznosításáról. (Lásd *Statisztikai Szemle*, 88. évf. 5. sz. 549–557. old. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2010/2010_05/2010_05_549.pdf) A dolgozat az ott elhangzott előadások egyikének kissé átdolgozott változata.

A népszámlálás állami regiszterekben meglevő, adminisztráción alapuló, naprakész adatok alapján történő végrehajtása számtalan előnnyel járhat. Azonban ennek feltételei Magyarországon még közel sem adóttak, és e feltételek egy év alatt, tehát a 2011-es censusra nem is valósítható meg.

1. A regiszter alapú census feltételei

A nemzetközi tapasztalatok szerint a regiszter alapú népszámlálás mintegy tizedébe kerül a hagyományos módszerrel végzett népszámlálás költségeihez képest. További előny, hogy alkalmazásával megvalósítható a valódi pillanatfelvétel; az adatok kinyerése összekapcsolás és elemzés céljából egy adott pillanatban, ami bármikor megismételhető. Mivel az adminisztratív adatbázisokban nyilvántartott adatok, kötelező adatszolgáltatásra épülnek, vélhetően valóságosabb adatokat közölnek az aktuális állapotokról, mint a válaszadáson alapuló felmérés, bár erről sem hazai, sem kül-

földi összehasonlító elemzések nem állnak rendelkezésre. A felsorolt érveken túl lényeges következmény, hogy elősegíti az adminisztratív adatbázisok hatékony együttműködési rendszerének kiépítését, a felesleges párhuzamosságok megszüntetését, az átlátható, tiszta és nyomon követhető adatkezelés megvalósítását.

Az érvek és ellenérvek figyelembevétele mellett tartsuk szem előtt azt is, hogy mindez nem csupán a 2011-es, hanem a tíz év múlva esedékes népszámlálás előkészítése szempontjából is érvényes.

1.1. A jogi környezet megteremtése

A nemzetközi példák azt támasztják alá, hogy a nyilvántartásokra épülő census bevezetése előtt, közvetlenül az előző népszámlálást követően, a próbanépszámlálási tapasztalatok összegzése után, két nagy területen megkezdődik a törvényi előkészítő munka, melynek célja egyrészt megteremteni, létrehozni egy olyan törvényi környezetet, amely a teljes népesség körére lehetővé teszi az adminisztratív adatbázisok összekapcsolását anonim módon, népszámlálás céljából; másrészt meghatározni a regiszterek adattartalmainak szükség szerinti átalakításait, és így lehetővé téve a felhasználásukat. Fontos továbbá azoknak a szabványoknak és ajánlásoknak a kidolgozása, amelyek egységesítik az azonos szakterületen használatos fogalmakat, valamint azok rendszerét.

A 2007. évi CI. törvény – mely a döntéselőkészítéshez szükséges adatok hozzáférhetőségének biztosításáról szól – nem alkalmazható a teljes népesség mérésére, valamint az egyének adatainak kistérségnél kisebb földrajzi egységenkénti összekapcsolására. Alkalmas viszont arra, hogy próbanépszámlálás készüljön, amely megteremtené a lehetőségét a két módszer alapos összehasonlításának.

A magyarországi regiszterek adattartalma célhoz kötött, de népszámlálási célú felhasználásuk nem szempont. Az egyik legnagyobb probléma, hogy ahány regiszter, annyi eltérő típusú azonosítószámot tartalmaz. Természetesen nem lehetetlen az azonosítók közötti fordítósztár elkészítése, ám minél több azonosítótípusra készül a szótár, annál inkább hibás lesz a megfeleltetés. Megoldás lehet, ha egyes azonosítók, vagy közbülső „szótáregységek” több regiszterben szerepelnének konzisztens módon, így az összekapcsolások kevés hibával végrehajthatóvá válnának.

1.2. Mely időpont alkalmas a pillanatfelvétel készítésére?

Az optimális időpont megállapítása fontos. Végig kell gondolni a lakosság térbeli mozgásának jellemzőit és időpontjait, valamint a népszámlálási szempontból lényeges adatbázisokba történő kötelező adatszolgáltatási időszakokat és ezen adatok fel dolgozásának várható időpontját. Ilyen szempontok például a közoktatási és felsőoktatási intézményi felvételi időszaka, a kötelező gépjármű-felelősségbiztosítások

átjelentési időszaka, az ingatlanforgalmazás csúcsideőszaka, éves, jövedelemhez és/vagy vagyonhoz kötött bevallások időpontjai.

Az osztrák gyakorlat a migrációs mozgásból fakadó különbségeket úgy küszöbölte ki, hogy aki az első költözéstől számított 180 napon belül visszatért az eredeti lakcímére, azt a személyt az eredeti településen vizsgálta. Hasonló gyakorlat bevezetése nálunk is szükséges lehet, például a pillanatfelvétel napjától visszamenőleg egy év bejelentési időszakait vizsgálva.

1.3. A nyilvántartások kiválasztása és összevetése

A nemzetközi gyakorlat azt mutatja, hogy el kell különíteni az alapnyilvántartásokat és az összehasonlító regisztereket. Az alapnyilvántartások azok, amelyekből az alapadatok nyerhetők, az összehasonlító regiszterek pedig azok, amelyekkel az alapnyilvántartások adatai az esetleges redundancia kimutatására és tisztázására egybevetethetők, továbbá az alapadatok mellett kiegészítő adatokkal szolgálnak. A nyilvántartások azonosító adatainak összevetése, az átjárhatóság biztosítása az egyik legfontosabb feladat, amelynek alapján később kijelölhetők a második típusú törvényalkotási program lépései. Ennek eredményeképpen a következőkben felsorolt jegyzékek jöhetnek létre. Fontos szempont, hogy a jegyzék bármely pillanatban, a pillanatfelvétel naprakész adatait tartalmazva, a lehető legegyszerűbben előállítható legyen.

A magyarországi nyilvántartások esetében mindenképp a következő regiszterek adatainak összevetését kell elvégezni.

a) Lakások.

– A Földhivatalban lakóingatlanként nyilvántartott ingatlanok adatainak és a VÁTI közműadatainak összevetése a helyrajzi számok alapján, a magyarországi lakóingatlan-állomány feltérképezésére. Mivel a két nyilvántartás forrása nem azonos, a nyilvántartott ingatlanok eltérő adatai összevethetők és egységesíthetők.

– A földhivatali lakóingatlanok é a lakcímnnyilvántartás összevetése postai címadatok alapján, a postai címek ellenőrzésére, esetleg egységesítésére. Ez esetben azonban még nem vizsgálható a lakottság kérdése, mindössze a nyilvántartott címek egyeztetése végezhető el.

Optimális esetben az eredmény a lakóingatlanként használt teljes magyarországi állomány jegyzéke, kétféle azonosítóval (helyrajzi szám, cím) ellátva.

b) *Lakottság.* A lakásállomány feltérképezése után a lakások lakottságával kapcsolatos redundanciát kell felmérni és lehetőség szerinti szintig (a rendelkezésre álló adatok alapján) tisztítani.

– A lakóingatlan-állomány címadatait össze kell vetni a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatalának (KEK KH) lakcím-nyilvántartási adatbázisával, így elkészülhet a lakott ingatlanok hivatalos állománya.

– A kitisztázott lakóingatlan-állományi elemek mindegyikénél meg kell nézni a földhivatali nyilvántartásban szereplő tulajdonjogi státusokhoz tartozó személyeket, vagy intézményeket, vállalkozásokat, s kigyűjteni a bejelentett címeket és a levelezési címeket.

– Szintén a lakóingatlan-állományi jegyzékkel össze kell vetni az Országos Egészségbiztosítási Pénztárnál (OEP), az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatalnál (APEH), az Országos Nyugdíjbiztosító Főigazgatóságnál (ONYF), a Magyar Államkincstárnál és a Foglalkoztatási és Szociális Hivatalnál (FSZH) nyilvántartott levelezésicím-elemeket, a levelezési címet megadó személy adatainak és az általa megadott állandó lakcím-adatoknak a megadásával. Ennek célja, hogy kiderüljön az eltérés a postai címen bejelentett és a ténylegesen (valószínűleg) használó személyek között.

Jó esetben olyan jegyzék jön létre, amely a magyarországi lakóingatlanokat valamilyen módon használók (lakcím vagy levelezési cím) jegyzékét tartalmazza, a személyek természetes és mesterséges azonosítóinak jegyzékével. Az adatok szerint nem lakott lakóingatlanok esetében pedig kiderül, ki a tulajdonos, amely megkönnyíti a lakottság tisztázása jogi feltételeinek megteremtését. Abban az esetben tehát, ha egy lakóingatlanba bejelentett személy más adatbázisokban előforduló levelezési címe megegyezik a bejelentett lakcímmel, feltételezhető, hogy a személy valóban ott is lakik életvitelszerűen. Általában, ha egy személy bejelentett lakcíme eltér a levelezési címétől, életvitelszerűen a levelezési címbe megadott ingatlanban tartózkodik. Ha egy lakóingatlanban semmilyen személy nincs bejelentve, és egyetlen adatbázisban sem szerepel az ingatlan, mint levelezési cím, az ingatlan tulajdonosán keresztül kideríthető lenne az ingatlan lakottsága, amennyiben a tulajdonos a bejelentést megteszi. A jogszabályok értelmében mind a tulajdonosnak, mind az ingatlanban ténylegesen lakó személyeknek bejelentési kötelezettsége van, tehát adatbázis relevancia szempontjából a semmilyen módon nem megjelölt ingatlant nem lakottnak kell tekinteni.

c) *Személyi nyilvántartások.*

– Egybevetésük viszonylag egyszerű feladat, hiszen a KEK KH személyiadat-nyilvántartása egybevág a másik személyi alapnyilvántartással.

tartással, az OEP regiszterével. Ebben az esetben az összehasonlítás célja az, hogy a személyek nyilvántartásába azok adatai is bekerüljenek, akik nem rendelkeznek magyarországi egészségügyi biztosítással, tehát nincs táj-számuk, valamint azon személyek adatai is összehasonlításra kerüljenek, akiknek adataiban a szinkronizálás óta nem történt változás.

Ez a jegyzék tartalmazná a Magyarországon valamilyen státussal (állampolgárság, tartózkodási engedély stb.) rendelkező összes személy adatait, beleértve a személyek természetes, és két fontos mesterséges azonosítóját: a személyi azonosítót és a táj-számot. Mivel az egyik adatgazda ez esetben a KEK KH, a teljes lista megléte a feltétele az azonosításra alkalmas „szótár” létrehozásának.

d) Családi állapot.

– A vonatkozó adatokat a KEK KH személyiadat-nyilvántartásának kell tartalmaznia.

– Mivel feltételezhetően a személyiadat-nyilvántartás szinkronizálva lesz a 2011. január 1-jétől üzemelő Elektronikus Anyakönyvi Rendszerrel (EAR), a naprakészség és teljesség az indulás pillanatától biztosított lesz.

– Az anyakönyvezés rendszere jelenleg is adatbázisokra épül, sok esetben a retrospektív feldolgozás is folyamatban van.

– Fel kell mérni adott időben az EAR feltöltöttségét.

– Kiegészítő adatbázisként a Földhivatal adatbázisában az özvegyi hasznélvezeti jogok összevetése tűnik ésszerűnek az özvegyiség tényének megállapítására.

– További referenciaadatot a Magyar Államkincstár családtámogatási adatbázisai nyújthatnak.

A jegyzék tartalmazza majd a teljes személyi nyilvántartásban szereplők naprakész családi állapotát. Ezúttal is fontos, hogy az adatbázisokban nyilvántartott adatokat fogadjuk el valósnak, noha a megváltozott társadalmi szokások alapján a kérdőíves felvételek ettől eltérő eredményeket mutathatnak.

e) A háztartások nyilvántartása.

– Elkészítéséhez szükséges az előzőkben felsorolt négy jegyzék megléte.

– Először meg kell állapítani az egyes lakások lakottsági listájához kapcsolódó személyek státusát abból a szempontból, hogy bejelentett lakosok, vagy levelezési címként megadták-e valamelyik adatbázisban a kérdéses címet.

– A családi állapot jegyzékéből az egy címre jutók egymás közötti családi viszonyai jelölhetővé válnak. Ha a valamilyen családi kapcsolatban élő személy (például férj) bármely címadata eltér a lakottsági jegyzéktől, a személyhez tartozó címadat oka vizsgálható más adatbázisok bevonása által (például a másik lakóingatlanba bejelentett személyek adatai).

– Az egy címre jutó személyek adatait össze kell vetni a Magyar Államkincstár családipótlék-folyósítási állományával, amely alapján megállapítható a háztartásban nevelt, családi pótlékra jogosult gyermekek száma. Kiegészítő referenciaadatként felhasználhatók a családtámogatási igénylésekben megadott házastársi viszonyra vagy egyedülállóságra vonatkozó adatok.

– Az adatok összevethetők az egy háztartásban élők számától függő támogatási adatbázisokkal, például a gázár-támogatási nyilvántartással, amelyből kiderülhet, hány fő bejelentésével vettek igénybe támogatást. Az egy főre jutó jövedelemhez kötött támogatások általában növelik a bejelentési hajlandóságot.

– További személyek esetében az anyja nevének összehasonlítása lehet a rokoni kapcsolatok felderítésének alapja.

Optimális esetben elkészíthető az egy háztartásban élők háztartási regisztere. Mivel az adminisztratív adatbázisoknak nem célja az egy háztartásban élők nyilvántartása, nagy valószínűséggel, az ilyen viszonyok megállapítása lesz a legnehezebb.

f) Az oktatásban részt vevők regisztere.

– A közoktatási törvényben foglaltak alapján az 5. életévüket betöltött gyermekek 18 éves korukig tankötelesek. A személyi nyilvántartás összes alanyának adatát össze kell vetni a Közoktatási Információs Rendszerrel (KIR).

– Ebből kitűnik, hogy az óvodai nevelésben részt vevőkön kívül kik azok, akik a tankötelesség vége előtt kikerültek a közoktatás rendszeréből. Ezekhez a személyekhez valószínűleg vagy semmilyen, vagy valamilyen foglalkoztatási adat kerül (vagy nem kerül) majd.

– Azon gyermekek esete, akik a 8. életévüket betöltötték, és nem szerepelnek a KIR-ben, szintén vizsgálandó.

- A közoktatásban részt vevő alanyok esetében megállapítható, milyen típusú közoktatási intézményben tartják őket nyilván.
- A teljes személyi nyilvántartást a továbbiakban össze kell vetni a Felsőoktatási Információs Rendszerrel (FIR), valamint az Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet (NSZFI) Országos Képzési Jegyzék (OKJ) képzéseiben részt vevők nyilvántartásának adatbázisával, amelyből kiderül, ki milyen szakképzésben vagy felsőoktatásban vesz részt.
- A FIR-ből és az OKJ-s képzési adatbázisból megtudható, hogy az illető milyen szakképesítés, diploma megszerzését célozza, valamint az is, hogy hány képzésben vesz részt egyszerre.
- Az adatok összevethetők még az FSZH képzési adatbázisával, ahol az álláskeresőknél az álláskereső időszakában elvégzett képzéseit tartják nyilván.

Optimális esetben a regiszter tartalmazza a személyi nyilvántartások összes tagjának aktuális képzési adatait, bármilyen típusú képzésben is vesz részt.

g) Foglalkoztatottsági regiszter.

- Először az OEP és az ONYF adatbázisaiban nyilvántartott személyek állományait kell összekapcsolni taj-számok alapján, amelyből kiderül, ki milyen jogviszony alapján biztosított, vagy jogosult, ki foglalkoztatott, ki nyugdíjas stb.
- A biztosított az, aki valamilyen munkát vagy jövedelemszerző tevékenységet végez és ennek alapján járulékfizetésre kötelezett. Ezt a tényt az OEP adatbázisa rögzíti.
- Jogosult minden más, belföldi jogállású személy, aki bejelentett lakcímmel, vagy tartózkodási hellyel rendelkezik. A jogcím szerepel a személyek adatai között.
- A foglalkoztatottakra vonatkozólag az ONYF nyilvántartja a foglalkoztató TEÁOR-számát, valamint a foglalkoztatott FEOR-számát.

Optimális esetben a regiszter tartalmazza a Magyarországon foglalkoztatottak adatait, a foglalkoztatási ágazatokkal, valamint a foglalkoztatási szakterülettel együtt.

- A foglalkozások, iskolai végzettségek megállapítása, nyilvántartása a korábbi években erősen hiányos volt. A törvényalkotási szakaszban ennek megoldása mindenképpen szükséges, például úgy, hogy az FSZH által vezetett bértarifa-adatbázist teljes körűvé teszik, minden foglalkoztatott adatait bejelentik, utána csak a változásokat aktualizálják; vagy az

APEH által nyilvántartott, foglalkoztatottakra vonatkozó változás bejelentő lapján a foglalkoztató ezeket az adatokat is feltünteti.

– Másik olyan regiszter, ahonnan végzettségre vonatkozó adatok nyerhetők, az FSZH álláskeresői nyilvántartásai.

– A nem foglalkoztatottak esetében, amennyiben a foglalkoztatásnak más kizáró oka nem derül ki, a munkanélküliségre vonatkozó adatokat az FSZH nyilvántartásából lehet kapcsolni.

– Eredményes lenne a KEK KH által kezelt büntetés-végrehajtási adatbázist is kapcsolni, így kiszűrhetők a munkaerőpiacon ily módon akadályoztatottak is.

2. A nyilvántartások kapcsolása

A felsorolt hét (a–g) „pillanatfelvétel” összekapcsolásával olyan állomány hozható létre, amely nagymértékben lefedi a népszámlálás kérdőívének kérdéseit. A pillanatfelvételek a megnevezett adatgazdák közötti kapcsolók alkalmazásával bármikor előállíthatóvá válnának, s közös kapcsolók által a hét állomány konkaténálható, azaz összefűzhető lenne.

Íly módon minden ingatlan, és minden személy rendelkezne olyan azonosító adattal, amelyet minden vonatkozó regiszter nyilvántart. A jelenlegi adatvédelmi szabályok azonban ezt ma Magyarországon nem teszik lehetővé. Létre kell tehát hozni egy olyan azonosítási rendszert – akár kizárólag csak a népszámlálás céljára – amely azt követően megsemmisítendő és kellően biztonságos, kiküszöböli a megfeleltetéssel járó problémákat.

2.1. Ingatlanok címei

Jelenleg a címek azonosítása vagy a helyrajzi szám, vagy a postai cím alapján lehetséges. A címek bejelentése a nyilvántartókba az állampolgár kötelessége, ami feltételezi egyazon lakcím különbözőféleképpen történő regisztrálását. Ez nagyban megnehezíti az adatbázisokban található címek azonosítását, ezért az adatbázisok címnyilvántartásainak összevetése és kitisztázása időigényes. Az összekapcsolás csak karaktorsorok alapján lehetséges; az eltérő regisztrációs mód (például egyes címelemek tárolása), a bejelentő személy által eltérően megadott cím, valamint az adatrögzítő által vétett hibák mind redundanciát növelő tényezők. Nyelvészeti-informatikai módszerekkel az összekapcsolásból származó zaj csökkenthető, de mindenképpen jelentős marad.

A lehetséges megoldás az lenne, hogy a jelenleg legmegbízhatóbb földhivatali nyilvántartásban szereplő valamennyi ingatlan külön azonosítót kap, akár a tulajdoni

lap azonosítószámát, vagy egy abból képzett visszafejthetetlen kódot. A kódlistához, valamint az ahhoz tartozó pontos postacímhez a KEK KH lakcímnnyilvántartója hozzáférne, így minden egyes lakcímbjelentésnél ellenőrizhető lehet, hogy az ingatlan pontos adatait adta-e meg a bejelentő személy. A KEK KH szinkronizációs feladata révén a vele szinkronizáló adatbázisok ugyancsak a helyes címadatokat tárolnák.

A kijelölt nagy adatgazdák, mint például az OEP, a Magyar Államkincstár, az ONYF, az APEH, az EAK szintén használhatná a kódlistát, megoldva ezzel a levelezési címek helyességének kérdését is. Biztonsági elem lehet, ha a teljes címlista lekérése egyetlen adatgazda számára sem engedélyezett, illetve, hogy a Földhivatalnál nyilvántartott egyéb ingatlanadatok elérése tiltott. Előnye, hogy egységessé válna a lakcímkezelés; egyszerű lenne az összekapcsolás; az állampolgárnak nem kellene minden nyilvántartási helyen bejelentenie a lakcímváltozását.

2.2. Személyek adatai

Az említett regiszterek esetében jelenleg, a következő azonosítókat tartják nyilván az egyes adatgazdák. A természetes azonosítók közül az összes nyilvántartásban szerepel a születési név, születési hely és idő, anyja neve, lakcímadatok, amelyek összességében már alkalmasak arra, hogy szükség szerint a természetes azonosítókból egyedi kódot állítsunk elő.

A mesterséges azonosítások áttekintése

Adatgazda	Mesterséges azonosító
APEH	adóazonosító jel, adószám, szinkronkód
FIR	társadalombiztosítási azonosító jel, oktatási azonosító
Földhivatal	adóazonosító jel
FSZH	társadalombiztosítási azonosító jel, szinkronkód
KEK KH személyi nyilvántartások	okmányszám, személyi azonosító, szinkronkód
KIR	társadalombiztosítási azonosító jel, oktatási azonosító
Magyar Államkincstár	társadalombiztosítási azonosító jel
NSZFI OKJ	adóazonosító jel, oktatási azonosító
OEP	társadalombiztosítási azonosító jel, szinkronkód
ONYF	társadalombiztosítási azonosító jel, folyósítási törzsszám, adószám 11 számjegyen

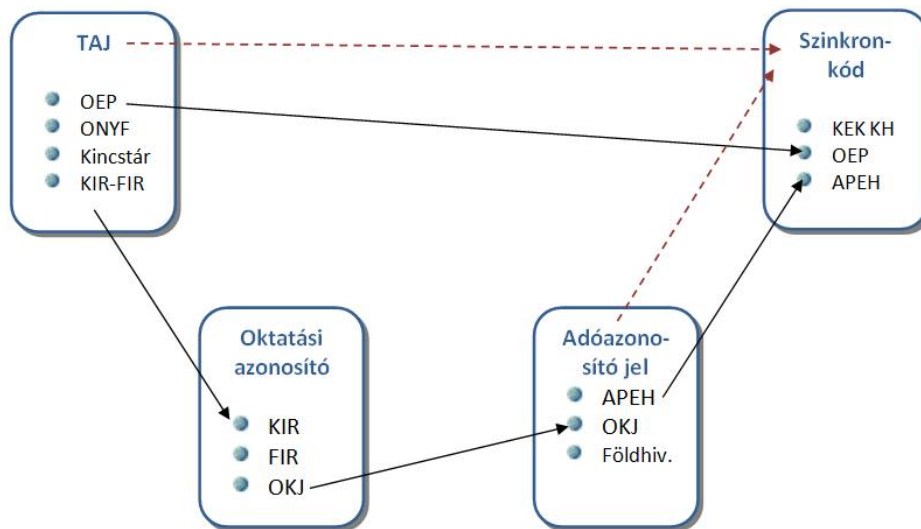
A felsorolt azonosítókból az alábbi összekapcsolásokra van lehetőség:

– a taj-számból képzett kapcsolati kódokkal minden nehézség nélkül összekapcsolható az OEP, a ONYF, a Kincstár, a FSZH, a KIR és a FIR adatbázisa. Mivel ez utóbbi, a taj-számot csupán nyilvántarthatja, de nem kezelheti, csak jogszabály módosítás után kapcsolható.

Az OEP adataihoz szinkronkód segítségével lehet kapcsolni az APEH adatbázisát. Adóazonosító jelet tart még nyilván a Földhivatal, valamint az NSZFI.

A KIR és a FIR adatbázisa nyilvántart oktatási azonosítókat, ami alapján kapcsolhatók egymással, és az NSZFI-vel

Adatbázisok kapcsolhatósága

Megjegyzés. A folyamatos nyilak mutatják a mesterséges azonosítókat, amelyeket az állampolgárok kapnak, a szaggatott nyilak pedig a szinkronkódokat, amelyeket az intézmények egymás között az adataik szinkronizálására használnak.

Tulajdonképpen minden azonosítósorszám-tömb kapcsolható a másikkal, mégis, mivel a teljes magyar népességnek nincs adóazonosító jele, vagy például oktatási azonosítója, az összekapcsolás nem minden esetben eredményes.

Egyik lehetséges megoldás, hogy valamennyi kijelölt, illetve a népszámlálás során adatszolgáltatási kötelezettséggel bíró nagy adatgazda adatbázisaiban két mester-

séges azonosítót tárol: az eddigi gyakorlatának megfelelő mesterséges azonosítót, valamint egy olyat, amely a legrelevánsabb adatbázishoz való kapcsolatot biztosítani tudja. Például, az ONYF adóazonosító jeleket is tárolhatna, a foglalkoztatási adatok szinkronizálásának egyszerűsítésére.

A másik lehetséges megoldás a szótár készítése, ahol az eltérő azonosítók megfeleltetése történne meg, s csak a kapcsolat kialakításához szükséges kód párok lennének éppen használhatók, táj-adóazonosító megfeleltetési kódállomány állna rendelkezésre. Természetesen ekkor nem szükséges az eredeti mesterséges azonosítók használata, az abból képzett egyszeri kód párok is használhatók. Ebben az eljárásban azonban minden egyes adatösszekapcsolás előtt el kell készíteni a teljes kódszótárt azokból a mesterséges azonosítókból, amelyek felhasználása várható.

A legjobb azonban az lenne, ha minden személy rendelkezne egy saját mesterséges azonosítóval, amelyet a kijelölt adatbázisokban csak tárolnak, csupán a kapcsolásra lehetne felhasználni, semmilyen okmányon nem jelenne meg. Előnyei, hogy biztosítja az adatvédelmi elvárásokat, és egyszerűsíti az adatbázisok összekapcsolását.

*

Amint látható, Magyarország még nem készült fel a regiszterek népszámlálási célú felhasználására. Egyrészt hiányzik az adminisztratív adatbázisokra épülő népszámlálás jogi háttere, másrészt a regiszterek adattartalmának egységes kezelése, valamint a szakterületek terminológiájának egységes használata is csak bizonyos nagyobb történelmi tapasztalattal rendelkező adatbázisokra jellemző, mint például az APEH, vagy az OEP adatbázisa. Gyakori, hogy az ágazati jogszabályok, rendeletek újabb és újabb gyűjtendő adatkört jelölnek ki, megkettőzve így az akár eltérő szerkezetben tárolt adatok körét, ahelyett, hogy az átjárhatóságot biztosítanák.

Látható, hogy az érvényes jogszabályok az adatgyűjtésen túl a felhasználás egyéb lehetőségét nem veszik figyelembe sem a népszámlálás, sem a döntés-előkészítéshez szükséges adatok hozzáférhetőségének biztosítására, holott ez utóbbi a 2007. évi CI. törvény alapján már adott.

Már az összekapcsolás elvi elgondolásánál is szembevetendő az, hogy az egyes regiszterek bizonyos tekintetben rendkívül hiányosak, míg más tekintetben külön felvétellel begyűjtött adatokat tartalmaznak, ami nem biztosítja az adatok konzisztenciáját. Ebből látható, hogy az egyes területeken folyó adatgyűjtés nem átgondolt. Vannak olyan fehér foltok, ahol a hiányok pótlása nemcsak a népszámlálás, hanem a nemzetgazdaság szempontjából is fontosak, ilyen például a migrációról szóló adatok hiánya, vagy a végzettségről, foglalkozásról tudakozódó esetleges adatgyűjtés, életpálya-követés.

Mindezen tények zárógondolataként megállapítható, hogy jelen állapotban a következő census nem készíthető el a regiszterek összekapcsolására építve. A 2011-es népszámlálás kérdőíves felvételéhez tartalmában részben teljesen idomuló, részben közelítő adatokat tartalmazó, reprezentatív, összehasonlító állomány a fenti adatbázisokból azonban szép eredménnyel megoldható; azzal a megjegyzéssel, hogy nem hagyományosan a háztartások számbavételét alapul véve, hanem a teljes népességet regisztráló adatbázisokból kiindulva.

Százötven éve alakult az MTA Statisztikai Bizottsága*

A Magyar Tudományos Akadémia (MTA) IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya 2010. május 20-án – az MTA 180. közgyűlésének részeként – az MTA Nagytermében ünnepi ülést tartott az MTA Statisztikai Bizottság alapításának 150. évfordulója tiszteletére. A tudományos ülés első részének levezető elnöke *Besenyei Lajos*, a közgazdaságtudomány kandidátusa, egyetemi tanár, a Statisztikai Bizottság elnöke; a második rész elnöke *Katona Tamás*, a közgazdaságtudomány kandidátusa, egyetemi tanár, a Statisztikai Bizottság alelnöke volt; nyitóbeszédet *Török Ádám*, az MTA rendes tagja, az MTA IX. Osztályának elnöke mondott.

Az osztályelnök köszöntötte a Statisztikai Bizottságot, amelynek jogelődje legrégebben alakult meg az Osztály húsz tudományos bizottsága közül.¹

Nyitrai Ferencné, a közgazdaságtudomány doktora, a KSH ny. elnöke „A Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottságának (eddig) 150 éve” című előadásában túlmutatott az évfordulós megemlékezésen, a közel-múlt statisztikai tudományos munkáit is ismer-

* Az eseményt a *Statisztikai Szemle* 2010. májusi számában megjelent köszöntője (88. évf. 5. sz. 465–567. old.), továbbá a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár ünnepi kiadványa (*Nemes E.* (szerk.) [2010]: *150 éve alakult az MTA Statisztikai Bizottsága*. KSH Könyvtár. Budapest.) méltatta. A KSH Könyvtár – gazdag gyűjteményéből – az emlékülés napján történelmi értékű kiadványokat állított ki az MTA épületében.

¹ Az osztályelnök utalt a IX. Osztály Szociológiai Bizottsága ezt megelőző tudományos ülésére, amelyen *Ferge Zsuzsával* együtt vettek részt.

tette.² A tudósítás hitelességét növeli az a tény, hogy az előadó részvevője, fontos időszakban irányítója volt a Statisztikai Bizottság tevékenységeinek. Megemlítette a kezdetek időrendi áttekintésében az alapítás (1860. május 7.) fontosabb eseményeit, személyeit. A Statisztikai Bizottság egyik meghatározó feladata a korabeli Magyar Országgyűlés és a Kormány közgazdasági munkájának elemzése volt a XIX. század végén, a munkásság eredményei szakfolyóiratokban jelentek meg, Az előadás visszatekintett a meghirdetett korai (1896-tól díjazott) pályázatokra, a Statisztikai Bizottság egykori neves irányítóira, tudományos közleményeikre. Ez a tudományos tevékenység is visszaszorult az MTA pénzügyi nehézségeiből eredően, az I. világháborút követően csökkeneni kellett kiadványaik számát, terjedelmét. A II. világháború után a jogelőd (Nemzetgazdasági Bizottság) nem alakult újjá.

A Statisztikai Bizottság 1967-től folytathatta több évtizedig megszakadt tudományos tevékenységét, és a hiteles tanú előadásában ennek fontosabb témaköreit foglalta össze. A négy évtizeddel ezelőtt újraindult bizottsági munka összekapcsolódott a hivatalos statisztika módszertani tevékenységével, főként értékelések, tudományos érvekkel kifejtett bírálatok formájában. A kialakult munkarend szerint

² Az előadás szerkesztett változata megjelent a *Statisztikai Szemlében* (*Nyitrai F.-né dr.* [2010]: A Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottságának százötven éve. *Statisztikai Szemle*. 88. évf. 6. sz. 585–602. old. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2010/2010_06/2010_06_585.pdf)

a bizottság felkért tagja vagy az adott téma (külső) szakértője tartott előadást a megjelent tanulmányokról, illetve az előkészületben levő statisztikai programokról.

Az előadó ismertette az 1976-ban összeállított „Elemzés a statisztikai tudomány helyzetéről” dokumentum alapján elfogadott hároméves program téziseit. Kiemelte a – világviszonylatban addig kevésbé elterjedt – matematikai-statisztikai módszerek hetvenes évektől kezdődött hazai alkalmazását. Kitért a statisztikai osztályozások, nomenklatúrák szerkesztésének tudományos vizsgálatával kapcsolatos feladatokra is. Például már ekkor igény volt olyan metanyelvre, amely érthető mind a statisztika, mind más szaktudomány (számítástechnika) ismeretében. A 80-as években a Statisztikai Bizottság munkájában – a prioritásképzés igényével – ismét előtérbe került a nomenklatúrák növekvő választéka.

A kezdetektől kiemelt kérdéskörként kezelte a Bizottság a nemzetközi összehasonlítások módszereit, tudományos eredményeit. A 70-es évek vitáiban sok kérdést vetett fel például a rendszerek konzisztenciája, az osztályozási rendszerek sokféle ellentmondása, azok kezelési módja. A térbeli, időbeli nemzetközi összehasonlítások napjainkban is lényegesek, széles körben alkalmazottak.

Az MTA Statisztikai Bizottsága mindig nyitott volt a más bizottságokkal folytatható együttműködésre, példaként itt a demográfia vagy a munkatudomány említhető. A nyolcvanas években a matematikai-statisztikai módszerek alkalmazási területei közül előtérbe került a társadalomstatisztika, ahol az akkor még külföldön is új eljárások eredményeit ismertették. Ilyen például a faktor- és klaszteranalízis kombinált módszere. A tudományos ülésszakok a nyolcvanas években tekintették át a környezeti statisztika fogalmát, a lehetséges elemzési, statisztikai vizsgálati módszerek választékát.

A bizottsági munka 20-30 évvel ezelőtti eredményei közül kiemelkedő az indexszámítás

tudományos vizsgálata. Az egymással vitázó szakemberek a *Statisztikai Szemlében* is kifejtették ezzel kapcsolatos nézeteiket. A nemzeti vagyon értékelése is említést érdemel ebből az időszakból, a jelenben is aktuális mondanivalóval. Az előadó bemutatta a nyolcvanas évek második felének ezirányú tudományos eredményeit. A Statisztikai Bizottság munkatervét úgy minősítette, hogy lehetőséget kínált a javasolt tudományos témakörök közötti választásra. (A Bizottság véleményezte például a magyar, angol és orosz nyelvű statisztikai szótárt. Ezt a kiadványt a KSH Könyvtára szerkesztette, az ötvenes évek többnyelvű szótárait alapozva.)

Az előadásban helyet kaptak a reprezentatív lakossági felvételek megbízhatóságát értékelő tanulmány fontosabb megállapításai, valamint gyakorlati hasznosításuk az ELÁR-minta keretében, az 1986-os bizottsági vita alapján. A gyakorlathoz közeli a láthatatlan jövedelmek kérdésköre, melynek hatásait már 15 évvel korábban is élénk érdeklődés kísérte, akárcsak napjainkban. A Bizottság ebben az időszakban a mikroszimulációs módszereket is vizsgálta, például a feltételezett hatások vizsgálatára való alkalmasságukat értékelve.

Az előadás záró része rövid utalásokkal mutatta be az utóbbi bő két évtized bizottsági tevékenységét. A közelmúltban végzett munkákat az előadó *Statisztikai Szemlében* közölt 2010. júniusi tanulmánya ismerteti.

Ferge Zsuzsa, az MTA rendes tagja, professor emerita „Az „Adatok és adalékok” kötet 50 év távlatából” című előadása az 1957-ben kiadott, titkosságot feloldó adatgyűjtemények tudományos vizsgálatáról szól.³ Az akadémikus közel 20 éven át dolgozott a Központi

³ A referátum összefoglalóját a Magyar Tudományos Akadémia honlapja közli: „Adatok és adalékok az ötvenes évekből” címmel, elérhető: http://mta.hu/index.php?id=634&no_cache=1&backPid=390&tt_news=128265&cHash=fcd731454b. A teljes tanulmány társszerzője *Havasi Éva*.

Statisztikai Hivatalban, a személyes pályafutásra emlékezés színesítette az elhangzott megállapításokat. Az 1950 és 1955 közötti korszak a „néma statisztikai” nyilvánosság időszakának minősíthető. A KSH akkoriban szinte csak a születés- és lakosságszám (nem „érzékeny”) népmozgalmi adatait adhatta ki a sajtónak, az érdeklődőknek. Voltak ugyan gondosan elkészített adatsorok és azok alapján tett felelős megállapítások is, de azokba csak a legszűkebb pártvezetés tekinthetett. A hivatalos statisztika folytathatott ugyan kutatást, adatgyűjtést, ám az azokból készült kiadványok minősítése szigorúan titkos volt. A statisztikai eredmények megjelentetését csak igen csekély példányszámban engedélyezte az akkori hatalom.

Emiatt a tényeket értékelő statisztika szinte senkihez sem juthatott el az ötvenes évek elején. Az 1950 és 1953 közötti beruházási tervekről készült kiadvány például „kutatói anyag” minősítést kapott, és mindössze 50 példányban készült el. Kényes kérdést vizsgáltak az 1949 és 1952 közötti életszínvonalstatisztikák, ezeket összesen 15 példányban nyomtathatták, számozott példányokkal. Az életszínvonal zuhanásáról szóló adatokat abban az időben titkosan kezelték.

1956 őszétől a Statisztikai Évkönyv újra évente jelenhetett meg, és ekkor fogalmazódott meg az a hivatalvezetői szándék, hogy nyilvánosságra hozzák a korábbi évek titkos jelentéseinek lényegi elemeit. Az „Adatok és adalékok” című kötet összeállítása egy évig tartott. A munkában, amiben oroszlanrészt vállaltak a Központi Statisztikai Hivatal vezetői, mintegy 100 kiadvány adatait használták fel.

Az előadás szemléltető példái között szerepelt az 1953-ban megjelent, de titkosított „Felesleges termékek gyártása” című munka, valamint „Az anya- és csecsemővédelem főbb hiányosságairól” készült statisztika. Az évekkel később nyilvánosságra hozott kötetben ta-

lálkozhattak az olvasók elsőként a gazdaságban „megfigyelt bajok” jelenségeivel, összefüggéseivel. A létező statisztikákból és azok elemzéseiből kiderült például, hogy „az iparban gyártott termékek egy része nem alkalmas sem az adott fogyasztási, sem a termelési szükségletek kielégítésére”.

Az elemzők az ötvenes évek elején rámutattak arra is, miszerint mind a termelésben, mind a beruházásokban az egyik legfontosabb kritérium az volt, hogy minél több pénzt költsenek el, hiszen az mérte a teljesítményt. A prémiumokat is ez alapján osztották akkoriban, a mechanizmust pedig a pénzügyi és a hitelrendszer, valamint a joggyakorlat sem akadályozta. A folyamat egyik következménye az lett – ahogyan azt a zártan kezelt statisztikák is mutatták –, hogy a források túl nagy része folyt el új építkezésekre, beruházásokra, és kevés maradt a meglévő létesítmények korszerűsítésére, felújítására. A mérhetetlen pazarlás 1953-ban a fontos nagyberuházások leállításához vezetett. Ekkor állította le a kormány a metróépítést is, ami után többen a földbe dugott vasak országának nevezték Magyarországot.

Az aránytalanságok máshol is érzékelhetőek voltak. Nemcsak a korszerűsítésre nem maradt pénz, de a lakosság fogyasztásának bővítése is elmaradt, mint ahogy lakásépítésre vagy a nem termelőnek tekintett infrastruktúra fejlesztésére sem futotta akkoriban. A szakszerű statisztikai jelentésekből kiderült az is, hogy sok üzemből hiányoztak a szakemberek, nem állt rendelkezésre alapanyag, a gépek álltak, ezért egyes új létesítmények csak elkészültek, de nem működtek.

A KSH adatsorai azt is bemutatták, hogy a rosszabb anyagokból, rosszabb munkával készült termékeknek mi a következménye. A zártan kezelt értékelés megállapítja, hogy „a fogyasztási cikkek minősége 1948-tól folyamatosan romlott”. Kétségtelen az is, hogy az

iparcikkek minőségromlása hasonlóan alakult. Az azonban, hogy a tervgazdaság formális teljesítésre ösztönöz, nincs ellenőrzés, korrekció, csak az 1957-ben megjelent kötetből vált ismertté pontosan.

A tabusítás még 1987-ben is tartott, Akkor jelent meg a Hivatal kiadásában a centenárius kötet, a „Statisztikai adatforrások bibliográfiája 1867–1967”, amelyben egy sem szerepel az „Adatok és adalékokhoz” felhasznált jó száz kiadványból.

Ma értékelve az „Adatok és adalékok” című kötet jelentőségét, a korabeli statisztikusok, mindenekelőtt az akkori elnök, *Péter György* tudományos tisztességére, erkölcsi bátorságára kell felhívni a figyelmet. A gazdaság alapvető hiányosságait bemutató, de titkosított kötetek megállapításai többek között ezért is mintaértékűek a statisztikus szakma számára.

Szilágyi György, a közgazdaságtudomány doktora, egyetemi tanár „Nemzetközi statisztika a Bizottságban” című előadásának elején rámutatott, hogy a Bizottság megalakulásától kezdve nagy hangsúlyt fektetett a nemzetközi együttműködésre. Figyelemmel kísérte a statisztika nemzetközi szervezeteinek tevékenységét és tagjain keresztül jelen volt e szervezetek konferenciáin, munkabizottságaiban, sőt vezetésében is. Így egyfelől „első kézből” származó információhoz jutott, másfelől pedig hozzájárult e szervezetek tevékenységének formálásához is, növelve a nemzetközi statisztika színvonalát és a magyar statisztikatudomány tekintélyét.

Ezeknek a nemzetközi intézményeknek a sorából a Nemzetközi Statisztikai Intézet (International Statistical Institute – ISI) emelkedik ki, melyben a magyar statisztikusok kezdettől fogva jelentős szerepet játszottak. Az Intézet megalakulásától kezdődően vezetett névsorban 74 magyar nevet találunk, ami a szervezet valaha volt és ma is élő tagjainak 1,9 százaléka. Ezzel az aránnyal a magyar statisztika

olyan országokat előz meg, mint Spanyolország, Oroszország, Ausztria stb. A magyar statisztikusok az ISI létrejöttében is jelentős szerepet játszottak. Az Intézet megalakulása előtt ugyanis létezett a „Nemzetközi Statisztikai Kongresszusok” elnevezésű szervezet, amely 23 évig állt fenn, ezalatt kilenc ülést tartott. Itt már olyan neves magyar akadémikus statisztikusok működtek, mint *Keleti Károly*, *Hunfalvy János* és *Kőrösi József*. A Kongresszusok utolsó ülésének Budapest volt a színhelye. Ezután egy „Állandó Bizottság” alakult az új szervezet, az ISI létrehozásának előkészítésére, Keleti Károly elnökletével. Ez a néhány példa is világosan mutatja a XIX. századi magyar statisztika nemzetközi tudományos szerepét és súlyát.

Az MTA Statisztikai Bizottság 1967. évi újjáalakulása egybeesett korunk eddigi legnagyobb szabású nemzetközi statisztikai vállalkozásának, a híres ICP-nek (International Comparison Program) létrejöttével, melyben sok magyar statisztikus játszott szerepet. Az ICP első fázisában (1970) tíz ország vett részt, közöttük Magyarország, ami nagy elismerése a magyar statisztikának és statisztikatudománynak. Az ICP a Nemzeti Számlarendszer végső felhasználási metszetét hasonlítja össze, számos részösszetevő (fogyasztás, tökékezés stb.) országok közötti vásárlóerő-paritásain keresztül, egészen a GDP-ig. Az ICP legutóbbi, 145 ország részvételével rendezett fordulójának tárgyéve 2005, a következő előreláthatólag 2011 lesz.

Az ICP metodikájában fontos szerepet játszik az ún. EKS-módszer, ahol az első két betű *Éltető Ödönnek és Köves Pálnak*, a Bizottság tagjainak nevére utal (a harmadik betű *Bogdan Szulc*, lengyel statisztikust jelöli, aki a két magyar tudóssal egyidőben, de tőlük függetlenül jutott hasonló következtetésre.) Az EKS a multilaterális összehasonlítások különböző konzisztenciakövetelményeinek teljesítését

biztosítja, amely nélkül például a részeredmények és az aggregált eredmények ellentmondhatnak egymásnak.

A Bizottság olyankor (1976) foglalkozott a társadalmi jólét mérésének és nemzetközi összehasonlításának lehetőségeivel és módozataival, amikor a ma oly népszerű „Stiglitz-jelentésnek” (2009)⁴ még a gondolata sem merült fel. A következtetések abban foglalhatók össze, hogy a társadalmi jólét olyan összetett fogalom, amelynek számszerűsítéséhez szinte minden statisztikai ágazat együttműködésére szükség van, és ebben a nemzeti számláké, valamint a társadalomstatisztikáé a főszerep. Két évvel később a Bizottság még szélesebb horizontú vita keretében tárgyalta a nemzetközi statisztika, különösen az összehasonlítások világát. Ez utóbbiak fő típusai a színvonal, a struktúra és a fejlődés összemérése. Mind-egyiknek más a koncepciója, a módszere és mások a belőlük levonható következtetések. Ennek a vitának a gazdagságát mutatja, hogy a nemzetközi összehasonlítások legkülönbözőbb módozatai kaptak benne helyet, például az indikátorok közötti függvénykapcsolatokon alapuló mérések, az értékben és naturális egységben kifejezett változók összekapcsolása stb.

Az ezredforduló körül a nemzetközi statisztikai élet megélnéskült, és annyira a nemzeti statisztikák mindennapjává vált, hogy a Statisztikai Bizottság szükségét látta egy Nemzetközi Albizottság létrehozásának, melynek feladatát a következőképpen határozta meg: „a nemzetközi statisztika elméletében és gyakorlatában megjelenő új témák figyelemmel kísérése, a nemzetközi statisztikai szervezetekben napirendre kerülő kérdések megvitatása a ha-

zai statisztika szempontjából”. Az Albizottság létrehozása nagy energiákat szabadított fel azaz, hogy tudományos fórumot biztosított, főleg fiatal szakembereknek – akár tagjai voltak az albizottságnak, akár nem – szellemi termékeik bemutatására és kompetens körben való megvitatására.

Besenyi Lajos, a közgazdaságtudomány kandidátusa, egyetemi tanár „Múlt és jövő – statisztika és előrelátás” című előadása bevezetőjében hivatkozott a jövő megismerését ajánló bölcseségekre, megállapította, hogy aki a múlt tényeit nem ismeri meg, nem törekszik azok megismerésére, elemzésére és értékelésére, annak a jövő idegen, meglepetésekkel teli események halmaza. A régészet és a történelemtudomány szerepe elismert ilyen téren, de a statisztika is fontos támpontokat adhat a jelenségek, folyamatok eredetének vizsgálatához.

Az is befolyásolja a jövőkép minőségét, hogy az adott korban milyen fejlettségi szintűek a tudományos ismeretek és mennyire követhetők a változások (például a folyamatok térbeli, időbeli leírásaival). Az előadó vizsgálati keretként az időt, az anyagot, a fő emberi eszközt, valamint a felhasználható ismereti hátteret alkalmazta három korszak (ókor, újkor és napjaink) elemzési feladatainak szemléltetésére. Az acél és szén az újkor anyaga, amelyeket az elektronra, a fényre alapozott modern kor, az informatikai eszközökkel támogatott tudományostechnikai háttér követ, ahol a gőzhajtású erőgép múzeumi tárgy. A folyamatokat korábban a dinamikai és evolúciós tételekkel írták le. Az ipari forradalom évtizedei alakították ki a technikai, gazdasági és üzleti játékteret, és az emberek korán felismerték a sztochasztikus folyamatok szerepét az előrejelzés módszereiben. Az újkor a matematikai statisztikát, a valószínűség vizsgálatait alkalmazta.

Az előadó kiemelte a jövőben bekövetkező minőségi ugrás főbb tényezőit, ezek: a felgyorsult globalizáció, az információs társada-

⁴ Lásd *Stiglitz, J. E. – Sen, A. – Fitoussi, J.-P.* [2010] A Bizottság jelentése a gazdasági teljesítmény és a társadalmi fejlődés méréséről. *Statisztikai Szemle*. 88. évf. 3. sz. 305–320. old. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2010/2010_03/2010_03_305.pdf

lom térhódítása, az emberi géntérkép és egyéb biológiai ismeret, az űrtechnika fejlődése és a függőség sokféle hálójának mind sűrűbb megjelenése. A világ a feltételezett egyensúlyi helyzetekkel nem minden esetben írható le, számolni kell napjainkban mind a részleges, mind a teljes konfliktussal. Vannak egyensúlyi állapotok, ahol az idősor-analízis, a sztochasztikus kapcsolatok vizsgálata eredményt ad a jövő folyamataira is, azonban az ilyen klasszikus statisztikai módszerek a bizonytalanságokkal nem tudnak kellően számolni.

A statisztika klasszikus módszerei eredményesen használhatók az ún. konfliktusmentes egyensúlyi helyzetében. Az előadó a részleges konfliktusok kezelésére speciális, előrejelzési célokra továbbfejlesztett statisztikai módszereket tart alkalmasnak, ezek súlyozásában a jelenhez közeli megfigyelések a legnagyobb szerep. A teljes konfliktus esetén a hagyományos statisztikai módszerek helyett intuitív, illetve játékelméleti megközelítés vezethet célra, és teret kaphatnak a kaoszelmélet vizsgálati eljárásai is.

A jövőre vonatkozó megállapítás sokféle szubjektív és objektív vizsgálat eredménye lehet. Mérlegelhetők a felismert bizonytalanságok és azok hajtóerői. Az előbbiekre példa a kollektív szakértői véleményezés szóban vagy írásban, az utóbbiakra az objektívebb számítógépes szimuláció, feltételezésre alapozott forgatókönyvek felhasználásával. Vannak ún. naív (extrapolációs, regressziós) előreszámítások és korszerűbb, súlyozást kialakító eljárások (harmonikus átlagolással, exponenciális kiigénylással) is.

Kovacsics Józsefné, az állam és jogtudományok doktora, professor emerita „A városfejlődés statisztikája” című előadása „A városok városiasságának mérése” alcímmel egészült ki. A város statisztikai fogalmát már Kéleti Károly is elemezte, kiemelve a mértékadó tényezőket: a város népességének számát, a

foglalkoztatás, a műveltség, a kereseti viszonyok, a lakásviszonyok és hasonlóak együttes értékelését. Az előadó statisztikai értékelései ezeket az időtálló ismérveket szembesítette a jelenben is hatályos területszervezési törvény alapján megítélt városi cím birtokosainak jellemzőivel.⁵ A jogszabályok részletes meghatározást tartalmaznak a „városias” színvonalra, azonban nincs előírás a követelmény mérésének eljárására, viszonyítási alapjaira.

A bemutatott adatsorok igazolták, hogy olyan települések is elérhették a vonzó városi rangot, amelyek a statisztikai mutatók szerint máig távol vannak a valóságos városi színvonalától. A városi cím sikeres kérelmezőinek száma a hetvenes években 23, a nyolcvanas években 68, a kilencvenes években 59 volt, így 1999-ig 222-re nőtt a magyar városok száma. Szembetűnő, hogy a 2000 és 2007 közötti időszakban 75 új várost ismertek el, és 2008 és 2010 között újabb 30 várost neveztek meg, így napjainkban 327 a teljes állomány.

Az előadás a színvonal összehasonlításait az 1994., a 2001. és a 2008. tárgyévi területi statisztikai mutatók alapján tartalmazta, a törvény követelményrendszeréhez mértékeket rendelve. A kiválasztott (2008-ra összesen 41 féle) települési adatsor, saját mértékeikkel, összehasonlíthatóvá teszi a kereskedelem, a vendéglátás, a lakóház, lakás, a kommunális ellátás, az egészségügy, a bölcsőde, az oktatás, a kultúra, a vállalkozások és munkanélküliség, valamint a közlekedés, hírközlés számszerűsített települési színvonalát.

Az elemzés alap gondolata, hogy az egyes vizsgálati mértékek átlagából körvonalazható egy olyan „átlagos” (elméleti) város ellátási

⁵ 1999. évi XLI. törvény a területszervezési eljárásról. A jogszabály 15.§ (2) bekezdése meghatározza a várossá nyilvánítás kérelmének fontosabb szempontjait.
http://www.complex.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99900041.TV

szintje, amelyhez mérten a valóságos települések komplex színvonalmutatói rangsorolhatók. A számítás mátrixa a tényleges ellátottság statisztikai mutatóiból képezhető. Száz lakásra számított rangsoroló mutató például a közüzemi ivóvízvezeték-, a közcsatorna-, a távfűtés-, a melegvízhálózatba kapcsoltak, valamint a rendszeres hulladékgyűjtésbe bevontak száma, illetve ennek (százalékos) viszonyzáma az elméleti „átlagváros” megfelelő ellátottsági mutatójához mérten.

A mezőnyre nagyon sokféle színvonal jellemző, például 2008-ban a 297 városból csak 20 komplex mutatója volt 120 százalékot meghaladó, a 100–120 százalékos, vagyis az átlagosnál jobbák száma is csak 17. A rangsort záró (legelmaradottabb) kategóriákba 51 (70–80%), 130 (60–70%), illetve 21 (legfeljebb 60 százalék) kisebb város tartozik. Jól értelmezhető ebben a közel 300 települést tartalmazó rangsorban a történelmi megyeszékhelyek, a megyei jogú városi fejlesztést újabban megvalósítók tartós és jelentős előnye a keleti és északi országrészben levő kisebb városok ellátottságához mérten. Mind a városi cím történelmi visszatekintésére alapozott, mind a lakónépesség nagyságcsoportjai szerinti mutatósorozat az újabbak és a kisebbek hátrányait szemlélteti.

A statisztika indikátorai egyéb „elvárható” városi tényezőre is alapozhatók. A közigazgatási döntés számára ajánlás, hogy indokolt lenne a jövőben – a jelenlegi fogalmak szerinti kétféle (megyei jogú és a többi) város között – egy harmadik szint meghatározása is. Ezt a „közbülső”, vagyis az átlagos szinthez közeli csoportot a kiépített és fenntartható ellátó rendszer jellemzi, amely a kistérségre, a vonzáskörzetre is kiterjedően működtethető. A tanulmány a gyermekintézményi, oktatási, kulturális, idegenforgalmi, tömegközlekedési stb. színvonalat minősíti lényeges értékelési szempontként. Ahol ezek nem érik el az elvárt városi színvonalat, azok csak „kisvárosok” vagy jelző nélküli városok.

Belyó Pál, a közgazdaságtudomány kandidátusa „Új kihívások a statisztikában” című előadása a statisztika jövőben betöltendő küldetését értelmezve határozta meg az érzékelt aktuális kihívásokat, és az erre adható válaszaink stratégiai irányait. Változatlan a statisztika azon alapfeladata, hogy bemutassa a gazdaság és a társadalom állapotát, lényeges folyamatait. Ehhez azonban a tudományos ülésen is kifejtett sokféle, állandó változással jellemzett dimenziókat kell vizsgálni. A magyar statisztika feladatait más térségek (különösen az Európai Statisztikai Rendszer) szakembereivel és intézményeivel együttműködve kell elvégezni, fejleszteni.

A stratégiai fejlesztéseket az újabb módszertani, technikai lehetőségek segítik. Sikeres, hatékony alkalmazásuk megújulást igényel minden vonatkozásban, például a kommunikációban is. El kell ismertetni a potenciális partnerekkel, hogy a statisztika speciális és alapvető fontosságú közlési rendszer, és erre a nyelvre mind több felhasználót kell megtanítani, vagyis terjeszteni kell a statisztikai kultúrát.

Az előadó kifejtette az új dimenziókat: a stratégiai megközelítés tényezői részben a belső munkafolyamatot, részben a külső környezetet, elsősorban az adatszolgáltatókat érintik. Bemutatta az adatok előállítási folyamataival kapcsolatos kiemelt fejlesztési feladatokat. Ezek célja, hogy az adatszolgáltatók terhelése ésszerűen csökkenjen. Olyan kapcsolatok létrehozása a feladat, amelyek alapja a kölcsönösség, valamint az igazgatási folyamatok ún. adminisztratív adatforrásainak lehető legteljesebb felhasználása. Új feladatokat ad – már jelenleg is – az elektronikus adatforgalom, ehhez mind az adatok küldését, mind a fogadásukat át kell alakítani, és ez új megközelítéseket követel a lakossági felmérésekben.

Belyó Pál részletesen ismertette az Európai Statisztikai Rendszer és a magyar statisztika

tikusok együttműködésének kulcstényezőit. A munka nagyobb hatékonyságához élni kell az informatika által kínált újabb lehetőségekkel, igazodni kell a felhasználók megalapozott igényeihez, mind a tárgyköröket és mutatóikat, mind a szolgáltatás minőségét illetően.

A hivatalos statisztika kiemelt feladata, hogy jól kezelhető, elérhető információs háttér legyen a gazdaság és társadalom irányításához. Ehhez az adatgyűjtési módszerek korszerűsítése is szükséges (például a válaszolási hajlandóság növelése). A fejlesztést motiválja, hogy a statisztikai termék ráfordításait rendszeresen csökkenteni kell, azonban a kereslet gyors ütemben nő a hiteles információk szolgáltatásaira, és elvárható, hogy csökkenjen a felhasználókat érő terhelés. Mérföldkőként kell a szolgáltatás minőségét. A felhasználókat tájékoztatni kell a statisztikai termékek minőségéről, az adatsorok értelmezéséhez szükséges módszertani alapokról.

Az állam bár fontos, de csak egy a sokféle szempontú felhasználó közül. Az Európai Statisztika Gyakorlati Kódexének szellemében, a globális információs társadalom keretei között a lakosság elsőbbséget kap a statisztikai „fogyasztásban”. Dinamikus, komplex kapcsolatrendszer alapján alakul ki a valóságos információs szükséglet. Nem arra kell választ adni az adatokkal, amit a döntéshozó aktuálisan kérdez, hanem arra, amit kérdezni kellene. Vannak nemzetközi trendek, összehasonlítási terepek, amelyek az új jelenségek kezeléséhez példákat szolgáltatnak. A „képzettség hasznosulása” például a tudásalapú társadalom általános, az országokat egyaránt érintő mérési feladata.

Az MTA Statisztikai Bizottságával együttműködve érhető el, hogy a gyakorlati munkafolyamatok fejlesztése – megfelelően integrált modulokkal – a tudomány által kínált perspektivikus eljárások ismeretében valósuljon meg. Súlypontok jelölhetők ki, például ott

indokolt a statisztikai (célzott) adatgyűjtés, ahol más felmérés nem realizálható. Van az aktuális és várható kihívások között olyan, amelyre megalapozott mutatósorokkal még nem adható válasz. Jól követhető a demográfiai folyamat, bár még itt is sok a nyitott módszertani kérdés. A statisztikus adatokkal segíti például a nyugdíjrendszer fenntarthatóságának vizsgálatait is. Lényeges kihívás az innovációk szerepének értékelése a társadalom és a gazdaság komplex feltételei mellett. A megállapítás bizonytalan, ahol a valóság nem minden fontos eleme mérhető, illetve ahol a hivatalos statisztikára jellemző minőséget túl nagy ráfordítással lehetne elérni.

Az Európai Statisztikai Rendszer elősegíti a folyamatok standard elemeinek általános alkalmazását, különösen a kapcsolattartás informatikai feltételeiben. Előterbe kerül az elsődleges adatforrások ismételt hasznosítása, ideértve a számviteli alapadatokat vagy az elektronikus közigazgatás (e-kormányzás) adatállományait. A tagállamok összehangolják infrastruktúráikat, például a közhiteles regisztereket, a metaadatok állományait, a területi adatköröket, mutatóikat. Elterjednek az együttműködő hálózatok, a tudás megosztásának magasabb szintje és a közösen felhasznált eszközrendszer révén.

Az előadó felhívta a figyelmet a következő évek konkrét fejlesztéseinek csomópontjaira. A közeljövőben esedékes a népszámlálás. Adatokat kell továbbítani – a tervek szerint 2014-ben – a nemzeti számlák (SNA, ESA) 2008-ban közzétett felülvizsgált módszertana alapján, a szatellit számlákkal kiegészítve. Kiemelt statisztikai fejlesztési feladat a mérleg-számlák bővítése, például a vagyonelemzés céljaira. Megvalósul az árstatisztikák integrált rendszere, korszerűsíteni kell a vállalati szektor beszámolási kötelezettségét. Folytatódik a fenntartható fejlődés indikátorainak összehangolt publikálása, ebben a gazdasági, a társa-

dalmi és a környezeti szempontok egyidejűleg érvényesülnek.

A program szerint *Marton Ádám*, a közgazdaságtudomány kandidátusa „Az infláció történeti statisztikája” című előadásával készült, ám betegsége miatt téziseit *Szép Katalin*,

a közgazdaságtudomány kandidátusa a Statisztikai Bizottság titkára ismertette.

Nádudvari Zoltán,

a KSH ny. főtanácsosa

E-mail: Zoltan.Nadudvari@ksh.hu

„Családpolitika a kutatások tükrében” – műhelykonferencia

A Magyar Statisztikai Társaság Társadalomstatisztikai Szakosztálya 2010. június 2-án a KSH Keleti Károly-termében rendezte műhelykonferenciáját.

Dr. Harcsa István, a KSH statisztikai főtanácsadója, szakosztályi elnök megnyitójában elmondta: a rendezvény célja, hogy számvetés jelleggel összefoglalja a családpolitikával kapcsolatos legfontosabb problémákat, és ezek alapján egyfajta helyzetképet mutasson, továbbá bizonyos újabb kutatások alapján hasznos információkat nyújtson a társadalom érintett rétegeiről. Mindezen túl a műhelykonferencia lehetőséget teremtett annak áttekintésére, milyen statisztikai információkra, vizsgálatokra van szükség ahhoz, hogy a témában bővebb információ álljon a családpolitikával foglalkozó kormányzati és nem kormányzati szakemberek rendelkezésére.

Dr. Vukovich Gabriella demográfus, a DEMO-STAT Társadalomtudományi, Demográfiai Szakértő Iroda igazgatója¹ „A családpolitika előtt álló kihívásokról” című előadásában értékelte az elmúlt évtizedek demográfiai kihívásaira adott kormányzati válaszokat, és ismertette a családpolitika várható új irányait.

¹ 2010. június 11-e óta a Központi Statisztikai Hivatal elnöke.

A kérdés évtizedek óta aktuális, de mára az ország népesedési helyzete válságossá vált. A népességsökkenés 1981-ben indult meg, de az ún. „intrinsic” (bennrejlő) népességsökkenés már a hetvenes évek óta jelen van a magyar társadalomban, 1980-ig csak a korstruktúra rejtett tartalékai akadályozták meg a népesség tényleges fogyását. A termékenység csökkenésére vezethető vissza a társadalom demográfiai öregedése is, amely az ellátó rendszerek problémáján túl a társadalom egészének túlélése szempontjából szintén súlyos következményekkel járhat. Demográfiai viszonyaink fontos tényezője mikroszinten a családok döntési szabadsága: Európa számos országában egyéni szabadságjogi kérdésként merül fel, hogy az állam semlegesítse azokat az akadályokat, amelyek a kívánt gyermekek megszületésének útjában állnak.

Az, hogy a kérdéskört népesedéspolitikának vagy családpolitikának nevezzük, csak ideológiai megkülönböztetés. Eszközeiben a kettő nagyon hasonló, hatásában is lehet azonos, a deklarált cél tekintetében azonban alapvető a közöttük levő különbség. Mindkettőnek a gyermekes családok helyzetének javítása és a gyermekneveléssel járó többletterhek mérséklése a célja, de amíg a népesedéspolitika kimondottan a népesedési helyzet kedvezőbbé

tételére törekszik, a családpolitika nem feltétlenül deklarál népesedési célt. Magyarországon az 1990-es évek első felében változott családpolitikára az elnevezés.

Az 1950-es évek első felétől kezdve a népesedéspolitikai hullámok a demográfiai kihívásokra változatos eszközökkel igyekeztek megoldást találni, a szigorú restriktiótól (a Ratkó-korszak abortusztilalma) a legkülönbözőbb ösztönző támogatási formákig (családi pótlék, gyes, gyed, „szocpol”). A rendszerváltozás utáni időszakot már belpolitikai viharok jellemezték. 1990 után az első kormányzati ciklus alatt a nagy változások közepette a családpolitika stabilitása megmaradt. A Bokros-csomag ezt felborította azzal, hogy rászorultsági alapon tette lehetővé a támogatások igénybevételét. 1998 és 2000 között részben visszaállították, részben bővítették (gyermekes utáni adókedvezmény) a családpolitikai eszközöket. 2002 óta azonban célmeghatározás nélküli, esetleges intézkedések sorozatáról beszélhetünk csak, a családpolitika összemosódott a szociálpolitikával.

Holott a jó családpolitikának stabilnak és kiszámíthatónak kell lennie, mert a gyermeknevelés 20–25 évre szóló vállalás. Mivel a gyermekes családok életére ható tényezők sokszínűek, a jó családpolitika is komplex: horizontális értelemben a termékenységre ható tényezők sokszínűségének és a gyermeket vállaló családok élethelyzetében, aspirációiban megmutatózó változatosságnak a felismerését és figyelembevételét jelenti, vertikálisan pedig a családi életciklus minden szakaszára ki kell hatnia.

Ezt követően az előadó az új kormányprogram célkitűzései kapcsán kiemelte a családpolitika és a szociálpolitika szétválasztásának szándékát és a népesedési célt megvalósító családpolitikára irányuló törekvést. A társadalmpolitika középpontjába a család kerül, a program a családok és ezen belül a gyermekvállalás ügyét nem tekinti pusztán magánügy-

nek, hiszen a gyermek „közjóság” is, a társadalom fennmaradása szempontjából alapvető fontosságú, ezért a kormány feladatának tartja, hogy elhárítsa a kívánt gyermekek megszületésének útjában álló akadályokat és erősítse a családbarát közhangulatot. Összességében egy komplex családpolitika látszik kibontakozni, amely magában foglalja a gyermekvállalás szegénységi kockázatot növelő hatásának mérséklését, az otthonteremtés támogatását, a gyermeknevelés és a munka összeegyeztetésének biztosítását, továbbá a családsegítő és mentális szolgáltatásokat, a családok védelmét, az összetartozást segítő civil kezdeményezések támogatását.

A hatékony családpolitikai programok mielőbbi elindítása azért fontos, mert ezek hatása lassan jelentkezik, miközben a legnagyobb népességű női generációk szülőképes korból kilépőben vannak, és a helyükre érkező alacsony népességű fiatal nemzedék még jelentős termékenységemelkedés esetén sem tudja biztosítani a reprodukciót. A népesség csökkenésének és öregedésének folyamatát megállítani szinte lehetetlen, legfeljebb lassítani lehet. A költségvetési lehetőségek korlátozottak, de a társadalom hosszú távú érdekei befektetéseket igényelnek, ugyanakkor a családbarát közhangulat erősítése, a gyermekvállalás társadalmi hasznosságának elismertetése nem feltétlenül kerül sokba. A családpolitikának nem lehet célja a nők kivonása a munkaerőpiacról, hanem elő kell segítenie, hogy bizonyos döntési szabadsággal rendelkezzenek és választhassanak a nekik megfelelő gyermekgondozási formák közül. Tarthatatlan az a helyzet, hogy a nők mind a munkaerőpiacon, mind a gyermekvállalás terén hátrányt szenvedjenek. A mai demográfiai mutatók állandósulásával 40–50 év távlatában akár 8–8,5 millió körülire csökkenhet a népesség, az idősek aránya a ma-inak akár kétszeresére, a gyermekeké és a fiataloké akár a felére változhat.

A megfelelő családpolitika kialakítása elképzelhetetlen a statisztika és a demográfia hozzájárulása nélkül. Könnyen értelmezhető mutatószámrendszer kialakítására van szükség, olyan adatokra, amelyek lehetővé teszik a különböző társadalmi csoportok demográfiai magatartásának elemzését. Fel kell tární és számszerűsíteni kell az utóbbiakat befolyásoló tényezőket, mérni kell a családpolitikai intézkedések hatását, és modellszámításokkal kell bemutatni az alternatív családpolitikai intézkedések célszerűségét vagy célszerűtlenségét.

A műhelykonferencia második előadását *dr. Spéder Zsolt*, a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének igazgatója tartotta „A népesedéspolitika hatásossága az empirikus elemzések tükrében” címmel. Az előadó azt a gyakran hangoztatott kérdést járta körül, hogy miért kötünk olyan sokat a népesedéspolitikára, amikor nincs vagy csak rövid távú hatása van a termékenység és a gyermekvállalási kedv alakulására. Előjáróban ismertette az elmúlt 60 év teljes termékenységi arányszám-alakulását, illetve azokat a kiemelt családpolitikai intézkedéseket, amelyek befolyásolhatták e mutató mértékét. Ezt követően négy – KSH adatgyűjtés alapján készült – tanulmányon keresztül elemezte az elmúlt 20–25 év társadalompolitikai beavatkozásainak hatásosságát.

Az első vizsgálat a teljes termékenységi arányszám alakulását tekintette át korcsoport és iskolai végzettség szerint népszámlálási adatok alapján. A számítás elsőként *Andorka Rudolf* végezte el, majd az idősort *Spéder Zsolt* egészítette ki az újabb adatokkal. Az eredmények alapján elmondható, hogy a családpolitikai intézkedéseknek az ún. aktív népesedéspolitikai – 1965 és 1990 közötti – időszakban volt hatása az iskolai végzettség szerinti termékenység növekedésére. A második ismertetett elemzést *Kapitány Balázs* készítette a népmozgalmi statisztika adataiból, szimulációs módszerrel vizsgálta a gyed bevezetésé-

nek hatását a termékenységre. A számítás szerint az intézkedésnek köszönhetően 11 év alatt (1985 és 2006 között) 123 ezer gyermekkel több született, illetve egy évben akár 10 százalékkal is nőtt a gyermekszám. A gyed leginkább az egygyermekesek gyermekvállalási kedvére hatott, így elősegítette a kétgyermekes családmódel fenntartását. A harmadik bemutatott kutatás az 1995-ben bevezetett Bokros-csomag hatását vizsgálta az első gyermekszületés esélyére. A vizsgálatot az *Aassve-Billari-Spéder* szerzőhármas készítette az „Életünk fordulópontjai” kutatás adataiból. A termékenység csökkenése az 1990 utáni időszakot egységesen jellemezte, azonban a gyermekvállalási kedvben iskolai végzettség szerinti különbségek kizárólag a Bokros-csomag időszakában (1996 és 1998 között) mutathatóak ki, amikor a legalább érettségivel rendelkezők körében 40 százalékra csökkent az első gyermekvállalási hajlandóság. Ez az alanyi jogon járó gyed megszüntetésével magyarázható, a gyed visszaállítása után az alacsonyabb és a magasabb iskolai végzettségűek esélye az első gyermekvállalásra ismét kiegyenlítődött. Habár a Bokros-csomagnak nem volt népesedéspolitikai célja, negatívan hatott a termékenységre. A negyedikként ismertetett kutatás, a *Kapitány-Spéder* szerzőpáros vizsgálata szintén az „Életünk fordulópontjai” felvétel adatain alapult, és a gyermekvállalási szándékok realizálásának mértékét, illetve az azt akadályozó tényezőket tanulmányozta. A hazai eredmények eltérnek attól az ökonómiai elmélettől, amely szerint a jobb karrierkilátásokkal rendelkezőknek nagyobb anyagi veszteséget jelent a gyermekvállalás. Magyarországon a gyermekvállalási szándékok valóra váltásának az esélye azon nők körében a legnagyobb, akik anyasági segílyt kapnak, még szeretnének gyermeket, illetve magasabb iskolai végzettségűek, míg a legkisebb az iskolázottsági és jövedelmi szempontból „középső

helyzetű”, illetve a munkaerőpiacra már viszsztatért anyáké. Ez utóbbiak alkotják a mai társadalom többségét.

Kamarás Ferenc, a KSH statisztikai főtanácsadója „A termékenységet befolyásoló demográfiai tényezők” című előadásában a családpolitika számára alapvető fontosságú demográfiai tendenciákra hívta fel a figyelmet. A termékenység az elmúlt tíz évben alacsony szinten stagnál, a születések száma több mint egy évtizede nem éri el az évi százezer főt. Ezzel párhuzamosan lényeges változások történtek a szülőképes korú nők és a gyermeket vállaló anyák korösszetételében. Ezek a strukturális változások komoly hatással vannak a termékenységre.

Az életkor szerepe kiemelkedő a termékenységi döntésekben. 2009-ben a gyermekek fele 30 éves és ennél idősebb nőktől származott, és ezen anyák 35 százaléka az első gyermekét hozta világra. Korábban még soha nem vállalták első gyermeküket ilyen magas életkorban az anyák, és a 30-as éveikben járó nők körében soha nem volt ennyi gyermektelen. Két okkal magyarázható a szülő nők átlagos életkorának növekedése: egyrészt az idősebbek termékenysége emelkedik, másrészt eltűnőben vannak a fiatalok, az ő arányuk a szülő nők körében folyamatosan csökken. A kutatások eredményei azt mutatják, hogy 2000 és 2009 között a termékenység szintje nem változott, a 30 év felettié növekedett, és ugyanennyivel esett vissza a 30 év alattiaké. Életkor szerint vizsgálva e mutató alakulását, jelentős változás látható. 1990-ben az összes születés 79 százaléka még 20–29 éves anyától származott, 2009-ben ez az arány már csak 48 százalék, miközben a 30 év felettiak hozzájárulása 18 százalékról 47 százalékra emelkedett. A 30 év felettiak 1990-ben az összes termékenység körülbelül egyötödét adták, 2009-ben viszont már csaknem a felét. Termékenységük azért emelkedik, mert most hozzák világra a fiata-

labban elhalasztott gyermeküket. Elképzelhető, hogy ezek a harminc év feletti nők a jövőben további gyermekeket vállalnak, ám ennek megvannak a kockázatai. A fogamzóképeség változik az életkor függvényében, a kívánt fogamzások sikeressége bizonytalan, így növekszik az esélye az akaratlan gyermektelenségnek, és a tényleges gyermekszám, illetve családnagyság elmarad a kívánttól. Az elveszületések és a magzati halálózások arányát az életkor függvényében vizsgálva látható, hogy harmincéves korban még meglehetősen magas, 86 százalékos a fogamzást követően az elveszületések aránya, de ez 35 éves korban 80 százalékra, 41 éves korban 60 százalékra csökken, a 45 évesek körében már csupán 30 százalék.

A családi állapot tekintetében még nagyobb változások figyelhetők meg. 1990-ben a szülő nők 13 százaléka volt hajadon, jelenleg pedig közel 40 százalékuk. Számottevő a különbség, még akkor is, ha tudjuk, az élettársi kapcsolat ebben az összefüggésben nem jelenik meg. Az iskolai végzettség alakulása meglepő változást mutat. A 2009. évi adatok szerint a termékenység a felsőfokú végzettségűek körében a legmagasabb és a középfokú végzettségűeket tekintve a legalacsonyabb (a befejezett legmagasabb végzettség szerint, ami a továbbtanuló középfokú, de az alacsonyabb végzettségűeknél is némileg alulbecsüli a termékenységet).

A termékenység területi különbségeinek 2000 és 2008 közötti vizsgálata során növekedés a legalacsonyabb termékenységű megyéknél (például Budapest), míg csökkenés az addig legmagasabb termékenységűeknél (például Borsod-Abaúj-Zemplén) tapasztalható, ami a területi különbségek mérséklődését eredményezte.

A családpolitikának tehát mindenképpen ügyelnie kell arra, hogy a gyermekvállalás, a munka és a tanulás ne egymást kizáró alternatívák legyenek a nők számára. Fel kell hívnia a

figyelmet a késői gyermekvállalás kockázataira. Figyelembe kell vennie, hogy a Ratkó-unokák a gyermekvállalás tekintetében lassan kifutnak az időből, növekszik az akaratlan gyermektelenség mértéke, és elveszíti hegemóniáját a kétgyermekes családmodell. A termékenység szempontjából különösen fontos a családi állapot szerinti összetétel változásának hatása, de kérdéses, hogy ezt a családpolitikai hogyan tudja befolyásolni.

Az előadásokat rövid szakmai vita követte, majd szakosztályi tisztújításra került sor. Az

elnök dr. Harcsa István, a vezetőségi tagok dr. Vukovich Gabriella, dr. Lengyel György, a Corvinus Egyetem tanára és Kovács Marcell, a KSH vezető tanácsosa (titkár) lettek.

Kovács Marcell,

a KSH vezető tanácsosa
E-mail: Marcell.Kovacs@ksh.hu

Sebők Csilla,

a KSH vezető tanácsosa
E-mail: Csilla.Sebok@ksh.hu

Az adatvédelmi biztos 2009. évi beszámolója*

Az adatvédelmi biztos beszámolójának bevezetőjében jelzi, hogy legfontosabb feladatának a személyes adatok védelme és a közérdekű adatok nyilvánosság között néha az előbbi javára megbomlott egyensúly helyreállítását tartja.

A jogalkotó 1992-ben élen járt Európában, amikor megalkotta az első kombinált, adatvédelmet és adatnyilvánosságot (információs szabadságot) együtt szabályozó törvényt, és felügyeletére felállította az Adatvédelmi Biztos intézményét. Kezdetektől fogva sajátos egyoldalúságot tükröz azonban nemcsak az intézmény elnevezése (amelyet Magyarország nyomán éppen a kettős, az adatvédelemi és az adatnyilvánosságon örökös szerep miatt, az Egyesült Királyságtól Szlovéniáig információs biztosnak neveznek), hanem az, hogy a közvélemény előtt a törvény is „adatvédelmi” törvényként ismert. Szintén figyelmeztető az a tény, hogy az információs szabadság körébe az ügyek 5-10 százaléka tartozik.

A korábbi évekhez képest a beszámoló szerkezete megváltozott: az *első rész* az adatvédelmi biztos által indított projektekről (például etnikai adatkezelés projekt, adatmegőrzési projekt, elektronikus kapcsolattartás projekt) szól. A biztos itt két kiemelt ügyet tárgyal: a teljes listás lakossági hitelinformációs rendszert és a cégvezetők juttatásainak nyilvánosságával kapcsolatos adatvédelmi problémákat.

A teljes listás lakossági információs rendszert felállító törvényjavaslat kiterjesztette volna a nyilvántartást azokra is, akik kötelezettségeiknek időben eleget tesznek, és nyilvántartás készült volna azokról is, akik nem járulnak hozzá hiteladataik átadásához. Az adatvédelmi biztos az – immár teljes körű – új nyilvántartással kapcsolatban a nyilvánosság és az Országgyűlés bizottságai előtt is kifejtette azon álláspontját, amely szerint a rendszer létrehozásának kezdeményezése a pénzügyi válságot ürügyként használva, alkotmányos cél híján, elsősorban üzleti

* Az adatvédelmi biztos beszámolója 2009 [2010]. Adatvédelmi Biztos Irodája. Budapest. A beszámoló teljes anyaga megtalálható a következő honlapon: <http://abiweb.obh.hu/abi/index.php?menu=beszamolok/2009/0>. Az adatvédelmi biztos 2009. évi beszámolóját a magyar Országgyűlés még nem tárgyalta.

érdekekből, szükségtelenül és aránytalan módon korlátozná az állampolgárok – köztük a megbízható adósok – alkotmányos jogait. A szükségtelen jogkorlátozás tényét a biztos nemzetközi példákkal támasztotta alá, a törvényjavaslat indoklásában szereplő valamennyi érvelt adatokkal cáfolva. Az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi, civil- és vallásügyi bizottsága a biztos érvelése nyomán nem találta általános vitára alkalmasnak a törvényjavaslatot, majd ezt követően a törvényhozási folyamat megállt.

A teljes listás hitelinformációs rendszer kiépítése érdekében, 2009-ben a pénzügyi szféra a parlamenti vita folytatása helyett további lépéseket tett. E törekvések célja a rendszer „önkéntes” alapon, a hitelesek hozzájárulásával történő létrehozása. A több piaci szereplő által kezdeményezett modellben a banki hitelszerződésekbe olyan ügyféli hozzájáruló passzus kerül, amely felhatalmazza a bankokat, hogy a „jó” adósok adatait is továbbítsák egy központi rendszerbe. Az adatvédelmi biztos számos esetben kinyilvánította, hogy aggályosnak tartja, ha egy gazdasági érdekcsoport az Országgyűlés erre rendelt fórumát megkerülve önkényesen kívánja korlátozni az állampolgárok, köztük a jó adósok alkotmányos jogait. A formális önkéntességre alapozott, de valójában a gazdasági kényszer miatt nem önkéntes jogkorlátozást eredményező megoldások ellen a korábbi adatvédelmi biztosok is felléptek, kiemelve azt, hogy az üzletág szabályozása nem alapulhat a pénzügyi szervezetek által önkényesen meghatározott szerződési feltételeken, hanem csak törvényen.

A cégvezetők juttatásainak nyilvánosságával, vagyis azzal, hogy a köztulajdonban álló cégek működése legyen átláthatóbb, az adatvédelmi biztos egyetértett. Ezt segítheti a jövővel kapcsolatos személyes adatok közzététele. Ugyanakkor kifogásolta, hogy a kormányrendelet nem határozta meg pontosan az érintett személyi kört. Javasolta, hogy renделе-

ti szint helyett törvényben szabályozzák újra a kérdést.

Az adatvédelmi biztos beszámolójának *második része* a biztos hivatal által lefolytatott vizsgálatokról szól. Ebben először a személyes adatok védelmének helyzetéről tájékozódhatunk. ***Évek óta tart az az örvendetes állapot, hogy a KSH adatkezelésével kapcsolatban sem a személyes adatok védelme, sem a közérdekű adatok nyilvánossága tekintetében nincs dolga az adatvédelmi biztosnak.***

Az adatvédelmi biztos megállapítja, hogy a képfelvevő berendezések egyre szélesebb körű alkalmazása a rendőrség munkáját is befolyásolja. A rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény (a továbbiakban: Rtv.) 42. § (1) bekezdése általános felhatalmazást tartalmaz arra nézve, hogy rendőrség az intézkedéssel, illetve az ellátott szolgálati feladattal összefüggésben az érintett személyről, a környezetéről, illetőleg a rendőri munka szempontjából lényeges körülményről, tárgyról kép- és hangfelvételt készíthet. A gyakorlat során felmerül a kérdés, hogy ezzel a felhatalmazással milyen helyzetekben lehet élni, illetőleg milyen korlátok között használhatók a kamerák azokban az esetekben, amelyekben a rendőrség végrehajt egy feladatot, de az például a gyülekezés szabadságát is érinti. Az adatvédelmi biztos elfogadhatatlannak tartja, hogy a rendőrség az egyes demonstrációkon rutinszerűen rögzítsen kép- és hanganyagot, hiszen ez a gyülekezés jogának gyakorlása során a személyes adatok védelméhez fűződő jog Alkotmánnyal össze nem egyeztethető korlátozásához vezetne. Ezért az adatvédelmi biztos azt ajánlja, hogy

„...a demonstrációk rendőri biztosítása kapcsán ideiglenesen elhelyezett képfelvevő eszközök működéséről, valamint arról a tényről, hogy a kamera csak rendőri intézkedés szükségessé válása esetén rögzít, megfelelő

módon tájékoztatni kell a demonstráció résztvevőit. Nem fogadható el az az eljárás, melynek során a demonstráció résztvevői nem tudhatják, hogy az esetlegesen rájuk irányuló kamerák rögzítenek, vagy csak megfigyelő funkcióval vannak üzemben.

Amennyiben az adott demonstráció elveszíti békés jellegét, vagy olyan esemény történik, ami rendőri intézkedést indokol, illetőleg rendőri beavatkozásra van szükség, úgy a rendőrség nem vitathatóan jogszerűen él a képés hangrögzítés törvényben biztosított lehetőségével. Az ilyen módon készülő felvételek értelemszerűen bizonyítékként szolgálhatnak mindkét fél számára, azaz olyan jogvitákban is, amikor az állampolgárok vitatják a rendőri intézkedések jogszerűségét. (119/P/2009)”

Az adatvédelmi biztos, elődeihez hasonlóan, a nem személyes adatokat érintő adatkiadásokat támogatja.

Az egyik egyház képviselője levelében fordult a biztoshoz és állásfoglalását kérte: van-e lehetőség arra, hogy az egyház – mint kedvezményezett – a személyi jövedelemadó egy százalékáról való rendelkezésre vonatkozó adatokat megyei bontásban, technikai szám (felekezet) szerint, a megyében törvény alapján rendelkezésre jogosultak létszámával együtt megismerje.

„A technikai szám alapján megyei bontás szerinti adatszolgáltatás iránti kérelem személyes adatok védelméhez fűződő jogot nem érinti. Erre hivatkozással nem is lehet elutasítani az ilyen típusú kérelmet. A közérdekű adat fogalma alapján az APEH-től a kezelésében lévő, személyes adatnak nem minősülő adat szolgáltatását lehet igényelni. Az adatvédelmi biztos álláspontja szerint az adatok egyes egyházra vonatkozó, megyei bontásban történő összegzésének elkészítése kizárólag számítástechnikai kérdéseket vethet fel. (3364/K/2009)”

Évről évre probléma, hogy egyes intézmények milyen részletezettségű személyes adatokat kérhetnek. Álljon itt egy példa a szociális területről.

Egy panaszos azt kifogásolta, hogy a Budapesti Műszaki Egyetem Hallgatói Önkormányzata a család közüzemi számláinak másolatát és a bankszámlakivonatot kéri a szociális ösztöndíj megállapításához.

„Az adatvédelmi biztos állásfoglalásában kifejtette, hogy az intézménynek, illetve az intézménynél a pályázatok elbírálására feljogosított szervnek a felsőoktatási törvényben meghatározott joga a pályázatok elbírálásához szükséges adatok, iratok kezelése. Az intézménynek azonban nagy körültekintéssel kell eljárnia a pályázatokhoz kért, személyes adatokat is tartalmazó okiratok kezelése során. A csatolt iratok ugyanis mind a pályázóra, mind a pályázó családjára vonatkozóan nagyon sok személyes adatot tartalmaznak. Az intézmény köteles ezért gondoskodni arról, hogy minden egyes pályázó esetében csak olyan adatokat, iratokat kérjenek, amely az adott személy jogosultságának elbírálásához feltétlenül szükségesek.

A csatolandó iratokról, a kezelt adatokról, illetve a pályázathoz benyújtott igazolások kezeléséről az érintetteket részletesen tájékoztatni kell, melyben ki kell térni arra is, hogy az egyes iratok csatolásának mi a célja. Az érintetteknek biztosítani kell, hogy pályázatuk akkor is érvényes legyen, ha a személyazonosító okiratok fénymásolásához (az azonosítás megtörténtét követően) nem járulnak hozzá, illetve, hogy bankszámlakivonatuknak azon részét, amely a havi jövedelem megállapításához nem szükséges, kitakarhassák. A pályázókat ezen felül is megfelelően tájékoztatni kell, ha a pályázathoz kért iratokkal kapcsolatban kérdésük van. Az adatkezelő ugyanis minden bekért iratot csak célhoz kötötten kezelhet, az adott irat

kezelésének céljáról pedig az érintettet is tájékoztatni kell. (518/P/2009)”

Szintén visszatérő probléma, hogy a médiának mennyire joga a személyes adatok közzététele, magyarázata, különösen olyan érzékeny adatok esetében, mint az emberek egészségi állapotára utaló adatok. Az egészségügyi adatok védelméhez fűződő jog súlyos sérelmével is szembesült az adatvédelmi biztos, amikor nyilvánosságra került egy bűncselekményben megsebesített kisgyermek röntgenfelvétele. A felvételt, amelyen a gyermeket ért lövések jól láthatók voltak, a Magyar Távirati Iroda (MTI) tette közzé, majd ezt követően hamarosan számos internetes oldalon bárki számára elérhetővé vált.

„A vizsgálat során kiderült, hogy a lövöldözést követően a kórház számos közfeladatot ellátó személy kereste fel, és tájékoztatást kértek a sérült személy állapotáról. Az egyikük kíséretéhez csatlakozott az MTI fotóriportere, akiknek a kórház egyik vezetője megmutatta a gyermek röntgenfelvételét, fényképfelvétel készítését azonban nem engedélyezte. Az MTI fotóriportere a röntgenfelvételt megjelenítő monitorról feltehetőleg akkor készítette a felvételt, amikor a kórház munkatársa egyéb teendői miatt kis időre elhagyta a kezelő helyiséget. A felvétel még aznap este megjelent az interneten, illetve másnap a nyomtatott sajtóban.

Az adatvédelmi biztos megállapította, hogy a kórház nem tett meg minden tőle telhető intézkedést az orvosi titok megtartása és az adatbiztonság követelményeinek teljesülése érdekében, és mulasztása nyomán különleges egészségügyi adatok jogellenesen rögzítésre kerülhettek, majd ezt követően a társadalom számára széles körben váltak megismerhetővé az interneten, illetve a sajtóban. A sajtó képviselői szenzitív adat jogalap nélküli nyilvánosságra hozatalával nemcsak az érintett információs önrendelkezési jogát, de az emberi méltó-

sághoz való jogát is súlyosan megsértették. Az MTI nem tudta bizonyítani, hogy jogszerűen készült a felvétel.

Az adatvédelmi biztos felhívta a figyelmet arra, hogy erőszakos bűncselekmények tudósítása során az áldozatok egészségügyi adatai nem kezelhetők, ha ahhoz az érintett (illetve törvényes képviselője) nem adott írásbeli hozzájárulást. Az a tény, hogy az eset jelentős közéleti érdeklődésre tesz szert, nem szolgáltat jogalapot az érintett bármely egészségügyi adatának nyilvánosságra hozatalához. (2545/P/2009)”

Az előző évekhez hasonlóan, idén is a legtöbb beadvány a munkahelyi kamerarendszerekkel, a munkavállalók helyzetének követésére alkalmas GPS helymeghatározó és a munkahelyi mobiltelefon cellainformációival kapcsolatos adatkezelések kifogásolásával, valamint a poligráfós vizsgálatokkal összefüggésben érkezett az adatvédelmi biztoshoz.

A munkavállalók leggyakrabban a munkahelyi kamerás megfigyelések miatt fordultak az adatvédelmi biztoshoz. Tipikus esetnek minősült az, hogy a munkáltató nem tájékoztatja a munkavállalókat a kamerás megfigyelésről, beleegyezésüket előzetesen nem kéri meg, és bár a cégek vezetői az adatkezelés céljaként vagyoni védelmi okokat jelölnek meg, a valóságban a kamerás megfigyelés sokszor a munkavállalók munkavégzésének, munkaintenzitásának az ellenőrzését szolgálja.

„A munkahelyen kamera a munkavállaló munkavégzésének, illetőleg munkahelyi viselkedésének megfigyelése céljából nem helyezhető el olyan helyiségekben, amelyekben állandó munkavégzés folyik, ebből következően pedig nem működtethető irodákban, illetőleg munkahelyiségekben. Kivételt képeznek az olyan munkahelyiségek, ahol a munkavállaló élete és testi épsége veszélyben lehet, így kivételesen működtethető kamera szerelőcsarnokban, kohóban, ipari üzemekben vagy más, veszélyforrást tartalma-

zó létesítményekben. Csak abban az esetben működtethető kamera a munkavállalók élet- és testi épségének védelme céljából, ha a veszély ténylegesen fennáll és közvetlen, vagyis az eshetőleg veszély nem lehet elfogadható adatkezelési cél. Nem lehet olyan helyiségekben kamerát elhelyezni és működtetni, amelyet a munkavállalók munkaközi pihenőjéül jelöltek ki, továbbá nem lehet kamerát elhelyezni öltözőkben, illemhelyiségekben, zuhanyzóknak sem.

A munkahelyen tárolt, jelentős értéket képviselő eszközök, nyersanyagok, illetőleg egyéb értéktárgyak védelme céljából, a védelem szempontjából szükséges helyiségekben, így elsősorban raktárakban, és az azokhoz vezető folyosókon indokolt esetben elhelyezhető és működtethető kamerák, azok működéséről azonban jól látható helyen és módon tájékoztatni kell az érintetteket.

Az üzlethelyiségben elhelyezett kameránál a biztos javasolta, hogy a kamera elhelyezéséből egyértelműen derüljön ki az adatkezelés célja. Kivételesen indokolt esetben – például pénztáraknál – amikor az érintett érdeke egyértelműen megkívánja, kamera működtethető a védelem szempontjából szükséges helyiségben. (368/P/2009, 1015/P/2009, 2047/P/2009, 2098/P/2009, 2900/P/2009, 2812/P/2009)”

Valószínűleg új típusú problémával találja magát szemben az adatvédelmi biztos, amikor arról kell véleményt nyilvánítania, hogy az internetes közösségi portálokra feltett személyes adatokat hogyan lehet az eredeti céltól eltérően felhasználni.

„Egy ügyben a panaszos sérelmezte, hogy hozzátartozója az adatvédelmi törvény 5. §-ában szabályozott célhoz kötött adatkezelés elvét figyelmen kívül hagyva az iwiw-es adatlapjáról megszerzett fényképeket bíróság előtt bizonyítékként kívánta felhasználni. Az ügyben az adatvédelmi biztos a következő tájékoztatást

nyújtotta: a célhoz kötött adatkezelés az adatvédelmi törvény egyik legfontosabb alapelve, így egy természetes személy képeinek, illetve egyéb személyes adatainak az eredetitől eltérő célra történő felhasználása nyilvánosságra hozott adat esetén is jogszerűtlen. Ennek ellenére azonban annak, aki az interneten közlést tesz adatokat, számolnia kell azzal a kockázattal, hogy amennyiben önkéntes hozzájárulás alapján önmagáról adatokat szolgáltat ki újságban, vagy a világhálón, fennáll annak a veszélye, hogy ezeket az adatokat akár a kívánttól eltérő célból is bárki felhasználhatja. Ennek az igen gyakori problémának az orvoslása céljából az adatvédelmi biztos megkereste a szolgáltatót, annak érdekében, hogy a jövőben technikailag tegye lehetővé, hogy a közösségi portálon elhelyezett fényképeket sem másolni, sem nyomtatni, sem pedig elmenteni ne lehessen. (1302/P/2009)”

Állandó, visszatérő probléma a társasházak, lakásszövetkezetek adatkezelése, melynek lényege, hogy a közös költség fizetésében hátralékkal rendelkező tulajdonosok adatait csak a tulajdonosok ismerhetik meg, tehát nem lehet kapualjakra kifüggeszteni, vagy honlapon úgy közzétenni, hogy ne csak a tulajdonosok lássák a honlapot. A kamerás megfigyelés problémája már ezt a területet is elérte. Sem a társasházi törvény sem a lakásszövetkezeti törvény nem tartalmaz olyan rendelkezést, mely a társasház vagy lakásszövetkezet képviselőjét ellátó személyt vagy más arra hatalmazza fel, hogy a társasház területén, illetve az oda vezető úton megfigyelést végezzen. Ilyen rendelkezés más hatályos jogszabályban sem lelhető fel. Törvényi felhatalmazás hiányában az adatkezeléshez az érintettek hozzájárulására van szükség: minden lakó hozzájárulása szükséges ahhoz, hogy a közös használatú magánterületen (mint amilyen a garázs, illetve a bejárati ajtó előtti tér) képfelvételeket rögzíthessen a rendszer, valamint jól látható, még a belépés előtt elolvasható helyre

el kell helyezni azt a figyelmeztetést, hogy az adott terület kamerával megfigyelt. Ezen felül tájékoztatást kell adni az érintett kérésére legalább a következő körülményekről: az adatkezelés céljáról, az adatok tárolásának idejéről és módjáról, az adatkezelő személyéről, elérhetőségéről, valamint az érintett azon jogáról, hogy az adatkezelőtől tájékoztatást kérhet személyes adatai kezeléséről, illetve kérheti a róla készült felvétel törlését, és a jogorvoslati lehetőségekről. Fontos még, hogy a kamera látómezeje nem irányulhat közterületre.

A személyes adatok védelmével kapcsolatos vizsgálatok ismertetése után az adatvédelmi biztos rátér a közérdekű adatok és a közérdekből nyilvános adatok vizsgálatának tárgyalására, melyek többségében az állami szervek, az önkormányzatok adatkezeléséhez és az elektronikus információszabadság témájához kapcsolódnak. Az adatvédelmi biztos beszámolójában egy fontos, új fogalmat is magyaráz. Megállapítja, hogy a Ptk. az Avtv.-ben definiált „közérdekű adat” mellett bevezette a „közérdekből nyilvános adat” fogalmát. A közérdekű adat ugyanis az állami vagy a helyi önkormányzati feladatot, valamint jogszabályban meghatározott egyéb közfeladatot ellátó szerv, illetve személy kezelésében van, illetve tevékenységekhez kapcsolódik.

A jogalkotói indokolás szerint közérdekből nyilvános adat minden olyan magánadat (akár természetes személyre, akár jogi személyre vagy más szervezetre vonatkozik), amely a közszférán kívüli szervezet vagy magánszemély kezelésében van, illetve rá vonatkozik, és amelynek nyilvánosságát a titokban tartáshoz fűződő magánérdek korlátozásával az információhoz jutás közérdeke alapozza meg.

A módosítás általános szabályként mondta ki, hogy – tekintet nélkül az adatkezelőre – nem minősülnek üzleti titoknak a költségvetési pénzek felhasználására, valamint a közvagyonnal való gazdálkodásra vonatkozó

adatok. Egyúttal meghatározta azt is, hogy melyek azok az adatok (például technológiai eljárások, műszaki megoldások, know-how stb.), amelyeket az üzleti tevékenység végzése szempontjából továbbra is védelemben kell részesíteni. A Ptk. szövegébe ekkor került bele az a rendelkezés, mely szerint bárki, aki az államháztartás valamely alrendszerével pénzügyi, illetve üzleti kapcsolatot létesít, kérésre köteles a jogviszonnal összefüggő közérdekből nyilvános adatokról tájékoztatást adni (81. § (4) bekezdés). Az információszabadság ügye ezzel ismét igen jelentős lépéssel jutott előbbre. A közpénzek felhasználásával összefüggésben ugyanis már nem csak a közszféra szerveit terheli adatszolgáltatási kötelezettség. E szabály a magánszféra (magánszervezetek, magánszemélyek) meglehetősen széles körére terjesztett ki tájékoztatási kötelezettséget a közpénzek felhasználásával összefüggő közérdekből nyilvánosnak minősített adatokra vonatkozóan.

Az adatvédelmi biztos beszámolójának második része még kitér a jogalkotással kapcsolatos tevékenységére, valamint az államtitok és szolgálati titok témakörébe tartozó állásfoglalásaira.

Az adatvédelmi biztos munkájának egyre fontosabb színtere a nemzetközi kapcsolatok kiépítése, ápolása. A beszámoló *harmadik része* ezt a témát tárgyalja, különös figyelmet szentelve az adatvédelmi biztosok 29-es munkacsoportjának tevékenységére.

A 29-es Adatvédelmi Munkacsoportot (a továbbiakban: Munkacsoport) az Európai Unió 95/46/EK számú adatvédelmi irányelvének 29. cikkelye alapján hozták létre a személyes adatok védelmével foglalkozó független tanácsadó testületként. A Munkacsoport tagjai a tagállamok adatvédelmi hatóságainak képviselői, az Európai Adatvédelmi Biztos és az Európai Bizottság. Feladatuk minden olyan kérdés vizsgálata, amely az adatvédelmi irányelv egysé-

ges alkalmazását elősegítheti. Az utóbbi érdekében ajánlásokat, véleményeket, munkadokumentumokat fogalmaz meg és hoz nyilvánosságra, konzultációkat folytat a nagy adatkezelők képviselőivel.

A beszámoló *negyedik része* az adatvédelmi nyilvántartások helyzetével, az *ötödik része* az adatvédelmi biztos irodájának tevékenységével foglalkozik. A beszámoló szerint a 3953 iktatott ügyirat közül az adatvédelmet érintő ügyek száma 1715, az információszabadságot érintő ügyeké 158, mindkét információs alapjogot érintő beadványoké 94, a jogszabály-véleményezéseké 367, titokvédelmi ügyeké pedig 7. Hivatalból indított ügyek száma 69, míg a nemzetközi és európai uniós ügyeké 98 (2008-ban 111, 2007-ben 127 ilyen volt). Az adatvédelmi biztos hatáskörébe tartozó két információs jogot

érintő beadványok számát, illetve arányát megvizsgálva látható, hogy az információszabadságot és a közérdekből nyilvános adatokat is érintő 252 ügy aránya az 1715, tisztán adatvédelmi ügyhöz viszonyítva közel 15 százalék. Vagyis az elmúlt évhez képest (2008-ban 202 ügy, 13 százalék) ismét nőtt a közérdekből nyilvános adatokat is érintő ügyeink száma és aránya.

A beszámoló *hatodik része*, a Függelék ismerteti az adatvédelmi iroda szervezetét és gazdálkodását, az adatvédelmi biztos által 2009-ben véleményezett jogi szabályozási tervezetek jegyzékét.

Dr. Lakatos Miklós,

a *Statisztikai Szemle* főszerkesztője
E-mail: miklos.lakatos@ksh.hu

Hírek, események

Jutalom. Közszolgálati jogviszonyban töltött idejük alapján jubileumi jutalomban részesültek 2010. július és augusztus hónapokban 25 éves szolgálatért: *Beluch Sándorné* (Vállalkozás-statisztikai főosztály); *Kissné Tolnai Erika* (KSH Győri Igazgatóság); *Némethné Kalácska Rozália* (Igazgatási és nemzetközi főosztály); 30 éves szolgálatért: *Hajcskó Gabriella* (KSH Pécsi Igazgatóság); *Juhász Judit* (Vállalkozás-statisztikai főosztály); *Oláhné Borsos Ágnes* (KSH Miskolci Igazgatóság); *Pintér Zoltánné* (KSH Győri Igazgatóság); 35 éves szolgálatért: *Nagyné Pulai Erzsébet* (KSH Győri Igazgatóság); *Waldhausel Péterné* (Nemzeti számlák főosztály); *dr. Barczaházi Ildikó* (Szektorszámlák főosztály); *Barnafti Jánosné* (KSH Veszprémi Igazgatóság); 40 éves szolgálatért: *Bánfalvi Istvánné* (KSH Debreceni Igazgatóság); *Csere Lajosné* (Vál-

lalkozás-statisztikai főosztály); *Farkasházi Ildikó* (Vállalkozás-statisztikai főosztály); *Horváth Péterné* (KSH Szegedi Igazgatóság); *Pálfalvi Zsoltné* (KSH Szegedi Igazgatóság); *Máthé Frigyesné* (KSH Győri Igazgatóság); *Csonka Istvánné* (Vállalkozás-statisztikai főosztály); *Vitányi Ágnes* (Informatikai főosztály).

A spanyol Nemzeti Statisztikai Hivatal az EU soros elnökségi feladatok átadásáról, illetve átvételéről, továbbá a Trió elnökség első féléves tapasztalatairól rendezett értekezletet 2010. július 8-án Madridban. A Központi Statisztikai Hivatalt *dr. Vukovich Gabriella* elnök, *dr. Laczka Éva* főosztályvezető, valamint *dr. Bálint Csabáné* és *Pál Tamara* osztályvezetők képviselték.

A tagállamok a Tanács elnökségének feladatait, a Külügyek Tanácsa formáció kivételével, előre meghatározott hármas csoportokban, 18 hónapon keresztül, egymást váltva látják el. A triótagok közös munkaprogramot dolgoznak ki, segítik egymást a felkészülésben, megosztják egymással tapasztalataikat, és szorosan együttműködnek feladataik ellátásában, különös tekintettel a féléves periódusokon túlnyúló ügyekre.

Spanyolország, Belgium és Magyarország az első olyan hármas, amely a 2009. december 1-től hatályos Lisszaboni Szerződés rendelkezései alapján dolgozik. Hazánk 2011. január 1-

től látja majd el fél éven keresztül a soros elnökséget.

Az értekezleten, melyen a Bizottság (Eurostat) és a Tanács Főtitkársága szintén képviseltette magát, a spanyol fél beszámolt az eddig elért eredményekről, és ismertette az elnökségi munkával kapcsolatos tapasztalatait. A résztvevők emellett rövid áttekintést kaptak az Unió megváltozott jogszabály-alkotási mechanizmusáról. A KSH elnökségi stábjának a másik két triótag, illetve a Bizottság és a Tanács Főtitkárságának munkatársaival való személyes egyeztetésre is lehetősége nyílt.

Folyóiratszemele

Greenlees, J. S. – McClelland, R.:

Újabb viták a CPI (fogyasztói árindex) módszereiről

(Recent Controversies Over CPI Methodology.)
– *Business Economics*. 2010. évi 1. sz. 28–37. old.

Köztudott, hogy a kutatók, közgazdászok gyakran vitatják azokat a módszereket, amelyeket az Egyesült Államok Statisztikai Munkaügyi Hivatala (US Bureau of Labor Statistics – BLS) alkalmaz a fogyasztói árindex (Consumer Price Index – CPI) számítására. Korábban többen azt állították, hogy a CPI felülbecsli a megélhetési költségek változását. Erre legjobb példa az 1996-ban megjelent ún. Boskin-jelentés. Az elmúlt években azonban több elemző, kommentátor azzal a „vádakkal” állt elő, hogy a CPI alulbecsüli az inflációt.

Az utóbbi kritikák azzal érvelnek, hogy az évek során számos olyan módszertani változtatást hajtottak végre, amelyek a csökkenés irányába hatottak. Ilyen volt például 1983-ban a saját lakások költségszámításának megváltoztatása, 1999-ben az áttérés a geometriai átlagolásra, 1998-ban a minőségváltozás mérésére bevezetett hedonikus technika stb. Vannak akik nagymértékű lefelé torzításról, sőt bűnös szándékosságról (korrupció, a szociális kiadások csökkentése) is beszélnek. Mivel ezekkel a kritikákkal nem egyenesen a BLS-hez fordulnak, és nem vesznek részt a szokásos „akadémikus” vitákon, nincs mód a problémák tisztázására. A tanulmány szerzői

fontosnak tartják, hogy az üzleti élet szakemberei legyenek tudatában annak, hogy valójában mit is állítanak.

A CPI számításával kapcsolatos módszertani problémák a következők.

1. Helyettesítési (substitution) hatás. 1999-ben az alapindexek kiszámításához bevezetett geometriai átlagolásnak az volt a célja, hogy valamennyire érzékelhető legyen a helyettesítési hatás a kedvezőbb áralakulású azonos termék választékai között.

A geometriai átlagot világszerte nagyon széles körben használják. Egyike annak a két formulának, amit az IMF és az Eurostat egyaránt ajánlott a CPI számításához. E módszer tükrözi valamelyest, hogy a fogyasztók adott termék választékai közül a viszonylag kedvezőbb árút preferálják. A legtöbb közgazdász azzal is tisztában van, hogy az 1999 előtt használt bázis súlyozású Laspeyres-árindex hajlamos a megélhetési költségek felülbecslésére. Kétségtelen, hogy a geometriai átlag az alacsonyabb index felé húz. Hiszen ha nem ragaszkodunk a konzervatív egységnyi helyettesítési elaszticitás klasszikus feltételezéséhez és arra gondolunk, hogy az esetleges árcsökkenés megnöveli valamely termékválaszték volumenét, akkor már nem beszélhetünk helytelen torzításról. (A helyettesítési folyamatot nem szabad összekeverni azzal, amikor az életszínvonal csökkenése miatt kényszerül valaki olcsóbb megoldást keresni: steak helyett hamburgert fogyasztani. A CPI az azonos életszínvonal fenntartásának árváltozását méri.)

Megjegyzés. A Folyóiratszemelet a KSH Könyvtár (*Lencsés Ákos*) állítja össze.

Sokan túlbecsülik a geometriai átlagolás hatását. A BLS gondosan megvizsgálta a geometriai átlagolású és a hagyományos Laspeyres-árindex különbségét. Az eredmény 1999 és 2004 között, éves szinten körülbelül 0,20 százalékpont, ami reális eredmény.

2. *Minőségi korrekció (quality adjustment).* Az utóbbi időben a BLS-t a minőségi korrekciókat illetően egyrészt azért kritizálták, hogy nem kellően kezeli a megszűnő és a helyette belépő termék közötti minőségi különbséget, másrészt pedig azért, mert a már tíz éve alkalmazott hedonikus minőségkorrekció önkényesen értékeli a fogyasztók új termékeket illető „élvezetét”.

Egyszerű a helyzet, ha valamely termék kiszerezése, csomagolása változik, mert akkor a korrekció a mennyiségi különbséggel arányos. Nyilvánvaló az is, hogy ha egy kisméretű standard televízió helyett csak egy nagyobb és jobb felbontású kapható, akkor a magasabb árat nem lehet tisztán áremelkedésként elszámolni. Persze az új választékok lehetnek alacsonyabb minőségűek is. A minőségi korrekció tehát lehet kétirányú, de általában nem egyenlíti ki teljes mértékben a ténylegesen tapasztalható árváltozást.

A hedonikus technikák kapták a legélesebb kritikákat. Sokan a megnevezése miatt kritizálták, ami félreértésen alapul, mivel nem az „élvezeten” van a hangsúly, hanem a jobb minőségén, a több szolgáltatáson stb. Azt is lehet mondani, hogy sok vásárló nem értékeli a többletszolgáltatást, mert nincs szüksége rá. Ennek azonban ellentmond, hogy ha az új termék iránt megfelelő kereslet mutatkozik, és az eladások tömegessé válnak, akkor már elfogadják és igénylik azt. Kétségtelen ugyanakkor az is, hogy a választási lehetőségek növekedése általában előnyös a fogyasztók számára.

3. *Saját lakások.* A BLS 1983-ban vezette be, hogy a saját lakások költségeit a (feltételezett) bérleti díj változásával méri (Owners' Equivalent Rent of Primary Residence – OER)

a CPI-U-ban (CPI for all Urban Consumers – az összes városi fogyasztó fogyasztói árindexe) a korábbi bonyolult, a lakásvásárlások körülményeiből származtatott indexek helyett. Éppen úgy, mint az ökonometriai modelleken alapuló geometriai átlag vagy a hedonikus módszer bevezetése, a bérleti díjak változásának használatát is elfogadták az elméleti szakemberek. Hasonló ajánlásokat tett az OECD az SNA-ban. Ez más szóval azt jelentette, hogy a CPI-ben azzal a költséggel számoltak, amit egy bérlőnek fizetnie kellett volna, illetve a saját tulajdonban lakó nem kap meg. Ezzel a technikával a lakást a BLS mintegy tartós fogyasztási cikként kezeli. A tanulmány röviden kitér arra, hogy ez a megközelítés megfelelő alternatívája a beruházási javak használatával járó „capital service pricenak” (tőkeszolgáltatás ára).

Annak ellenére, hogy az OER-módszer széles körben használt és elfogadott formula, változatlanul élénk viták vannak e megoldás körül. A tanulmány szerzői szerint hosszú távon semmiképpen sem helytálló az az állítás, hogy e módszer bevezetése a CPI csökkenéséhez vezetett.

4. *A CPI és az érzékelt (perceived) infláció.* A kritikák alapja sokszor az, hogy az egyéni érzékelés ellentmond a CPI által jelzett inflációs mértékeknek. Többet azt jegyzik meg, hogy nemzetközi összehasonlításban meglepően alacsony az Egyesült Államokban számított inflációs ráta. Alapos tanulmányozás után azonban az látható, hogy az 1998 és 2008 közötti időszakban számos országban, így például az OECD 29 országból 16-ban, illetve a G7 országokban az átlagos inflációs ráta alacsonyabb volt, mint az Egyesült Államokban.

Mivel a CPI a fogyasztói árak alakulását jelzi, abból számos ipari és beruházási termék hiányzik. Ám torzíthatja a szubjektív értékelést az is, hogy az egyes családok kiadási szerkezetileg meglehetősen eltérő. Továbbá az sem mind-

egy, hogy a naponta vásárolt (lehet, hogy kisebb volumenű) termékek ára az átlagnál nagyobb mértékben emelkedik. Befolyásolhatja még az is a szubjektív megítélést, hogy a gyakran vásárolt termékek ára sokszor változik, hol emelkedik, hol csökken, ami a különböző háztartásokban rövid távon ellentétes érzeteket kelthet.

5. *Alábecsüli a CPI az inflációt?* Mint az előzőkből kitűnt, a kritikusok erősen eltúlozzák a módszertani változtatások hatását. A szerző szerint leggyakrabban emlegetett alternatív árindex a Shadow Government Statistics (SGS) figyelmen kívül hagyta az 1970-es évek vége óta bevezetett módszertani változtatásokat. Az eltérés ennek köszönhetően nagyon jelentős, évenként 7 százalék. Ebből körülbelül 3 százalék tulajdonítható a geometriai átlag alkalmazásának, míg a maradékot az egyéb hatások okozzák.

Az „expost” becslések elkészítésénél ún. „add factorokat”¹ is használtak, amelyek hatása nagyon félrevezető. Ha minden ár változatlan maradna, az add factor akkor is mintegy 7 százalékos inflációt eredményezne. Továbbá, a havonkénti állandó inflációval számolva sem lenne jó a saját lakások költségindexe, mivel jelenleg az Egyesült Államok számos államában a lakásköltségek csökkennek.

A BLS által megvalósított módszertani változtatások hatásának eltúlzott kritikái ellentétesek a gyakorlati tapasztalatokkal is. A geometriai átlag bevezetésének hatása mindössze 0,28 százalékpont eltérést eredményezett. Továbbá a hedonikus technika 1999 utáni alkalmazása alig csökkentette az árindexet, az 1983 és 1999 közötti évekre vonatkozó számí-

¹ Egyenleteken alapuló előrejelzések korrekciója. Akkor alkalmazzák, amikor a múltbeli adatok alapján kiderül, hogy az egyenlet alulbecsüli a vizsgált változót és hasonló jelenség várható az előrejelzések időszakára is, ebben az esetben add factort adnak az egyenletből kapott eredményekhez.

tások pedig kifejezetten növelték azt. Ezután már csak a lakásköltségek maradnak, ezek viszont nem okozhatnak 4 százalékpontos eltérést. De önmagában az évenkénti 7 százalékos feltételezett növekmény miatt 1998 és 2008 között az áremelkedés 155 százalékos lett volna a publikált 32 százalék helyett, ami nyilvánvaló képtelenség.

A tanulmány nem foglalkozott minden félreértésből, helytelen érzékelésből adódó problémával. (Élelmiszer- és energiaárak, saját lakás költségei.) Célja az volt, hogy az üzleti élet közgazdászainak figyelmét felhívja a CPI számításának legtipikusabb és legjelentősebb problémáira.

Marton Ádám

kandidátus, a KSH ny. osztályvezetője
E-mail: adam.marton@ksh.hu

Szmirnov, V.:

Az orosz gazdaság erőforrásigénye a statisztika tükrében

(Resursojmomkost rossijskoj ekonomiki v zerkale statistiki.) – *Voprosy statistiki*. 2010. 4. sz. 62–68. old.

Az ásványi erőforrások a legtöbb tevékenység anyagi ráfordításainak legfontosabb komponensét képezik. Gazdasági szerepüket elemezve azonban nem nehéz arra a következtetésre jutni, hogy egy ország létfenntartásához nem ásványi erőforrásokra, hanem ásványi nyersanyagra van szükség. Ez utóbbi biztosítható mind saját erőforrásokból, mind pedig behozatal révén. Megkülönböztetjük az elsődleges és másodlagos saját erőforrásokat, míg az ásványi nyersanyagot igénylő gazdasági növekedés intenzív (innovációs) vagy extenzív lehet. A növekedés típusa nagymértékben

meghatározza a nyersanyagfogyasztás volumenét, struktúráját és jellegét. Mindezekre a folyamatokra hatást gyakorol az egyes nyersanyagfajták kölcsönös helyettesíthetősége, ami nem egyszerűen a nyersanyagigény, hanem a nyersanyagok tulajdonságaival kapcsolatos szükségletek kielégítését biztosítja, még hozzá alternatív módon.

A gazdaságtörténet nem kevés példát ismer jelentősebb ásványvagyonnal nem rendelkező országok sikeres fejlődésére, amelyek közül Japán esete jellemző. Oroszország számára azonban tanulságosabbak az amerikai tapasztalatok. Az Egyesült Államok ugyanis a gazdaság saját nyersanyaggal való ellátásának feladatát soha nem önmagáért megvalósítandó célnak tekintette, s már a XIX. században elkezdte csökkenteni a nyersanyagexportot és növelni az importot, ami intenzív növekedésének egyik fő jellemvonása volt.

Oroszország az egykori Szovjetuniótól a bányászat túlzott mértékű fejlődését örökölte, amely a „többet feltárni – többet kitermelni” stratégiát követte. Ez teljesen megfelelt a szocializmus fő és lényegében egyetlen gazdasági törvényének, melynek értelmében – a *l'art pour l'art* művészeti elvhez hasonlóan – a termelés a termelés kedvéért folyik. A 70-es, 80-as évek fordulóján a Szovjetunió és az Egyesült Államok egy főre vetítve nagyjából azonos volumenben termelt ásványi nyersanyagot, de egységnyi GNP-re számítva a szovjet termelés csaknem háromszor nagyobb volt. A tényleges különbség azonban – a szocialista gazdaság végső termékének specifikuma miatt – négyszeresre-öttszörösre tehető. Mindez Oroszországra nézve olyan messze menő következményekkel járt, melyek közül az egyik a bányászat ipari termelésen belüli részesedésének bővülésében mutatkozott meg. Közismert, hogy a szóban forgó ágazat értékmutatói szorosan összefüggnek a kőolaj világpiacon árával, amely – a kapcsolt termékek be-

leértve – meghatározza a belföldi árakat is. Ez az ár közvetlen hatással van az ún. termékadókra, amelyek figyelembe vételével jelentősen megnő a bányászatban előállított hozzáadott érték, mivel a termékadóban rendkívül magas épp ennek a tevékenységnek a súlya. Ugyanakkor a bányászati termelés fizikai volumenének növekedése nem volt jelentős, ami az utóbbi években e szektor GDP-beli arányának bizonyos csökkenéséhez vezetett az olaj- és gázárak szinte szakadatlan emelkedése mellett.

Az ásvány- és nyersanyagtermelés sajátossága a magas tőkeigényesség. Az orosz gazdaság nyersanyag-orientáltságának meglehetősen hosszú története van, amely a szovjet időkbe nyúlik vissza, noha bizonyos fenntartással állítható, hogy a nyersanyagexporttól való függőség – elsősorban a szénhidrogének terén – csak 2003 elejétől vált erősebbé. Jelenleg a fűtőanyagexport a kitermelés 38–40 százalékát teszi ki, ami a fizetőképes belföldi kereslet teljes kielégítésével és a hazai gazdaság energiaszükségleteinek tartós csökkenésével vált lehetővé.

A leírt jelenség alaposabb vizsgálatra szorul, s figyelmet érdemel a szovjet és a poszt-szovjet orosz gazdaság erőforrásigényének összehasonlítása is. Azonban számos információs és módszertani jellegű okból kifolyólag, valamelyest korrekt eredményeket csupán az energia- és vízfogyasztásra, valamint egyes környezetstatisztikai mutatókra sikerült kapni. Ezen belül az energiafogyasztás legpontosabban az elsődleges fűtőanyagokra számítható ki, amelyekre Oroszországban – a kettős számbavételtől eltekintve – az összes felhasznált energiaforrás 90 százaléka jut.

Az összehasonlítás alapjául a GDP szolgál. Noha Oroszországra vonatkozóan megbízható adatok csak 1995-től kezdve állnak rendelkezésre, ismeretes, hogy az 1991 és 1994 közötti időszakot nemcsak a termelés nagymértékű

visszaesése, hanem egyes szektorok energiaigényének csökkenése jellemezte, ami mind a termelés-visszaesés, mind pedig az orosz gazdaság szerkezeti átalakulásának következménye volt. Ez az átalakulás a kevésbé erőforrásigényes szektorokat, elsősorban a szolgáltatásokat érintette.

Oroszország GDP-je 2000-ben 8,3 százalékkal haladta meg az 1995. évi szintet. 2008-ban a GDP volumenének növekedése 2000-hez képest 165,6 százalékot ért el. 1995-ben az orosz GDP az 1990. évi szint 62 százalékát tette ki, ami 2000-re 67 százalékra emelkedett, s 2008-ban már 11 százalékkal meghaladta az említett mértéket. A Szovjetunió belüli az Orosz Föderáció fűtőanyag-felhasználása 1985-ben – az uniós szükségletektől eltekintve – 1136 millió tonnára rúgott. E mutató évi átlagos növekedése 1970–1985-ben 3,7 százalék volt. Ezt az ütemet a következő öt évre vetítve, 1990-re 1360 millió tonna fűtőanyag-felhasználást kapunk. 2008-ban ez a felhasználás 1017,6 millió tonnára redukálódott, míg az 1990. évi GDP energiaigényessége szerint $1360 \times 1,11 = 1510$ millió tonna lett volna. Ugyanakkor az orosz GDP energiaigényességének csökkenése teljes egészében a 2000–2008-as időszakra tehető, amikor kompenzálódott az előző évtized körülbelül 18 százalékos energiaigényesség-növekedése.

A hivatalos szovjet adatokkal végzett számítások a gazdaság energiaigényének 11 százalékos csökkenését mutatják 1990-ben 1980-hoz képest. *V. Szmirnov* és *I. Basmakov* annak idején egymástól függetlenül kimutatták a szovjet gazdaság növekvő energiaigényét az ENSZ és a Nemzetközi Energia Ügynökség adatai alapján. Ezek szerint a GNP energiaigényessége a Szovjetunióban változatlan áron számítva 1970 és 1985 között évente mintegy 0,9 százalékkal nőtt. Az energiaigényesség főként a 70-es években emelkedett, de még 1980 és 1985 között is az évi növekedés 0,2 száza-

lékot ért el. Oroszországban a 2001-től 2008-ig tartó időszakban a teljes energiafogyasztás 11,2 százalékkal lett magasabb, vagyis évente átlagosan kevesebb, mint 1,3 százalékkal bővült. Ugyanakkor – mint már említettük – a GDP 2008-ban 2000-hez képest 65,6 százalékkal lett nagyobb. Így ebben az időszakban az energiafelhasználás GDP szerinti átlagos elaszticitása 0,17 volt.

Figyelembe véve azt, hogy a fejlett piacgazdaságokban „nyugodt” növekedési periódusokban az adott elaszticitás 0,3 és 0,5 közötti intervallumban szokott mozogni, megállapítható, hogy Oroszországot a 2000-es években az energiaforrás-felhasználás hatékonyságának magas növekedési üteme jellemezte, amiben döntően a piaci reformok hatása érvényesült. Ez a hatás abban nyilvánult meg, hogy a megváltozott körülményekhez alkalmazkodni képtelen tevékenységek visszaszorulása a teher- és utasforgalom, de még inkább az energiafogyasztás csökkenését vonta maga után. A fő szerepet ebben olyan piaci tényezők játszották, mint az üzemanyagárak és -tarifák magas szintje vagy a teher- és utasszállítás racionalizálása. Az energiafogyasztás gyakorlatilag az összes gazdasági ágban jelentősen csökkent. Sőt, az energiatakarékosság terén elért sikerek megelőzték a 2003-ban elfogadott „Oroszország energiastratégiája a 2020-ig tartó időszakban” című hivatalos dokumentum sárokszámait, amely 2008-ra a GDP 46,4 százalékos növekedést irányozta elő 2000-hez képest, az elsődleges energiaforrások belső felhasználásának 15,4 százalékos bővülése mellett. Ezzel szemben a GDP tényleges növekedése az utóbbi periódusban 65,6 százalék, a fűtőanyag- és energiaforrás-felhasználásé 10,2 százalék volt, s ehhez nemcsak a piaci tényezők, hanem az állam energiapolitikája is hozzájárult.

Az említett stratégiát 2009 novemberében a 2030-ig szóló új energiastratégia váltotta fel, amely többek között kinyilvánította, hogy befejeződött a villamosenergia-szektor reformja,

folyamatban van a villamosenergia-piac liberalizálása, valamint az atomenergia-ipar szerkezeti átalakítása, kedvezőbb adózási feltételeket teremtettek az olaj- és gázipar számára, ösztönzik az olajfeldolgozó és petrokémiai kapacitások fejlesztését, továbbá fejlődik az energiaforrások tőzsdei kereskedelme is. Ugyanakkor megkezdődött az energiaipari társaságok tevékenységét akadályozó adminisztratív korlátok felszámolása, és aktívan valósítanak meg olyan infrastrukturális projekteket, amelyek a hazai energiaipar fejlődésének alapját képezik.

A jelenlegi világgazdasági válság valószínűleg lassítani fogja az energiaigényesség csökkenését. Távlatos perspektívában számolni kell az energiahatékonyság további növekedésével, de magasabb, feltehetőleg 0,4–0,6-es elaszticitás mellett. A 2030-as stratégia célkitűzéseinek értelmében az orosz GDP energiaigényességének az elkövetkező időszakban, évente átlagosan körülbelül 3,5 százalékkal kell majd csökkennie az elsődleges fűtőanyag-felhasználás 2 százalékos növekedésével szemben.

Az energiahatékonyság növekedését Oroszországban két ellentétes tendencia fogja befolyásolni, főleg a feldolgozóipar szerkezeti átalakulásával összefüggésben. Mint ismeretes, a visszaesés mértéke itt az utóbbi 15–20 év folyamán volt a legnagyobb, elsősorban a gépgyártásban, amely – különösképpen jelenlegi műszaki bázisára való tekintettel – technológiailag nem energiaigényes iparág. Ezért a gépgyártás gyorsított fejlesztése csökkentheti az egész gazdaság energiaigényét, s hasonló a helyzet a könnyűiparban, továbbá számos szolgáltató szektorban is.

Ugyanakkor objektíve erősödnek a magas energiaigényű ágazatok gyors ütemű fejlődését ösztönző tényezők, például a vegyiparban (műszalak, szintetikus kaucsuk, műanyagok stb. előállítás), a fafeldolgozásban, a petrokémiában stb. Rendkívül energiaigényes csak-

nem a teljes fűtőanyag- és energiaipar, beleértve az olajipart, melynek energiaigénye a nyersanyagbázis állapotának gyakorlatilag elkerülhetetlen romlása, valamint az alaposabb olajfeldolgozás szükségességének következtében növekszik.

A tudományos-technikai haladás energiahatékonyság-növelő szerepének értékelése kapcsán fontos szem előtt tartani, hogy ez a tényező, mint az energiafogyasztás csökkentésének hatékony eszköze, maga is meghatározhatja az energiaigényes ágazatok gyorsított fejlesztésének feladatait. Ilyenek például a felszínre hozott olaj hányadát növelő legújabb technológiák. A gazdaság erőforrás-felhasználásának fontos mutatója a GDP vízigényessége is. Oroszországban e téren 2008-ban a friss víz fogyasztása 35 százalékkal csökkent 1990-hez képest. Igaz, az utóbbi három évben ez a mutató növekedésnek indult, de a vízfogyasztás GDP szerinti elaszticitása még mindig jelentősen alacsonyabb, mint az energiafogyasztás analóg mutatója. Jellemző, hogy a vízfogyasztás nemcsak a termelő szektorban, hanem a közművekben is csökkent. A takarékoság egyre inkább behatol azokba a tevékenységekbe, ahol a szovjet időkben a pazarlást ösztönözték.

Ez a megállapítás a mezőgazdaságra is vonatkozik. Itt a kolhoz-szovhoz rendszer felszámolása a társadalmi szektor termelésének hozzávetőleges megfeleléséhez (láncindex: 2007. évi : 1990. évi értékek = 50,7 százalék) vezetett. Ugyanakkor az ágazatnak a gazdaság egészére nehezedő nyomása is drasztikusan csökkent, mivel az anyagi és beruházási eszközfelhasználás visszaesésének mértéke itt sokkal nagyobb volt, mint más tevékenységekben. Az elmúlt 70–80 év során Oroszország harmadára-ötödére csökkentette az agrárberuházások nemzetgazdasági arányát, annak ellenére, hogy a 2000-es években ez az arány emelkedést mutatott. A ráfordítások ilyen

nagyarányú csökkentése azonban alig fejtett ki érezhető hatást a terményhozamok dinamikájára, miközben a világpiacon Oroszország jelentős gabonaimportórból (a Szovjetunió belüli) jelentős gabonaexportórrá vált.

Az orosz gazdaságfejlődés ökológiai jellemzőinek többsége az utóbbi években számottevően javult. Ez a pozitív fejlemény már az első posztszovjet években világosan kirajzolódott, bár akkor a termelés nagymérvű visszaesésével magyarázták. Mivel a környezet-szennyezés fő forrása az ipar, beleértve a hozzá kapcsolódó teherszállítást, az adott időszak trendjeire az ipari termelés indexe alapján lehet következtetni. Az ökológiai mutatók azonban 1991 és 2000 között az ipari visszaesésnél lassabban emelkedtek. Így Oroszország ökológiai állapotának javulása csak az ezredforduló után vált egészséges tendenciává. Negatív kivétel ez alól a termelés és fogyasztás melléktermékeinek volumennövekedése, amely részben a szóban forgó jelenség statisztikai megfigyelésének megszervezésével függ össze.

A másodlagos erőforrások felhasználásának részletes elemzését az információhiány nehezíti. Ismeretes, hogy a Szovjetunió nem volt világelső a másodlagos nyersanyagfelhasználás egyik területén sem, Oroszország a posztszovjet periódusban csak rontott a helyzeten. Úgy tűnik, ez a probléma teljesen kiesett nemcsak az összes állami és elsősorban regionális szerv, hanem a vállalkozók látóköréből is. Végezetül még egyszer hangsúlyozni kell, hogy Oroszország más országokhoz képest összemérhetetlenül nagyobb lehetőségekkel rendelkezik a gazdaság erőforrásigénye csökkentésének terén, amelyek azonban csak az üzleti szféra és az állam koordinált erőfeszítései révén használhatók ki.

Ifj. Simon György,

PhD, közgazdász

E-mail: simon41@windowslive.com

Sturm, R. – Tümmeler, T. – Opfermann, R.:

Vállalati kapcsolatok a statisztikai vállalatregiszterben

(Unternehmensverflechtungen im statistischen Unternehmensregister.) – *Wirtschaft und Statistik*. 2009. 8. sz. 764–773. old.

A globalizáció hatására nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt növekszik a piac bizonyos részén uralmi helyzetet betöltő nagyvállalatok, konszernek jelentősége. A gazdasági döntések gyakran már a vállalatot meghaladó, magasabb szinten történnek. A német statisztika alapját eddig a jogilag önálló egységek minősülő vállalatok képezték. Az új jelenségekre reagálva a Német Szövetségi Statisztikai Hivatal – a tartományi hivatalokkal együttműködve – hozzákezdett a statisztikai vállalatregiszter fejlesztéséhez, úgy, hogy a vállalatközi kapcsolatok átfogóbb ábrázolása útján alkalmas legyen új elemzések megalapozására is. A Hivatal arra kíván választ kapni, hogy

- milyen gazdasági struktúrák, illetve egységek állnak a globalizáció hátterében;
- milyen a gazdaság jelenlegi piacszerkezete, és mely versenyviszonyok tekinthetők uralkodónak;
- a vállalati kapcsolatok terén mi a jelentősége a kis- és közepes méretű vállalatoknak.

Európai szinten több éve foglalkoznak a nemzetközi hatókörű vállalatcsoportok kapcsolatainak feltárásával. Az Eurostat a statisztikai egységekről már a kilencvenes évek elején kiadott rendelkezésében közzétette a vállalatcsoport meghatározását. Eszerint „a vállalatcsoport egymással jogi és pénzügyi kapcsolatban álló vállalatokat foglal magában. A vállalatcsoporton belül több döntési centrum létezhet, főleg termelési, értékesítési, nyereségpolitikai vonatkozásban. A pénzügyi gazdál-

kodás és az adózás bizonyos szempontjait központosíthatják. A vállalatcsoport olyan gazdasági egységnek minősül, amely a hozzá tartozó egységek felett döntéshozatali jogkörrel rendelkezik.”

A vállalatcsoport meghatározásának kiindulópontjaként a hivatalos statisztikának első sorban annak az egységnek a létezését kell megállapítania, amely irányítóként ellenőrző hatáskörrel rendelkezik a vállalatcsoport többi tagjai felett. A köznyelv ezekre a kapcsolatokra az anyavállalat, illetve a leányvállalatok megjelölést használja. A vállalati regiszter jelenlegi gyakorlata szerint vezetőegység az a vállalat lehet, amelyet a kereskedelmi regiszterben cégeként tartanak nyilván, illetőleg a pénzügyi hatóságok forgalmiadó-alanyként kezelnek.

A vállalatcsoport belső kapcsolatainak leképezéséhez elsősorban a legfőbb anyavállalatot kell meghatározni „amely a többi jogi egység felett akár közvetlen, akár közvetett úton (azaz más leányvállalatokon keresztül) ellenőrzési hatáskörrel rendelkezik, őt magát azonban más jogi egység nem kontrollálhatja. Az ellenőrzés alapja a többségi (50 százalékot meghaladó) tulajdoni hányad, illetve a szavazati jogok többsége. A tényleges ellenőrzés más formája, az ha az érintett jogi egység könyvelését teljesen beillesztették a konszolidált társaság könyvvitelébe, ekkor a tulajdoni hányadokat nem hozzák nyilvánosságra.

A szerzők több ábrán szemléltetik a vállalatcsoportok belső kapcsolati rendszerének lehetséges, eltérő formáit, azt is bemutatva, hogy a közvetett ellenőrzés kapcsán hogyan számítják ki a ténylegesen érvényesülő tulajdoni hányadokat.

A vállalati regiszterekre vonatkozóan 2008 után hatályba lépett új EU-rendelet szerint az EU-tagállamok statisztikai regisztereinek a vállalatcsoportokra is ki kell terjedniük. A tulajdonosi, illetve ellenőrzési viszonyok ismer-

tetése mellett a következő adatokat kell kötelezően nyilvántartani: a vállalatcsoport megnevezése; gazdasági főtevékenysége; a vállalatcsoport jellege (tisztán területi illetőségű csoport, belföldi vagy külföldi ellenőrzés alá tartozó törzscsoport); a vállalatdemográfiai jellemzők (alapítás, megszűnés), a foglalkoztatottak száma.

A nyilvántartandó mutatószámokat alapvetően a csoporthoz tartozó vállalatok adataiból lehet levezetni, például a tisztán belföldi vállalatokat tömörítő csoport esetében a tagvállalatok foglalkoztatotti létszámának összesítése útján. Problematikusabb a helyzet a multinacionális csoportok esetében: közvetlen információk hiányában itt a hazai törzscsoport adatait általában konvenciók alapulvételével (hasonló vállalatcsoportok jellemzőire támaszkodó becslésekkel) célszerű kialakítani. A főtevékenység meghatározását az ágazati besorolásokra vonatkozó általános rendelkezéseknek megfelelően kell végrehajtani. A multinacionális vállalatcsoportoknál a konszolidált árbevétel (vagyis a külső fél részére történt eladások értéke) általában nem áll rendelkezésre. Kiegészítő információként itt esetleg a forgalmi adózási adatok vehetők figyelembe.

A vállalatcsoportok adatbankját – az intézményesen megkapható, a gépi feldolgozásra közvetlenül alkalmas információk hiányában – a Német Szövetségi Statisztikai Hivatal a vállalati regiszterrel összekapcsolt, szatellit-regiszter formájában hozta létre, amelyet általában évenként aktualizálnak. Az összekapcsolás többlépcsős eljárással történik, a megfelelő német vállalatok azonosító információira (név, cím, kereskedelmi regisztrációs szám) támaszkodva. Eddig négy alkalommal került sor adatbevitelre: először 2005. év végén a feldolgozó ipar 2003. december 31-i (a vállalatcsoportok szempontjából releváns) adatállománya alapján. A második adatszolgáltatás már valamennyi gazdasági ág érintett vállalataira kiter-

jed a 2005. december 31-i állapotnak megfelelően. A 2006. december 31-re vonatkozó adatokat 2008. év folyamán dolgozták fel, s ennek során már önkéntes adatkiegészítések is történtek a vállalatcsoportok külföldi (EU-tagállamok területén működő) jogi egységeire vonatkozóan. Ehhez, második adatforrásként az Eurostat nyújtott segítséget. A legutóbbi, 2007. december 31-i adatállományt a tartományi Statisztikai Hivataloknak 2009 őszéig kellett feldolgozniuk. Ennek folyamán került sor az első kötelező adateserére is az Eurostat szervezésében.

Az egymást követő feldolgozások során mód nyílt a korábbi hiányok pótlására, mind a vállalati regiszter, mind a vállalatcsoportok adatbankja tekintetében. A 2007. évi adatok alapján tervbe vették a két adatállomány összehangolt kiértékelését. Ennek főbb eredményeit, mindenekelőtt a vállalatcsoportok számára, nagyságára és Németországot érintő gazdasági jelentőségére vonatkozóan 2010. év folyamán teszik közzé.

A Német Szövetségi Köztársaságban hosszú idő óta megkülönböztetett figyelemmel kísérik a vállalati koncentráció alakulását. Az ún. Monopólium Bizottság (Monopolkommission) kétévenként készít jelentést a főbb gazdasági ágakban észlelt tendenciákról. A vállalatcsoportokhoz tartozó egységek adatainak hiányában a korábbi vizsgálatok köztudomásúan csak alábecsült eredményekkel szolgálhattak. Ezért különösen fontos a Bizottság számára, hogy a vállalatcsoportokra vonatkozó adatbank árbevételi adatai, illetve a foglalkoztatottak száma alapján jóval megalapozottabb eredményekhez juthattak, első ízben a 2005. tárgyévi adatokra támaszkodva. A Monopólium Bizottság különböző koncentrációs mutatókat használ fel elemzéseikhez: így például a 3, 6, 10, 25, 50 és 100 legnagyobb vállalat, illetve vállalatcsoport koncentrációs hányadát az árbevétel értéke, illetőleg a fog-

lalkoztatottak száma alapján. A vállalatcsoportok egy egységként történő figyelembe vétele természetesen magasabb koncentrációs hányadot eredményez. Ezért a vállalatcsoporton belüli kapcsolatok részletes feltárása lényegesen javíthatja a koncentrációs vizsgálatok minőségét is.

Európai szinten az elsődleges statisztikai követelmények közé sorolják, hogy megfelelő adatokkal rendelkezzenek a multinacionális vállalatcsoportba tartozó gazdasági egységek főbb jellemzőiről. Az ún. FATS-rendelet (Foreign Affiliates Statistics) a 2007. tárgyév-től évenkénti struktúraadatok szolgáltatását írta elő, egyrészt a külföldről ellenőrzött belföldi vállalatokra vonatkozóan (Inward-FATS), másrészt azokról a külföldi vállalatokról, amelyek a hazai egységek ellenőrzési körébe tartoznak (Outward-FATS). A 2007. tárgyévre vonatkozó adatoknak 20 hónap alatt kell rendelkezésre állniuk.

A német ellenőrzés alá tartozó külföldi vállalatok adatait a Német Szövetségi Bank kezeli. Az Inward-FATS által igényelt adatokat a Szövetségi Statisztikai Hivatal az éves struktúrajelentés és a regiszteradatok kombinálása útján, külön adatgyűjtés elrendelése nélkül biztosítja. Két különböző mélységű kombinációra kerül sor (részletes területi tagolás viszonylag összevont ágazati bontásokkal, illetve ennek fordítottja) olyan mutatószámokra vonatkozóan, mint a vállalatok, az árbevétel és a foglalkoztatottak száma, a termelési érték, a beruházások és a személyi ráfordítások.

Az első (kísérleti) feldolgozás eredményei szerint 2006-ban összesen 19 972 német vállalat (vagyis az összes nempénzügyi vállalatok 1 százaléka) tartozott külföldi ellenőrzés alá. Ezek az érintett ágazatok összes létszámának 9 százalékát foglalkoztatták, a teljes árbevétel 19 százalékát, illetve a beruházások 14 százalékát hozták létre, vagyis jelentős szerepet töltenek be a német gazdaságban. A német vállalatokat

ellenőrző külföldi anyavállalatok háromnegyede európai székhelyű, 58 százalékuk tagja az Uniónak. A legtöbb külföldi tulajdonos az Egyesült Államok (15%), Hollandia (15%), illetve Svájc (14%) területén található, de kiemelkedő (8% körüli) arányúak az Egyesült Királyság, Franciaország, illetve Ausztria területén működő anyavállalatok is.

A vállalati regiszterek új, kapcsolati információit hasznosítva a Baden Württemberg Tartomány Statisztikai Hivatala – két kutató intézettel együttműködve – a kis- és középvállalatok helyzetének vizsgálatával foglalkozott. Az EU irányadó ajánlása szerint ebbe a körbe a 250 főnél kevesebb személyt foglalkoztató, illetve az évi 50 millió eurónál kisebb árbevételű vállalatok sorolhatók. A vizsgálat tapasztalatai szerint a tartomány területén az utóbbi években a nagyvállalatok térnyerése volt a jellemző, a kis- és középvállalatok részesedése csaknem minden szakágzatban mérséklődött, mind a foglalkoztatás, mind a termelési teljesítmények tekintetében.

A globalizációs folyamat során többnyire növekszik a multinacionális vállalatcsoportok gazdasági jelentősége. A folyamat statisztikai leképezése céljából az Eurostat kivételes prioritást biztosít olyan európai szintű regiszter létrehozásához, amely kifejezetten ezek nyilvántartására szolgál (EuroGroups Register). A regiszter két adatforrásra támaszkodik: 1. az Eurostat által felajánló felektől vásárolt, vállalkozói kapcsolatokat jellemző adatok; 2. a tagországok által kialakított vállalati regiszterek közötti adatszere. Az európai szinten koordinált és a nemzetközi vállalatcsoportok konszolidált adataival kiegészített, összefoglaló információk a következő lépésként a nemzeti regiszterek hiányainak pótlására, minőségének javítására is felhasználhatók lesznek. Felmerült olyan elgondolás is, hogy a Szövetségi Bank szintén bekapcsolódik a munkába, információkat szolgáltatva a közvetlen beruházásokról. A statisztikai és

pénzügyi adatbázisok összekapcsolásához azonban számos nehézséget kell előzőleg elhárítani, mindenek előtt az azonosítószámok széleskörű összehangolása útján.

Tűs Lászlóné,

a KSH ny. osztályvezetője

E-mail: tuus@mail.tvnet.hu

Florczak, W. :

A tudásalapú gazdaság mérése a nemzetközi kutatásokban

(Pomiar gospodarki opartej na wiedzy w badaniach międzynarodowych.) – *Wiadomości Statystyczne*. 2010. évi. 2. sz. 78–97. old.

A tudás alapú gazdaság kifejezést (TAG) első ízben a *Science Technology and Industry Outlook* említette 1996-ban, és azt az információ, illetve a tudás termelésként, eloszlásként, valamint kihasználásként határozta meg.

A részmutatók kontextusában nincs bevett standard, a szakirodalom mégis számos mutatót előnyben részesít. A mutatók számbavételéhez *Florczak* az Ausztrál Statisztikai Hivatal 2002-ben javasolt részindikátor-készletét veszi alapul, amellyel jól illusztrálható a sokszínűség. Az ausztrálok a TAG-ot három kulcságzatba (innováció és vállalkozás; emberi erőforrás; információs és kommunikációs technológia) és két mellékágzatba (*környező feltételrendszerek*: makro-ökonómiai, társadalmi-kulturális, piaci feltételrendszerek, gazdasági nyitottság; *társadalmi-gazdasági hatás*: gazdasági és strukturális változások, társadalmi változások) sorolták, melyeket egymástól független részmutatókkal lehet jellemezni. *Florczak* hét összetett mutatót ismertet részletesen: a Fagerberg-mutatót, a technológiai fejlődés indexet, a nemzeti innovációs potenciálexet, a tudásalapú gazdaságba való beruházás

mutatóját, a tudásalapú gazdaság funkcionalitás indexet, az aggregált innovációs indexet, az általános tudományos és technológiai mutatót.

Az aggregált mutatóknak számos hátránya van: például a tendenciózus gyűjtés, a súlyozás önkényessége. A szerző szerint azonban széles körű használatuk az előnyök túlsúlyát mutatja. Lényeges hasznuk, hogy szintetikus, egydimenziós módon mutatják be egy többdimenziós rendszer állapotát, viselkedését. Összetett jelenségek esetében számos részmutatónál könnyebb az értelmezésük mind a más országokkal való, mind az időbeli összehasonlításban. Különösen hasznosnak bizonyulnak egy referenciaponttól való divergencia/távolság mérése esetében, figyelmeztető jellegű funkcióban, továbbá a közvélemény és a döntéshozók tájékoztatásában a történelmi, a jelenbeli aktuális és a jövőbeli folyamatokról.

Nincs általános módszer a kidolgozásokra, de érdemes a következő fázisokat kiemelni:

- a mérési kör és az e célból használt összetett mutató felhasználási szabályszerűségének megállapítása;
- a részmutatók kiválasztása;
- a felhasznált adatok minőségének értékelése;
- a részmutatók közötti összefüggés értékelése (így limitálható a részmutatók száma);
- a részmutatók súlyozása (általános elv: a referenciaszinttel össze nem hasonlíthatott mutatót nem lehet a részmutatók súlyozására használni);;
- az összetett mutató érzékenységének tesztelése (ezt Florczak szerint ritkán végzik el).

A *Fagerberg-mutató* öt részmutatót (egy főre jutó mobiltelefonok, internetvonalak, internet-felhasználók, személyi számítógépek és ISDN-előfizetők száma) foglal össze. A szerző tipikusan problematikus mutatóként jellemzi a fejlődés mérését és a gyorsan előregedő eszkö-

zök számbavételét, és félreértésnek titulálja a TAG azonosítását a technológiai fejlettség szintjével.

Az *Innovációs Teljesítményindex (TAI)* más országokkal való kontextusban méri a fejlettséget. Egy négydimenziós mutatóról van szó (két-két részmutatóval): az új technológia alkotása, a legújabb technikák elterjedtsége, a meglévő, de elengedhetetlen technológiák elterjedtsége és az emberi erőforrás jellemzik. A harmadik dimenzió két részmutatóját logaritmikus alakban fejezzük ki – mivel a hagyományos infrastruktúra növekedésével annak egyre gyengébb innovációs és magas szintű technológiai alkalmazása jár –, és felülről határoljuk az OECD-országoknak a kérdéses időszakban mért átlagával, ezen felül ugyanis a hagyományos infrastruktúra pozitív hatása elhanyagolható.

A TAI előnye, hogy megmutatja az adott gazdaság erős és gyenge oldalait a szélesen értelmezett technológiai fejlődésen belül.

A *Nemzeti Innovációs Kapacitásindex (NICI)* három összetevőtől függ (a nemzeti innovációs infrastruktúrától, a regionális szintű innovációs feltételrendszertől, valamint a technológiai klaszterek és a nemzeti innovációs infrastruktúra közötti kapcsolatok minőségétől), melyekhez összesen 24 mérőszámot rendeltek hozzá. A súlyozást pedig regresszióanalízissel állapították meg. Ehhez a központi változót az Egyesült Államok Szabadalmi és Védjegyhivatala által elfogadott szabadalmak számaként értelmezték. A 24 mutató között fennálló erős kollinearitás lehetetlenné teszi egyidejű inkorporációjukat a függvénybe – ezért lépcsőzetes regressziót alkalmaztak.

A NICI nagy előnye, hogy kizárható a súlyozás önkényessége. Kérdéses marad a megfelelő képlet és a központi változó kiválasztása.

A *Tudásalapú Gazdaságba való Beruházás Mutatóját* (Composite Indicator on Investment

in the Knowledgebased Economy) és a *Tudásalapú Gazdaság Funkcionalitás indexét* (Composite Indicator on Performance in the Knowledge-based Economy) az Európai Bizottság dolgozta ki, előnyös tulajdonságaik ellenére azonban inkább használják az *Összesített Innovációs Indexet (SII)*, melyet szintén az Európai Bizottság dolgozott ki 2008-ban. Ezt éves gyakorisággal alkalmazzák 27 európai valamint egyéb ország vizsgálatánál. Ez a mutató nemcsak sorrendet állapít meg, de a vizsgált időszak alatti változásokat is méri. A 25 részmutató a következő területeken oszlik meg: innovációs ösztönző erők, vagyis a tudáshoz és innovációhoz elengedhetetlen strukturális feltételrendszer; a kutatás-fejlesztésben való elkötelezettség, innováció és vállalkozás, alkalmazás, szellemi tulajdon.

Az *Általános Tudományos és Technológiai Mutatót (GIST)* a Japán Nemzeti Országos Tudomány- és Technológiapolitikai Intézet dolgozta ki. A mérőszámokat eleve négy területre választották szét: alapkutatások–alkalmazott kutatások, valamint a kutatás-fejlesztésbe való beruházás, illetve a kutatás-fejlesztés működésének határfoka, és kéttényezős analízis során vizsgálták Európa, Japán és az Egyesült Államok fejlődését. Az önkényesen két tényezőre szűkített vizsgálat jórészt már ismert tendenciákra mutatott rá.

A részmutatók súlyozásánál az első főkomponens paramétereiből indultak ki. Ugyanígy az összetett mutató aggregációja is kevésbé önkényes volt, mint a korábbi esetekben (kivéve a NICI-t).

Levonható az a következtetés, miszerint erős a korreláció a ráfordítás és az eredmények között. Ez a határfok Európában nagyobb. Annak ellenére, hogy az átlag GIST-növekedés a mért európai államokban nagyobb mint az Egyesült Államokban (de lényegesen kisebb mint Japánban), a tudományos-technológiai területen mért összes aktivitás kérdésében nő a

különbség Európa, illetve az Egyesült Államok és Japán között.

Az eredmények az önálló mutatóknál nagyobb korrelációt mutatnak a GDP-vel, ami Florczak szerint igazolja a mutató kidolgozóit. A különböző összetett mutatók egyre szélesebb körben használatosak, a tudásalapú gazdaság mérésére ezek nehezebben alkalmazhatók. Ennek a szerző szerint legalább négy oka van:

– Nem létezik olyan állandó összefüggés, mellyel összeköthetők volnának a szélesebb értelemben definiált tudásra fordított beruházások és azok mérhető hatásai.

– A tudástőkével kapcsolatos beruházásokat igen nehéz kvantifikálni, tekintetbe véve, hogy hiányzik ezek besorolása a nemzeti számlák rendszerében.

– A tudás nem mérhető szisztematikus módon a piaci értékbécslés számára.

– Az új tudás nem feltétlen vezet az aktuális tudáshalmaz növekedéséhez, mivel-hogy eredményezheti az aktuális tudáshalmaz nagymértékű értékcsökkenését is.

A cikkben bemutatott indikátorok nagy hiányosságának azt tekinti a szerző, hogy azok csak elvétve tűnnek fel egy-egy aktuális kutatásban, ám hiányzik a több országot átfogó aktualizálásuk, konzekvens alkalmazásuk. Ezért gyakorlati jelentőségük erősen korlátozott. Elsősorban azért, mert egy adott ország esetében nehéz megállapítani, hogy a gazdasága éppen a modernizálás stádiumában van-e. A kérdéses mutatók ugyanis legjobb esetben is csak némely megfigyelést tesznek lehetővé. Másodsorban azért, mert az adott országok relatív sorrendjének megállapítása egymásnak ellentmondó döntéseken alapulhatnak, mint-hogy a megfelelő mutatók között lényeges eltérések lehetnek. Harmadsorban azért, mert a magas szintű technológiai termékekkel összefüggő, az összetett mutatókat alkotó

részindikátorok alkalmazása nem tűnik jó megoldásnak. Az ilyen termékekre jellemző a villámgyors gazdasági elértéktelenedés. Efféle mutatók alkalmazása során tehát az a hamis kép alakulhat ki, hogy a vezető ország és egy másik ország között a mintavétel első évében tapasztalható szakadék jelentősen csökken az évek során. Természetesen ennek a jelenségnek a háttérben nemcsak a fejlődő országoknak a TAG iránti nagyobb elköteleződése állhat, hanem az a tény is, hogy az erős piaci

konkurencia miatt a lényeges termékek ára jelentősen esik.

A szerző végső számvetése az, hogy a szóban forgó összetett mutatók gyakorlati alkalmazása érdekében elengedhetetlen a metodológiai munkavégzés folytatása az új, adekvátabb indexek megalkotásában, és nem kevésbé a már meglévők aktualizálásában.

Németh Tamás,

a CEU hallgatója

E-mail: j.brandybuck@gmail.com

Kiadók ajánlata

TURY G. – VIDA K. (szerk.) [2010]: *Monitoring jelentés 2010 – Az Európai Unióhoz 2004–2007-ben csatlakozott Tizek teljesítményéről*. VKI. Budapest.

Az MTA Világgazdasági Kutatóintézet 2005-től jelentet meg összehasonlító elemzést az Európai Unióhoz 2004-től csatlakozott kelet-közép-európai országokról. Az idén megjelent kötet Lengyelországról, Csehországról, Szlovákiáról, Magyarországról, Szlovéniáról, Észtországról, Lettországról, Litvániáról, Romániáról és Bulgáriáról szóló országtanulmányai egységes struktúrában íródtak: először áttekintést nyújtanak a politikai és társadalmi helyzetképről, majd elemzik a fő makrogazdasági folyamatokat, illetve a 2008 őszen kitört pénzügyi-gazdasági válságra adott válaszokat, befejezésül pedig rövid összefoglalást adnak. A kiadvány végén egy magyar és egy angol nyelvű összehasonlító elemzés, valamint a tíz ország legfontosabb adatainak táblázatai találhatóak. Teljes terjedelemben elérhető a <http://www.vki.hu/ujd/Monitoring2010.pdf> honlapon.

INOTAI A. – JUHÁSZ O. (szerk.) [2010]: *Kína és a válság*. Akadémiai Kiadó Zrt. Budapest.

A mű szerves folytatása „A változó Kína” kötetnek, ami szintén az Akadémiai Kiadó gondozásában jelent meg 2009-ben. A korábbi kutatásokra alapozva Kína belső politikai, gazdasági és társadalmi fejlődésének „válságállóságát”, illetve a válság első szakaszára adott kínai válaszokat vizsgálja. Kiemelt figyelmet szentel Kína nemzetközi kapcsolatainak a legfontosabb kétoldalú viszonylatokban, valamint az ország növekvő jelentőségének a multilaterális együttműködésben. A kötetben szereplő tanulmányok a válság első szakaszának Kína belső és nemzetközi stratégiájának, szerepvállalásának alakulására gyakorolt hatására összpontosítanak, ami alapvetően befolyásolja vagy akár meg is határozhatja a következő évtizedek világpolitikai és -gazdasági fejlődésének irányát.

BORAK, S. – HÄRDLE, W. K. – LOPEZ CABRERA, B. [2010]: *Statistics of Financial Markets*. (Pénzpiacok statisztikája.) Springer. New York.

Gyakorlat teszi a mestert. Ezért a modellek alapos megismerésének legjobb módszere a velük történő munka. Ehhez a kötet egy, a pénzpiaci statisztikák megértésében hasznos feladat-

és megoldásgyűjteményt mutat be, melynek feladatai az elméletet gyakorlati példák részletes kifejtésével illusztrálják. A szerzők a problémák számítógépes megoldását is ismertetik, amelyhez R és MATLAB szoftvereket használnak. A tárgyalt „Quantlet”-nek nevezett programkódok a könyvben szintén szerepelnek. Ez utóbbiak az SFSxyz123 névsémát követik és a Springer honlapjáról is letölthetők. A szerzők az elmélet és a gyakorlat közötti egyensúly kialakítására törekedtek. A három részre tagolt könyvben az opciós árelméletet, az idősoelemzést és az emelt szintű kvantitatív pénzügyi statisztikai technikákat tárgyalják.

LORACEK-JUNGE, H. – WEIHS, C. (EDS.) [2010]: *Classification as a Tool for Research*. (Osztályozás, mint kutatási eszköz.) Springer. New York.

A klaszterezés és osztályozás, az adatelemzés, az adatkezelés és az üzleti intelligencia a statisztika, matematika, számítástechnika és mesterséges intelligencia közös pontját képező kutatási területek. Olyan általános módszerekkel és technikákkal foglalkoznak, melyeket rengeteg helyen, többek között az üzleti életben és a közgazdaságtudományban, a marketingben és a pénzügyi életben, a műszaki területeken, a nyelvészetben, a régészetben, a zenetudományban, a biológiában és az orvostudományban alkalmaznak. A kötet az Osztályozási Társaságok Nemzetközi Szövetségének (International Federation of Classification Societies – IFCS) 11. és a Német Osztályozási Társaság (Gesellschaft für Klassifikation - GfKI) 33. éves

konferenciáján bemutatott tanulmányok átdolgozott változatait gyűjti egybe. Az IFCS együttműködésével 2009 márciusában, Németországban megrendezett konferencia házigazdája a Drezdai Műszaki Egyetem volt.

BALAKRISHNAN, N. [2010]: *Methods and Applications of Statistics in Business, Finance and Management Science*. (Statisztikai módszerek és alkalmazások az üzleti életben, a pénzügyekben és a menedzsmenttudományban.) Wiley. New York.

A Statisztikatudományi enciklopédia 2. (ESS2) kiadása által ihletett kötet rövid, de sokoldalú összegzést nyújt a statisztikai fogalmakról és alkalmazásokról, melyek elengedhetetlenek az összegyűjtött adatok üzleti, pénzügyi és menedzsmenttudományi tanulmányok során való megértésében. A könyv több mint 100 kiváló egyetemi oktató, kutató és szakember korábban már közzétett vagy új cikkeit átfogó, közérthető formában ötvözve, sikeresen viszi tovább az ESS2-ben kitűzött célokat. Ennek eredményeként olyan összefoglaló referenciamű született, mely e három tudományág számos tárgykörében feltárja az adatgyűjtés és -elemzés mai, legújabb megközelítéseit, többek között a kockázatkezelés, a matematikai pénzügyek, a közgazdaságtan, az ellátásilánc-menedzsment, a származtatott termékek árazása és a forráselosztás területein. Ezek mellett az adatfelvételi módszertanról, a számítógépes statisztikával és az operációkutatással kapcsolatos technikákat is tárgyalja.

Társfolyóiratok

DEMOGRAFIE

revue pro výzkum populačního vývoje

A CSEH STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

2010. ÉVI 2. SZÁM

Burcin, B. – Tesárková, K. – Šídlo, L.: A halandósági görbék leggyakoribb extrapolációs és simítási eljárásai, illetve alkalmazásuk a cseh népesség esetén.

Myšáková, G. – Tesárková, K.: Szezonális demográfiai vizsgálati módszerek a halandóság tanulmányozásában.

Šprocha, B. – Tišliar, P.: A nők termékenysége Szlovákiában a két világháború között.

Galeta, P.: Termékenységi és természetes szaporodási mutatók becslése a paleodemográfiában.

Moravec, Š.: A 2011. évi népszámlálás területi rendszere.

Journal of
OFFICIAL STATISTICSA SVÉD KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

2010. ÉVI 1. SZÁM

Willimack, D. K. – Nichols, E.: Hibrid választási folyamatmodell üzleti adatfelvételekhez.

Bavdaž, M.: Mérési hibák lehetséges forrásai üzleti adatfelvételek esetén.

Morrison, R. L. – Dillman, D. A. – Christian, L. M.: Alapozó felmérések kérdőív-kidolgozási irányelvei.

Tuttle, A. D. – Morrison, R. L. – Willimack, D. K.: Egy gazdasági adatfelvételi

kérdőív átfogó újratervezésének több lehetséges megközelítése.

Dorsett, R.: A nem elhanyagolható mintakopás kiigazítása PSM-módszer segítségével.

Slud, E. V. – Bailey, L.: Modellértékelések és -választás a kopásból fakadó nemválaszolási kiigazítására.

Yan, T. – Curtin, R. – Jans, M.: Jövedelemmel kapcsolatos nemválaszolási tendenciák két évtized során.

Romanov, D. – Nir, M.: Megtartsuk vagy kidobjuk? Az interjúkészítés költség-haszon elemzése háztartási felvételek esetén.

Saigo, H.: Négy bootstrap-eljárás összehasonlítása a rétegzett háromlépcsős mintavétel tekintetében.

2010. ÉVI 2. SZÁM

Rao, T. J.: Hivatalos statisztika Indiában – múlt és jelen.

Schräpler, J. – Schupp, J. – Wagner, G. G.: Átállás a nyomtatott kérdőíves kérdezésről a személyes számítógépes kérdezésre – ez utóbbi bevezetése egy longitudinális vizsgálatban.

Israel, G. D.: A válaszhely méretének hatása a nyílt kérdésekre adott válaszokra postai kérdőíves adatfelvételek esetén.

Couper, M. P. et al.: Kísérleti tanulmány a közzétételi kockázatról, a közzététel okozta kárról, a témaérzékenységről és a felmérésben való részvételtől.

Kinney, S. K. – Reiter, J. P.: Többváltozós elméletek vizsgálata hiányzó adatok többszörös imputálása esetén közzétételi korlátozás mellett.

Erosheva, E. A. – White, T. A.: A krónikus állapotra (fogyatékosagra) vonatkozó adatfelvétel mérési szempontjai: egy példa a nemzeti hosszú távú egészségügyi ellátási felmérésből.

Johnson, F. A. et al.: A kórházi szülések kerületi szintű becslése Ghánában – kisterületi

becslések népszámlálási, illetve demográfiai és egészségügyi adatfelvételi adatok alapján.

Franses, P. H. – Segers, R.: Szezonális és makrogazdasági adatok revízióiban.

Roberts, C. G. – Holan, S. H. – Monsell, B.: A kereskedelmi és szünnapokra vonatkozó X-12-ARIMA állandó változók összehasonlítása országspecifikus állandó változókkal.

Journal of the
Royal Statistical Society

AZ ANGOL KIRÁLYI STATISZTIKAI
TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
(A SOROZAT)

2010. ÉVI 3. SZÁM

Stigler, S. M.: Darwin, Galton és a statisztikai felvilágosodás.

Turner, E. L. – Hanley, J. A.: A halandóság erejének kulturális ábrázolása és statisztikai modellezése – Addison, Gompertz és Pearson.

Brown, S. – Roberts, J. – Taylor, K.: Elvárt bérek, munkaerő-piaci részvétel és egészség.

Rabe, B. – Taylor, K.: Lakóhelyi mobilitás, környezetminőség és fontos események az életút során.

Rainer, H. – Smith, I.: Együttélés a lakás miatt? Ingatlanpiaci árváltozások és a partnerkapcsolatok felbomlása Nagy-Britanniában.

Peters, J. L. et al.: Metaelemzések publikációs torzításainak vizsgálata.

Jackson, D. – White, I. R. – Leese, M.: Mennyit tudhatunk meg a hiányzó adatokról? Egy pszichiátriai klinikai vizsgálatról szóló kutatás.

Dias, S. et al.: Randomizált adatok torzításának becslése és kiigazítása kevert kezelések összehasonlító metaelemzésének segítségével.

Bhargava, A.: Az amerikai cégek osztlékainak és részvény-visszavásárlásainak ökonometriai vizsgálata.

Rasbash, J. et al.: Gyermek tanulmányi előmenetele – megosztó családi, iskolai és területi hatások.

Nekrológok: Erich Leo Lehmann, William Mendenhall, Walter T. Federer, Peter Walker.

statistika
EKONOMICKO - STATISTICKÝ ČASOPIS

A CSEH STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

2010. ÉVI 3. SZÁM

Hagsten, E.: Emberi tőke, információs technológia és termelékenység.

Franklin, M. – Stam, P. – Clayton, T.: Információs és kommunikációs technológiai hatásvizsgálatok adathivatkozással.

Spiezia, V.: Az információs és kommunikációs technológia használatának hatása a PISA-pontszámokra.

Skarlandtová, E.: E-kormányzat a statisztika szemszögéből.

Kupka, V.: Az oktatás, mint humántőkebefektetés.

Drápal, S.: A 2011. évi népszámlálás technikai hátterére vonatkozó pályázat kiírása.

Česka, J.: A második világháború és a Cseh-Morva protektorátus statisztikai szolgálata.

Csehország gazdasági fejlődésének mutatói.

**Statistische
Nachrichten**

AZ OSZTRÁK KÖZPONTI STATISZTIKAI
HIVATAL FOLYÓIRATA

2010. ÉVI 5. SZÁM

Külföldön elhunyt osztrák állampolgárok – új adatforrások a halálzási statisztikákhoz.

A „salzburgi ismeretszűrés” standardizálásáról szóló felmérés.

A nyugdíjas háztartások fogyasztói árindexe – 2009. évi adatok és összehasonlítás a lakossági fogyasztói árindexszel.

Az osztrák euró külföldi vásárlóereje 2010-ben.

Baromfiállomány 2009-ben.

Szőlő- és bortermelés 2009-ben.

A környezeti számlát magában foglaló integrált Nemzeti Elszámolási Mátrix (National Accounting Matrix including Environmental Accounts – NAMEA) 1995 és 2007 között.

Gépjárműállomány 2009-ben.

2010. ÉVI 6. SZÁM

Atipikus foglalkoztatás és alacsony kereset Ausztriában.

A szociális juttatások tartományonként 2008-ban és az 1998 óta e tekintetben tapasztalt változások.

Lakásbérleti díjak, 2009.

A gabonaszektor ellátási mérlegei, 2008/2009.

Az ipar és építőipar rövid távú statisztikái, 2009. – előzetes adatok.

Az osztrák vállalkozások statisztikai adatszolgáltatási terheinek alakulása 2001 és 2009 között.

2010. ÉVI 7. SZÁM

Súlyozási eljárások az EU-SILC (jövedelmekre és életkörülményekre vonatkozó adatfelvétel) keresztmetszeti adatainak teljeskörűsítéséhez.

Társadalombiztosítási intézetek Ausztriában, 2009.

Tejtermelés és -felhasználás, 2009.

Fakitermelés, 2009.

Környezetvédelmi kiadások Ausztriában, 2007.

Integrált bér- és jövedelemadó statisztikák, 2007.

Külkereskedelem, 2010. január–március – előzetes adatok.

Cmamucmuka Statistics

A BOLGÁR STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

2009. ÉVI 1–4. SZÁM

Kalchev, I.: A Statisztikai Bulletin nyolcvan éve.

Kotzeva, M.: A hivatalos statisztikai jelentések.

Radilov, D.: A statisztikatudomány szerepe a statisztikai munkában a XXI. század első felében.

Saikova, I.: Az információszolgáltatás kihívásai.

Jekov, E.: Statisztikai csoportosítások, eloszlások, struktúrák és jellemzőik.

Gencheva-Dimova, Y.: Népeség-előrejelzési mátrixmodellek a külső vándorlás közvetített becslésében.

Tosheva, E.: A standardeltérés jelentéséről.

Vukmirović, D. et al.: Az összetett index, mint a szerb gazdasági aktivitás rövid távú alakulásának mérőszáma.

Kaloyanov, T.: A nők termékenységi szintjének állapota és dinamikája Bulgáriában 1961 és 2008 között.

Tzanova, S.: A bevándorlók banki átutalásai és a főbb makrogazdasági mutatók közötti kapcsolat modellezése.

Goev, V.: A rejtett gazdaság szerkezete és strukturális változásai 2002 és 2008 között.

Anderson, O. N.: A reprezentatív módszer és alkalmazásai az 1926. évi mezőgazdasági összeírásban.

Nahimzon, G.: Eltérési küszöbök grafikus (nomográfiai) meghatározása reprezentatív módszer alkalmazásakor.

Tzonev, V.: Statisztikusi életpályám (1917–2008).

Lilova, K.: A születésszám növelését célzó kormányzati erőfeszítések több országban: bolgár és más európai példák – konferencia.

AZ OROSZ ÁLLAMI STATISZTIKAI
BIZOTTSÁG FOLYÓIRATA

2010. ÉVI 5. SZÁM

Pshintseva, N. I.: A régió- és településstatistika fejlődésének néhány szempontja.

Dumnov, A. D. – Boriskin, D. A.: Oroszország nyersanyag- és ásványianyag-készlete, felhasználása és a statisztika mai feladatai.

Kovtun, N. V.: Az ukrán gazdasági válság előfeltételeinek statisztikai értékelése.

Agabekova, N. V.: A humán erőforrás, mint innovációs lehetőség Fehéroroszország gazdasági fejlődésében: státus és alkalmazás.

Bashkatov, B. I. – Bekzhanova, T. K.: A rejtett gazdaság illegális komponensének kimutatása a Kazah Köztársaságban.

Zavarina, E. S. – Ozerova, K. A.: A lakossági jövedelmek területi különbségei Oroszországban – elemzési és szabályozási lehetőségek.

Gromyko, G. L. – Spiridonova, E. M.: Szociális egyenlőtlenségek egy régióon belül.

Vlasova, E. A.: Az orosz gazdaság munkaerő-piaci dinamikájának elemzése.

Popov, A. D.: Részmunkaidős foglalkoztatás és munkaerőmozgás 2009-ben.

Abdrakhmanova, G. I.: A gazdaság információs és kommunikációs technológia (IKT) alkalmazásának statisztikai mérése.

Antokhonova, I. V. – Polukhina, O. A.: Az IKT és hatása az orosz gazdaság fejlődésére.

Zbarskaya, I. A. et al.: Oroszország kijelölt régióiban végrehajtott felmérés a dohány-, alkohol- és kábítószer-fogyasztásról.

Larionova, E. I. – Sizova, I. V. – Zakharov, N. D.: Statisztikai adatfelvétel a májbetegsége

gek kezelésére szolgáló gyógyszerek használatáról és reklámköltségeikről.

Burova, N. V.: „A gazdaság szerkezetváltozása: források és mechanizmusok” című nemzetközi tudományos és szakmai konferencia.

Wirtschaft und Statistik

A NÉMET SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI
HIVATAL FOLYÓIRATA

2010. ÉVI 4. SZÁM

Grobecker, C. – Krack-Roberg, E.: Népmozgalom, 2008.

Taubmann, D. – Harrer, K.: Az egészségügyi, fogorvosi és pszichoterápiás szolgáltatások 2007. évi költségstruktúrája.

Szibalski, M.: Belföldi turizmus, 2009.

Meyer, S.: Német külkereskedelem a gazdasági világválság idején.

Fiege, L.: Kereskedelmi célú légi fuvarozás 2009-ben.

Becker, B. – Mertel, B.: A szegénység területi különbségeinek vizsgálata Németországban.

Lehmann, S. – Kolvenbach, F.: Oktatási támogatás 2008-ban.

Schulze-Steikow, R. – Meißner, C. – Müller, W.: Az államháztartás 2009-ben.

2010. ÉVI 5. SZÁM

Bens, A. – Krämer, S. – Scheerer, G.: Hogyan jussunk könnyebben lakástámogatáshoz? – egy többszintű projekt az adminisztratív terhek csökkentéséről.

Mundil, R.: E-learning a mikrocenzusokban.

Feuerhake, J. – Schulze, A. – Untz, K.: Külföldi irányítású vállalkozások (leányvállalatok) Németországban, 2007.

Taubmann, D.: Árszerkezet az egyéb szolgáltatási ágakban, 2006.

Bayer, W.: Az áram- és hőtermelés kapcsolata 2003 és 2008 között.

Walter, K.: Vasúti szállítás, 2009.

Dechent, J.: Építőipari árak, 2009.

Fröhlich, N.: A klasszikus árelméletek felülvizsgálata ágazati kapcsolatok alapján.

2010. ÉVI 6. SZÁM

Kleber, B. – Sturm, R. – Tümmeler, T.: Üzleti csoportok a gazdasági szervezetek regisztere alapján.

Schmidt, N.: A gazdaságszerkezeti változások hatása a népesség iskolai végzettségére.

Scharfe, S.: Felsőfokú tanulmányok folytatására jogosító képesítéssel rendelkező iskola-elhagyók és a felsőoktatási intézmények elsőéves hallgatóinak létszáma.

Engel, E.: A népszámlálások tudományos és történeti szerepe.

Eicken, J. – Schmitz-Veltin, A.: A felekezeti hovatartozás alakulása Németországban.

Közljük kedves Olvasóinkkal, hogy a *Statisztikai Szemle* októberi és novemberi száma összevontan októberben jelenik meg.
